

Enkestand og gjengifte blant borgerenker i Bergen mellom 1783-1844.

Strategi, næringsdrift og forsørgelse.

[Elise Kvisti Bjørkum]

Masteroppgave i historie. Institutt for arkeologi, historie,
kultur- og religionsvitenskap.

UNIVERSITETET I BERGEN

[20.11.2014]

Enkestand og gjengifte blant Borgerenker i Bergen mellom 1783-1844. Strategi, næringsdrift og forsørgelse.

© Forfatter: Elise Kvisti Bjørkum

År: 2014

Tittel: Enkestand og gjengifte blant Borgerenker i Bergen mellom 1783-1844.

Forfatter

<https://bora.uib.no/>

Abstract:

The subject of this thesis is concerning a group of widows in Bergen. They had four options by widowhood, remarriage, support by family, or by the government and maintaining the household, either by their own work or by their own assets. I have studied 40 widows that lived between 1723 and 1844, but my main focus has been on the period between 1783 and 1833. The widows were all members of the bourgeois or the middle class and had other and far better opportunities than other widows that were of a lower class. Their husbands had been traders and most of the widows in the group continued their husbands' trade for some time. I have examined which of the four alternatives the widows ended up with, and to which extent they remarried or used other means.

I have primarily used financial sources such as tax records to determine whether they took over their husband's trading as they had a right to it, or they were listed as property owners as for the latter I have compared with the land registration protocols. In addition to this I have also used parish records and censuses to determine household structure and content, and seen how the widow's age, finances and burden of care in the household affect her options.

The study confirms the findings in the research literature where the widow's age is of great importance for if she is remarried or not, and shows that many widows carries on trading regardless of whether they later get remarried or not. One can get the impression that widows were freer to choose what suited them because they had more opportunities. And many did not just stick to one option but chose different options at different times during widowhood period.

Forord

Det er mange som må takkes i forbindelse med dette masterprosjektet. For det første vil jeg takke veilederen min, Arne Solli for hans uendelige tålmodighet og mange gode innspill. En spesiell stor takk rettes til vokterne av fortiden skatter eller de ansatte på Bergen byarkiv som kom med verdifulle forslag, la til rette og gjorde mange timer med arkivarbeid på lesesalen mulig. Jeg må også få takke de ansatte hos Statsarkivet i Bergen, Universitetsbiblioteket og Manuskriptsamlingen for betydningsfull hjelp. Ellers vil jeg takke min familie, mine nære venner, dere vet hvem dere er, og til slutt min mann hvis støtte har vært uvurderlig.

Bergen, november 2014.

Forkortelser:

Myntenheter:

Rdl- riksdaler

Rdl dk- riksdaler dansk kurrent

Rdl sp- riksdaler spesie

Rbd-riksbankdaler

Rbd nv- riksbankdaler navneverdi

Rbd sv- riksbankdaler sølvverdi

Spd- spesiedaler

Innholdsfortegnelse

1	Kapittel: Innledning.....	1
1.1	Tema og problem.....	1
1.2	Tidligere forskning på enker, giftermål og gjengifte.....	2
1.2.1	Giftermål:	2
1.2.2	Generell forskning på enker	4
1.2.3	Enker; forsørgelse, næring og gjengifte	6
1.3	Undersøkelsens problemstillinger:	13
1.4	Utvalgsriterier	14
1.5	Geografisk og kronologisk avgrensing.....	15
1.6	Kildetyper og kildeproblem.....	16
2	Bakgrunn	18
2.1	Kilder og metode	18
2.1.1	Lovmateriale.....	18
2.1.2	Borgerskapskildene	19
2.1.3	De livsløpsorienterte kildene.....	19
2.1.4	De økonomiske kildene	20
2.1.5	De personlige kildene.....	25
2.1.6	Metode og kildebruk	25
2.2	Geografi og administrativ inndeling.....	26
2.3	Økonomi 1800-1820.....	27
2.3.1	Myntsystem i endring og kjøpekraft	30
2.4	Befolkningsmønster i Bergen 1790-1820.....	34
2.5	Borgerenker	40
2.6	Oppsummering	42
3	Alternativ og beslutninger. Sosiale forhold.....	43
3.1	Innledning.....	43
3.2	Alder	43
3.3	Husstandens sammensetning og forsørgerbyrde.	47
3.3.1	Husstand og hushold	48
3.3.2	Barn i husstanden	50
3.3.3	Tjenere i husstanden og husholdet	57

3.4	Oppsummering	58
4	Valg av alternativ: Økonomi og ressurser	59
4.1	Innledning	59
4.2	Hovedpersonens yrke, næringsklasse og næringsdrift	59
4.2.1	Næringsdrift 1799-1813:	65
4.2.2	Presentasjon av enker i forhold til næringsdrift	68
4.2.3	Utvalgte eksempler fra perioden 1799-1813:	70
4.2.4	Utvalgte eksempler i perioden 1818-1823	73
4.3	Takst av eiendom og husverdi	76
4.4	Oppsummering:	78
5	Strategier	79
5.1	Innledning	79
5.2	Strategier ved gjengifte	79
5.3	Strategi og økonomi ved enkestand	81
5.3.1	Inntekt og klassifisering av næring:	81
5.3.2	Sølvskatten	84
5.3.3	Skatt til riksbanksedlenes innløsning:	89
5.4	Boforhold, fast eiendom og arv	91
5.4.1	Kjøp og salg av eiendom:	92
5.4.2	Skifte og arv	94
5.4.3	Død og eiendom	97
5.5	Strategi og økonomiske vilkår	99
5.6	Oppsummering	106
6	Konklusjon	107
	Kilder og litteratur	111
	Vedlegg:	125

Fant ingen figurlisteoppføringer.

1 Kapittel: Innledning

1.1 Tema og problem

Denne masteroppgaven handler om enker på 1800-tallet og er et forsøk på å kombinere to perspektiv fra tidligere studier: På den ene siden har man vært opptatt av giftermålsmønster, og på den andre forsørgelsesstrategier for enker. Det overordnede er om enkene i studiegruppen forble i enkestand eller gift på nytt, og hvordan deres levemåte og evt forsørgelsesmetoder var. Oppgaven har som mål å være dybdesøkende og vil i liten grad kunne si noe om et mønster for enker generelt pga studiegruppens begrensede antall, men den vil likevel kunne indikere mulige tendenser for borgerklassens enker som utgjorde en relativt liten del av samfunnet. Når jeg omtaler borgerne som en klasse er dette ikke ment som en sosial definisjon, men som en praktisk betegnelse av en gruppe i samfunnet eksklusivt bestående av menn med borgerskap, som av den grunn hadde rett til å drive borgerlig næring og enkene etter dem som hadde adgang til å overta retten. Var det slik at alle enkene benyttet seg av denne rettigheten fordi de kunne det, eller var det andre forsørgelsesstrategier som var mer aktuell, og hva kan være årsakene til dette. Borgerne var på ingen måte en ensartet gruppe og det var store økonomiske og sosiale forskjeller mellom dem. En mindre gruppe borgerenker ble valgt til å være del av studiegruppen fordi oppgavens mål om en dyptgående undersøkelse av deres liv skulle være gjennomførbar. Jeg har studert 40 enker hovedsakelig mellom 1783-1833, men siden jeg har fulgt dem fra fødsel til død er det totale omfanget av perioden mellom 1723 og 1844, der starten markerer den eldste kvinnens fødselsår og slutten den lengstlevende kvinnens død. Hva kan man vite om hvordan utvalgte borgerenker levde og hvilke strategier til forsørgelse de benyttet seg av i enkestandsperioden i Bergen fra slutten av 1700-tallet til opp mot 1850? En nummereret oversikt over kvinnene i studiegruppen samt deres ektemenn finnes i tabell 1-1 i vedlegg 1 der hvert nummer representerer og henviser til en bestemt kvinne. ¹

¹ #15 var med i studiegruppen, men da det svært sent ble oppdaget at hennes mann hadde død langt tidligere enn antatt ble hun fjernet fra gruppen. På dette tidspunktet var de andre nummerene så knyttet til de andre kvinnene at det hadde blitt forvirrende og ikke minst svært tidskrevende og flytte ned alle kvinnene over 15 et nummer.

1.2 Tidligere forskning på enker, giftermål og gjengifte.

1.2.1 Giftermål

Når det gjelder forskning på giftermålmønster danner særlig et verk utgangspunkt for senere studier. I *Om Giftermaal i Norge* beskrev Eilert Sundt hvordan tallet på ekteskapsinngåelser på 1700-tallet og frem til 1850 varierte kraftig fra en periode til en annen.² Ved å studere tall for antall fødte barn, vielser og sammenligne disse med informasjon fra folketellingene kom han frem til følgende mønster.³ Han mente man kunne observere at det var en sammenheng mellom antall fødte barn i en periode og antall inngåtte ekteskap ca. 30 år etter. Når det var år med høye fødselstall ville det etter 25-35 år etter være mange som kunne inngå ekteskap, mens det samme tidsrommet etter år med lave fødselstall ville føre til at det var få voksne som var gifteklar.⁴ En videre konsekvens av disse svingningene eller denne flo og fjære bevegelsen, var at i en periode der mange inngikk ekteskap som følge av høye fødselstall 30 år tidligere, ville det igjen 30 år være mange voksne som var i rett alder til å inngå ekteskap.⁵ I denne forbindelse viser Sundt til at flesteparten av de som gifter seg første gang var mellom 20 og 30 år og mer spesifikt mellom 25 og 30 år. Han peker på giftermålsalderen varierer noe i forhold til om det er gode eller dårlige tider, men at denne er mindre betydningsfull i Norge enn i land som England og Frankrike, og at det er først og fremst flo og fjære bevegelsen som påvirker giftermålsalderen. I dårlige tider vil enkelte vente noen år lenger før de inngår ekteskap og dermed vil giftermålsalderen for det året stige noe.⁶ På grunn av sammenhengen mellom levebrød og giftermål velger også flere ungarer å gifte seg med enker i dårligere tider, da det gir dem tilgang til jord e.l.⁷ Sundt mener altså at gunstige eller ugunstige økonomiske tider kun i liten grad vil innvirke på antallet som gifter seg og at virkningen er kun kortsiktig. Man utsetter giftermålene noen få år og er dermed litt eldre ved inngåelse av

² Sundt, *Om Giftermaal i Norge*, 1-23

³ Ibid. 23-86

⁴ Ibid. 1-44, 55-65

⁵ Ibid. 1-44, 55-65

⁶ Ibid. 50, 83-86

⁷ Ibid. 87-89, 108-130

giftermålet i dårligere tider enn gode.⁸ Sundt viser altså til at det er sene ekteskap med høy giftermålsalder som er normen.

John Hajnal mener å finne et giftermålmønster i Vest-Europa i tidlig moderne tid som er unikt og helt forskjellig fra de andre mønstrene man kan finne i resten av verden.⁹ Det vesteuropeiske kjennetegnes av høy gjennomsnittsgiftermålsalder og en stor andel varige ugifte i befolkningen, mens det motsatte med lavere giftermålsalder og færre varige ugifte var normen lenger sør i Europa.¹⁰ For Vest-Europa var gjennomsnittsalderen ved første ekteskap over 24 for kvinner og over 26 for menn, mens kvinner bl.a. lenger sør i Europa helst var under 21 år ved ekteskapsinngåelsen.¹¹ Hajnal påpeker at det er først og fremst kvinners alder som gjør det vesteuropeiske mønsteret unikt. Når det gjelder befolkningen i byene viser han til at man her finner mange ugifte mennesker og spesielt har byene et stort overskudd av kvinner. Dette er fordi det finnes flere muligheter til arbeid og selvforsørgelse for ugifte kvinner i byene som gjør at mange vil reise dit.¹² Hajnal påpeker også viktigheten av å ha et levebrød før man kan gifte seg, og på den måten vil tilgangen på mulige utkomme påvirke giftermålsalderen. Dette har sammenheng med den husholdstypen og størrelsen som er unik for Vest-Europa.¹³ Mens man før trodde det at hele det førindustrielle Europa var preget av store husstander, har man i stedet funnet ut av Vest-Europa stort sett hadde husstander med langt færre medlemmer enn det man først antok. Hajnal skisserer to hovedtyper av husstander og hvilke kriterier som hver av dem har. Det enkle finnes det man stort sett finner i Vest-Europa og det består kun av et gift par som danner et hushold og leder det når de gifter seg. Mens det sammenføyde består av flere gifte par og der den nygifte paret får en underordnet rolle i husstanden.¹⁴ Betydningen av selvstendig utkomme har altså essensiell mening

⁸ Sundt, *Om Giftermaal i Norge.*, 83-86

⁹ Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective", 101-143

¹⁰ Ibid. 101-143

¹¹ Ibid. 108-109

¹² Ibid. 107, 134

¹³ Hajnal, "Two kind of pre-industrial household formation system", s. 65-104. Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective", 130-135.

¹⁴ Hajnal, "Two kind of pre-industrial household formation system", 65-69

innenfor Vest-Europa der man stort sett har den enkle husstandstypen, og der det blir opp til det nygifte paret å forsørge seg selv og deres barn. Derimot har man i den sammenføyde typen et allerede etablert hushold med levebrød som gjør det mulig å gifte seg tidligere før man har et eget utkomme.¹⁵

Hajnal mener også at den tjenerinstitusjonen man finner i Vest-Europa er enestående og skiller seg ut fra andre deler av verden ved at tjeneste som regel er livsløpsavhengig og stort sett forbeholdt unge og ugifte mennesker. Den kunne brukes til å regulere giftermålsalderen ved at man forble i tjeneste lenger ved dårlige tider og dermed giftet seg noen år senere enn det man ville gjort i gode tider.¹⁶

1.2.2 Generell forskning på enker

Når det gjelder tidligere forskning på enker og enkestand finnes det to viktige historiografiske fremstillinger. Den første er Ida Bloms artikkel fra 1991 som omhandler litteratur gjort på enkestand i 1970- og 1980-årene.¹⁷ Hanne Marie Johansen har skrevet den andre artikkelen fra 2004 som omhandler litteratur gjort på enkestand i Skandinavia hovedsakelig i 1990-årene.¹⁸ Noen sentrale punkter gjelder det generelle mønsteret for giftermål og gjengifte, som at de to avslutningene på enkestand er død eller gjengifte. Kvinner lever generelt sett lenger enn menn og inngår første ekteskap i yngre alder enn menn noe som fører til at det er flere enker enn enkemenn. En annen grunn til at det er flere enker enn enkemenn er at enkemenn i større grad gifter seg igjen og forblir kortere i enkestand enn enker.¹⁹ I løpet av 1800-tallet ble gjengifte mindre vanlig blant annet som følge av nedgang i dødelighetsraten

¹⁵ Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective", s. 130-135, Hajnal, "Two kind of pre-industrial household formation system", 65-70

¹⁶ Hajnal, "Two kind of pre-industrial household formation system", 65-72. Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective", 101-143.

¹⁷ Blom, "The History of Widowhood: A bibliographic Overview", 191-210.

¹⁸ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 171-191

¹⁹ Blom, "The History of Widowhood: A bibliographic Overview", 191-210. Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 173-174

for voksne mennesker som gjør at man lever lenger enn før. Dette fører for eksempel til at yngre enker blir mer uvanlig og at det å være i enkestand i større grad enn tidligere blir forbundet med høy alder.²⁰

Hanne Marie Johansen gjør også et poeng ut av at det å være i enkestand rammet kvinner i langt større grad enn menn både i økonomisk og juridisk forstand. Det var bare som enke en kvinne kunne være myndig siden både gifte og ugifte kvinner ble regnet som umyndige og under sin fars, brors eller ektemanns formynderskap. Enken ble altså både myndig og kunne være leder av husholdet, samt måtte en finne en måte å forsørge seg og eventuelt sin familie på. Johansen påpeker at enkestand for de fleste kvinner betydde sosial nedgradering, økt fattigdom eller minst kamp for å opprettholde levestandarden forut for enkestandsperioden.²¹ Når en mann som var husholdets leder døde overtok enkens hans posisjon i husholdet. Ved inngangen til enkestand stod hun ovenfor mange valg og et av dem var enten å fortsette husholdet eller oppløse det. Uansett hvilke av dem hun valgte er forsørgelse et viktig stikkord. Det kommer frem av Johansens artikkel at mulige alternativer for enken var å fortsette husholdet, bli støttet av familie, det offentlige eller privat understøttelse eller gjengifte, selv om disse alternativene på ingen måte var uproblematiske.²² En måte for en enke å fortsette husholdet på var å ta over den avdøde ektemannens virksomhet. Johansen nevner her Inger Dubeck som viser til at det fantes en uskrevet regel som tilsa at en enke kunne overta mannens handel eller virksomhet når hun i forhold til håndverk hadde en mannlig lærling eller svenn til hjelp. Hvis enken valgte å gifte seg igjen skal hun tilsynelatende ha mistet tillatelsen, men denne kunne overføres til den nye ektemannen.²³ Johansen trekker frem at en vanlig antagelse har vært at det var de med ressurser som klarte å fortsette husholdet blant annet fordi det måtte være et visst økonomisk grunnlag.²⁴ Foruten å overta mannens virksomhet kunne enken også velge typiske kvinnesysler som vasking, brodering, sying osv.

²⁰ Blom, "The History of Widowhood: A bibliographic Overview", 193

²¹ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 173-174

²² Ibid. 174-191

²³ Ibid. 177

²⁴ Ibid. 176-177

Når det gjelder gjengifte viser hun til at i enkelte sogn kunne gjengifte være så høyt som 15-20 % av alle giftermål før 1800. Dette endrer seg i løpet av 1800-tallet og særlig fra 1850 går gjengifte sterkt tilbake. Årsaken til nedgangen i gjengifte er det konsensus om og handler i stor grad om at voksne mennesker lever lenger som følge av at dødelighetsraten går ned. Noen mener migrasjon bidrar til denne utviklingen ved at det er flere menn som emigrerer som skaper et kvinneoverskudd og som dermed gjør enkene mindre attraktive på ekteskapsmarkedet. En annen medvirkende årsak til nedgangen i gjengifte som det er konsensus om er at det endrede ekteskapsidealet, at man skulle gifte seg av kjærlighet, gjør gjengifte mindre sosialt akseptert og da særlig fra midten av 1800-tallet. Johansen antyder en mulig endret holdning til gjengifte for de som ble tildelt skilsmisse, der teologene på 1700-tallet var langt mer positiv til gjengifte for skilte enn på 1800-tallet.²⁵ Når det gjelder det nye ekteskapsidealet førte det også med seg endringer som at enker i mindre grad giftet seg opp igjen, forble i enkestand lenger enn tidligere, men også generelt økte tiden man var i enkestand i forhold til tidligere. Når det gjelder alder på enkene ser man et mønster som tilsier at eldre enker forblir i enkestand mens yngre enker gifter seg igjen. Det er altså de yngste enkene som har størst mulighet for å bli gift igjen og det er sjeldent at enker giftet seg etter fylte 50 år.²⁶ Et annet mønster er at enker av adelen, det øvre borgerskapet giftet seg i mindre grad enn enker fra andre sosiale klasser.²⁷

1.2.3 Enker; forsørgelse, næring og gjengifte

Ida Bull har i sin artikkel om Enkers levebrød i Trondheim vært opptatt av det økonomiske grunnlaget til enkene og hvilke muligheter de hadde til forsørgelse.²⁸ Inndelingen er til en viss grad også mulig å finne hos Johansen. Enkene kunne bli forsørget av familien, forsørget av det offentlige, eller ved eget arbeid. Den siste gruppen deler hun inn i tre undergrupper, de enkene som overtar mannens yrke eller borgerskap, de som driver småhandel og de driver

²⁵ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 184-185

²⁶ Ibid. 179-186

²⁷ Ibid. 187

²⁸ Ida Bull, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", 318-342

med husarbeid eller håndarbeid.²⁹ Utenom disse er selvsagt gjengifte også en alternativ strategi for enkene. Det kommer også frem hos Bull at gjengifte er mer vanlig hos de unge enkene og at de gifter seg med menn med tilsvarende yrke som sin tidligere ektemann.³⁰ Bull viser også til at det som kjennetegnet enkene i alle de sosiale klassene var at de først og fremst prøvde å forsørge seg helt eller delvis på eget arbeid før andre alternativer som hjelp fra familie, legater, pensjonskasse eller som siste alternativ fattigkassen ble tydd til for de av lavere klasse, mens for de av høyere fantes det egne stiftelser der standarden var langt bedre enn fattigkassens.³¹

I en annen artikkel beskjeftiger Bull seg med i hvilken grad kvinner var delaktige i de borgerlige næringene i Trondheim mellom 1780 og 1830.³² Særlig er hun opptatt av de gifte kvinnenenes deltagelse som gav dem praktisk erfaring innen handel, og hvordan dette kunne gjøre det mulig for dem å overta mannens handelsvirksomhet ved hans død.³³ Bull er også inne på at det i mange borgerfamilier også ble gitt noe praktisk opplæring til døtrene som gjorde at de hadde en viss erfaring allerede før de ble gift.³⁴ Bull påpeker også at det var streng foreldrekontroll over ekteskapsinngåelse blant unge men man introduserte de unge slik at følelser kunne oppstå og på denne måten var det ikke snakk om direkte arrangerte ekteskap. Dermed inngikk døtre av borgerskapet ofte ekteskap med menn fra samme sosiale omgangskrets og med like økonomiske omstendigheter.³⁵ I løpet av 1800-tallet skjer det endringer som gjør at kvinnene tar mindre del i forretningsdriften ved at arbeidsstedet blir flyttet ut av hjemmet og man blir mer negativt innstilt til kvinners deltagelse blant annet i

²⁹ Bull, ”Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn”, 325

³⁰ Ibid. 324-325

³¹ Ibid. 340-341

³² Bull, ”Kvinnens dagligliv i borgerskapet ca 1780-1830”, 484-511

³³ Ibid. 484-485

³⁴ Ibid. 484-497

³⁵ Ibid. 488-491

form av et nytt kvinneideal. Bull mener at man ser en endring hos storborgerskapet allerede på slutten av 1700-tallet mens hos småborgerskapet skjer det i løpet av 1800-tallet.³⁶

Helle Linde, som har skrevet om enker i København på begynnelsen av 1800-tallet, har også vært opptatt av hvilket økonomisk grunnlag enkene satt igjen med og hvordan de valgte å forsørge seg.³⁷ I motsetning til Bull tar Linde for seg de enkene som ikke benyttet seg av offentlig hjelp, som var huseiere, der husene er forsikret for 30000 eller mer og som det dermed gikk an å leve av.³⁸ Linde antyder at det i kildene finnes en holdning til at enker burde gifte seg igjen så sent som i 1834.³⁹ Dette er interessant fordi annen forskningslitteratur har mer vært opptatt av at man får en holdningsendring i andre halvdel av 1800-tallet som gjør at man blir mer negativ til gjengifte, men i den samme litteraturen er det ikke slik at man nødvendigvis var positiv til gjengifte i første halvdel av 1800-tallet. Det kommer også frem av Lindes artikkel at bare et fåtall av enkene giftet seg igjen og at selv blant de unge enkene var gjengifte sjeldent. Hun antyder at det kan se ut som om at de av enkene som klarte seg selv ikke valgte gjengifte og med andre ord at ressursene hadde innvirkning på deres valg.⁴⁰ Noe annet interessant som jeg og vil kunne studere er hvem som er oppført som husholdet overhode. Linde påpeker at selv der enken hadde sønner som drev egen virksomhet var de på tross av dette underordnet enken selv i husholdet når de bodde hos henne. Når enken ble forsørget av en gift sønn eller svigersønn står hun alltid lenger nede på listene og sønnen eller svigersønnen står oppført som overhodet av husholdet.⁴¹ Enkene i Lindes studie lever av ulike inntekter der en av de viktigste er fra eiendom, der det særlig er leieinntekter det er snakk om. Det var vanlig at det bodde 20-50 mennesker i huset til enkene og selv om Linde påpeker at det ikke var uvanlig at det fantes 2 til 3 tjenere i deres husstand og noe familie utenom, så viser altså dette at en stor andel av de som bodde hos enkene var leietakere.⁴²

³⁶ Bull, "Kvinnens dagligliv i borgerskapet ca 1780-1830", 484-485

³⁷ Linde, "Endnu ikke gift", 53-73

³⁸ Ibid. 53-54

³⁹ Ibid. 60

⁴⁰ Ibid. 60-61

⁴¹ Ibid. 54-55

⁴² Linde, "Endnu ikke gift", 60-61

Lindes artikkel inngår i en samling av artikler som har som mål å vise at selv om kvinner har liten plass i den generelle danske historien så er ikke dette fordi man ikke finner kvinner i kildene. Bokens perspektiv er å la noen av de aktive kvinnene få komme frem i lyset.⁴³ Linde legger frem at enkenes unike posisjon som de eneste myndige kvinnene som kunne forta selvstendige valg i ulike økonomiske og sosiale omstendigheter, var de som banet vei for kvinnefrigjøringen ved å vise at kvinner faktisk kunne klare å foreta slike valg.⁴⁴

Christine Bladh har i sin phd *Månglerskor* skrevet om kvinner i Stockholm og deres muligheter for ulike typer lønnsarbeid og da første og fremst de som drev med Mångleri.⁴⁵ Et tilsvarende begrep vil kunne være såkalte selgekoner, som i likhet med månglerskor solgte ulike typer varer og der det ikke var krav om borgerskap for å drive denne typen næring. Foruten mångleri var også ølbrygging og gjestgiveri næringer som ikke gav borgerskap, men som var regulert av byens myndigheter. De eneste av kvinnene som kunne drive borgerlig næring var enkene etter borgere, men denne retten mistet de ved gjengifte eller hvis den nye mannen var kvalifisert kunne han overta borgerskapet.⁴⁶ Det var flest gifte kvinner som fikk tillatelse til å drive mångleri, men det fantes også enker og ugifte kvinner, og myndighetenes intensjon var å gi kvinnene en mulighet til å forsørge seg selv og dermed spare fattigvernet for flere medlemmer.⁴⁷ Et av kriteriene var at de skulle være fattige uten mulighet til forsørgelse, og i de gifte kvinnenes sitt tilfelle skulle det være slik at ektemannen ikke kunne forsørge konen og barna.⁴⁸ To tendenser som Bladh ser hos dem som drev denne næringen i første halvdel av 1800-tallet var at de kvinnene som var ugift når de fikk tillatelse til næring i svært liten grad giftet seg senere. Mens de som var gift i få tilfeller giftet seg igjen etter ektemannen døde.⁴⁹

⁴³ Warring, "Introduktion", 9-12

⁴⁴ Linde, "Endnu ikke gift", 53-73

⁴⁵ Bladh, *Månglerskor*, 26-37, 54-55

⁴⁶ Ibid. 15-16, 53-56

⁴⁷ Ibid. 53-56, 95-97

⁴⁸ Ibid. 53-56, 95-97

⁴⁹ Bladh, *Månglerskor*, 96-97

Bladh har også gitt ut en artikkel som handler om kvinner og deres stilling i familien samt deres yrkesmessige muligheter og begrensninger i Stockholm på 1700- og 1800-tallet.⁵⁰ Det meste av denne artikkelen dreier seg om gifte kvinner men en del vies også til ugifte kvinner og enker. Når det gjelder gifte kvinner deler hun slik som jeg ser det mening med Bull om at døtre og koner av en mann som drev en form for borgerlig næring fikk en praktisk opplæring innen denne næringen. Dette gjorde at enker av menn med en type borgerskap ofte ble gift igjen med en mann som hadde samme yrke som den forrige mannen hvis de giftet seg igjen. Døtre som også fikk noe opplæring giftet seg ofte med menn som hadde samme yrke som deres far.⁵¹ Bladh viser til at de gifte kvinnes arbeid ikke var synlig i kildematerialet og at det var først når de ble enker og familiens overhode at de fremtrer der, fordi det kun er mannen som sees i kildematerialet så lenge de er gift uansett hvilket arbeid hans kone eller barn utførte.⁵² Kvinner generelt hadde lav inntjeneste med unntak av enkene hvis inntekt var over gjennomsnittlig. Dette gjaldt de som var enker av avdøde borgere og de som drev egne forretninger som var åpen for kvinner.⁵³ Bladh viser og til at man fra 1747 fikk en lov som fritok vertshus fra krav om borgerskap og som dermed mange kvinner benyttet seg av. Når det gjelder kvinner og borgerlig næring viser hun til at i 1755 var 16 av 17 kvinner som drev en form for borgerlig næring enker, mens i 1810 var de samtlige 10 alle enker.⁵⁴

Gifte kvinner fikk gjennom en lov fra 1798 rett til å drive egen virksomhet, der hun selv stod økonomisk ansvarlig. Retten ble trukket tilbake gjennom en lov av 1846 der ektemannen igjen fikk det overordnede ansvaret.⁵⁵ Bladh mener bakgrunnen for lovendringen har sammenheng med et nytt borgerlig ideal, der kvinnen skulle være mer passiv og holde seg til hjemmet, samt økonomiske årsaker.⁵⁶

⁵⁰ Bladh, "Women and Family Structure in Late 18 th Century Stockholm", 89-109

⁵¹ Ibid. 94

⁵² Ibid. 94

⁵³ Ibid. 93-94

⁵⁴ Ibid. 93

⁵⁵ Bladh, "Women and Family Structure in Late 18 th Century Stockholm", 90-108

⁵⁶ Ibid. 39-61, 61-62, (?)

Hilde Sandvik har i sin hovedoppgave *Umyndige kvinner i handel og håndverk*, også vært interessert i spørsmålet om myndighet og fremlegger at det var en videre tolkning av kvinners myndighet på 1700 og at det skjer en innstramning av denne på 1800-tallet.⁵⁷ Fordi ugifte kvinner ble myndige først i 1869 og gifte kvinner i 1888 mener hun at man (rettsfilologer på 1800-tallet) har antatt at de var umyndige i alle betydninger av ordet før dette.⁵⁸

Sandvik viser til at kvinner i høy grad bidro i bynæringene i Christiania og at disse ikke bare var enker, men også ugifte og gifte kvinner. På den ene siden påpeker hun som Bull og Bladh at næringsrett ikke bare gjaldt borgeren, men hele hans familie der alle husstandsmedlemmer deltok. På den andre siden mener hun at næringsrett også var noe som ble gitt til kvinner med ulik sivilstand både som avledet, der det beste eksempelet er enkens overtagelse av den avdøde mannens næringsrett. Men mer overraskende kunne også søstre, koner og døtre benytte seg av en slik i noen tilfeller.⁵⁹ Andre ganger fikk en kvinne næringsrett for at hun skulle kunne forsørge seg og sine barn.⁶⁰ En annen tendens hun finner gjelder muligheten for å kunne endre borgerskapet. Mange enker etter håndverkere får tillatelse til å endre borgerskapet til en form for handel slik at de skal kunne slippe utgifter til verksted og lønn til ansatte.⁶¹ Sandvik mener det er viktig å være klar over hvilke muligheter som kvinner hadde selv om de etter loven var umyndige og hvordan denne umyndigheten ble forstått.⁶² Selv om Christian den femtes Norske lovs 5-3-24 annullerte kontrakter inngått av umyndige ble denne bare brukt i svært liten grad, og Sandvik ser eksempler på at både gifte og ugifte kvinner inngikk kontrakter, stiftet gjeld og på andre måter deltok i byens næringer.⁶³

⁵⁷ Sandvik, *Umyndige kvinner i handel og håndverk*, 167-175

⁵⁸ Ibid. 173

⁵⁹ Ibid. 169, 140-150

⁶⁰ Ibid. 169

⁶¹ Ibid. 40-41

⁶² Ibid. 172

⁶³ Sandvik, *Umyndige kvinner i handel og håndverk*, 167

Gerd Mordt har i *Kvinner og næringsrett* blant annet sett på hvilken betydning Lov om handelen av 1842 hadde for kvinner i Christiania.⁶⁴ Hun fant ut at man til dels kan snakke om nye muligheter for kvinnene men at det viktigste var at man nå fikk stadfestet praksiser i loven som tidligere hadde blitt gitt til noen kvinner. Myndighetene var nå i større grad enn før opptatt av å gi muligheter for kvinnene å forsørge seg selv slik at det offentlige ikke trengte å gjøre det.⁶⁵

Susan Grigg har studert i hvilken grad ulike variabler hadde noe å si for gjengifte blant enker og enkemenn i Newburyport på begynnelsen av 1800-tallet.⁶⁶ Utgangspunktet hennes er at det er langt flere enker enn enkemenn og at det er særlig stor opphopning av enker under 50 år.⁶⁷ Mens 50 % av enkemennene gifter seg igjen er tallet for enkene 20 %.⁶⁸ Hun kommer frem til at for enkene er det alder som har mest å si for om de blir gjengift eller ikke. Gjengifte blir mer uvanlig etter vært som alderen på enkene stiger og det er kun i svært få tilfeller enker blir gjengift etter fylte 50 år.⁶⁹ Når det gjelder de andre variablene som små barn og inntekt vil ikke disse være utsalgsgivende for enkene, men bidra til gjengifte eller ikke hvis enken er innstilt på det. Når det gjelder barn under 4 år er det like vanlig å bli gjengift for enkene som ikke.⁷⁰ At variabelen alder har mye å si for enkers gjengifte er som hun også innrømmer ikke overraskende sammlignet med antatte betraktelser og tidligere studier.

En studie som går spesifikt på enker og gjengifte er Hilde Langes *Enker i Jevnaker*, som tar for seg forholdene i en landkommune i tidsrommene 1785-1800 og 1849-1864.⁷¹ Hun ser

⁶⁴ Mordt, *Kvinner og Næringsrett*, 1-5

⁶⁵ Ibid. 159-162

⁶⁶ Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 183-220.

⁶⁷ Ibid. 198

⁶⁸ Ibid. 200

⁶⁹ Ibid. 201.

⁷⁰ Ibid. 202-207

⁷¹ Lange, *Enker i Jevnaker prestegjeld*.

nærmere på hvilke muligheter som fantes for enkene og hvilke kriterier som så ut til å gjøre at gjengifte var mer aktuelt eller ikke. Hun kom frem til at mange forhold var ulike i de to studieperiodene og at det utgjorde noe av grunnen til at færre enker ble gift igjen i andre periode.⁷²

1.3 Undersøkelsens problemstillinger:

Jeg har med utgangspunkt i forskninglitteraturen kommet frem til fem problemstillinger som jeg vil forsøke å svare på i oppgaven.

Hvordan var gjengifteprosenten for kvinner i forhold til menn i undersøkelsesperioden? Hvis man går ut i fra at mortaliteten påvirker gjengifte, i hvilken grad hadde motalitetsfallet fra 1815 innvirkning på gjengifteprosenten i Bergen?

Borgerenkene hadde fire alternativ ved enkestand, fortsette rollen som husholdningens hovedperson etter sin avdøde mann, bli støttet av familie, offentlige understøttelse eller gjengifte. Hvilke av alternativene valgte enkene i utvalget?

Hvilke av følgende faktorer hadde innvirkning på enkenes valg av alternativ, av enkens alder ved enkestand, forsørgerbyrde og ressursituasjon?

Hvilke strategier ble benyttet av enkene ved gjengifte og enkestand. Ved endelig enkestand overtok de mannens virksomhet og drev den i full skala, reduserte den, tilpasset enkesituasjonen på annen måte, endret levebrød til husarbeid o.l. eller motok de en form for understøttelse enten fra familie, private eller andre offentlige ordninger.

De to første problemstillingene vil bli tatt opp i kapittel 2, de to neste vil bli diskutert i kapittel 3 med unntak av faktoren ressursituasjonen som vil bli tatt opp i kapittel 4, og de to resterende i kapittel 5.

⁷² Ibid. 1-2, 11, 122-123

1.4 Utvalgskriterier

Når det gjelder hvilke kriterier som ligger til grunn for utvelgelsen av kvinnene er dette noe komplisert. For å få et inntrykk av hvem borgerenkene var og hvilken andel de utgjorde tok jeg først utgangspunkt i folketellingen av 1801 og de enkene som var oppført med et yrke som tilsa at de drev en form for borgerlig næring innenfor handelsborgerskapet. Det neste kriteriet var om deres avdøde mann faktisk hadde hatt et borgerskap, og av hvilken type. Det er samtidig klart at selv om enkene var registrert med yrke i folketellingen kunne man ikke være sikker på at de faktisk drev næringsvirksomhet, og det utelukker ikke at det finnes borgerenker med rett til å drive næring som ikke gjorde det eller som ikke var oppført med yrke i folketellingen.

Det neste kriteriet var om det var mulig å finne informasjon om dem i folketellinger, kirkebøker og andre kilder. Med tanke på at målet for oppgaven var å se nærmere på hvordan enkene levde var man avhengig av å kunne gjenfinne dem i flere kilder. Kvinnene i studiegruppen blir enker en gang mellom 1.1.1790 og 26.2.1802 og dermed var direkte eller indirekte opplysninger om mannens død nødvendig for å kunne skille disse fra andre som hadde vært i enkestand i lenger tid. Hvis dette hadde vært en ren kvantitativ studie hadde jeg sannsynligvis valgt alle som ble enker i løpet av et år og sett hvordan disse forsørget seg. Da hadde jeg altså tatt for meg alle sosiale grupper i samfunnet og kunne muligens ha sagt noe om et generelt mønster blant dem som var enker. Det jeg er interessert i er altså en mer dyptgående undersøkelse der man kan følge hvordan de levde fra år til år både som gruppe og som individ. Det er først og fremst enker etter menn med handelsborgerskap som jeg har valgt å studere. På den måten får man en mindre gruppe enn hvis jeg også hadde inkludert dem som hadde borgerskap innen håndverk. Nå skal det sies at det finnes det kombinasjoner av borgerskapstypene, og i noen tilfeller forener skipperne eller kapteinene yrkene sine med handel eller håndverk, og jeg har av den grunn valgt å innlemme enker etter skipperne eller kapteinene som aktuelle kandidater til studiegruppen. Ida Bull kommer med en interessant bemerkning i sin studie av enker i Trondheim: ”Enker etter skipperborgere kunne fortsette med handel på mannens borgerskap”.⁷³ Jeg vet ikke hvor hun har dette fra men det er det samme inntrykket jeg har selv om jeg ikke kan finne en uttalt lov som uttrykker dette.

⁷³ Bull, ”Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn”, 326

Arbeidet med å samle inn opplysninger til biografier for hver av enkene og deres familier var så tidskrevende at det begrenset antallet jeg kunne ta utgangspunkt i. Selv om det ikke gjelder for alle mener jeg det er en klar styrke både at borgerenker kan lokaliseres i flere typer kilder enn enker fra lavere sosiale lag og er lettere å gjenkjenne i dem grunnet at de har en egenart enten i form av navn eller posisjon som gjør det mulig å skille dem ut fra resten av enkebefolkningen.

1.5 Geografisk og kronologisk avgrensing

Når det gjelder tidsavgrensing lever kvinnene i studiegruppen mellom 1723 og 1844, men oppgavens hovedfokus vil være fra inngangen av enkestandsperioden til 1833. Mens 5 av 40 blir enke for første gang mellom 1783-1791 blir alle i gruppen enke mellom 1.1.1790-26.2.1802, 5 for andre gang og de resterende 35 for første gang. Klassifikasjonsforretning for året 1833 er den siste i rekken av denne serien med byskattsprotokoller og ved dateringen 16.7.1833, lever kun 4 av enkene. Oppgaven omhandler hovedsakelig enkene, men den nærmeste familie er innlemmet der det er naturlig og har betydning for dem.

Når det gjelder den geografiske avgrensingen tar oppgaven utgangspunkt i kjøpstaden eller byen Bergen som hører innunder amtet Søndre Bergenhuus. Privilegiene av 1702 gav kjøpstaden og dens borgere enerett på handelsnæring i forhold til omliggende områder.⁷⁴ Skille mellom by og distriktene rundt er ikke alltid like tydelig eller åpenbart. I følge grensefastsettelsen for Bergen by av 1789, som Anders Bjarne Fossen omtaler, ble linjene trukket opp nord for munningen av muleelven i Sandviken.⁷⁵ Dermed ble deler av Sandviken og Årstad, Kalfaret, Lungegården, Nygård, Møhlenpris, Nubben liggende utenfor grensen. Fossen omtaler dette som et kunstig skille mellom by og land fordi grensen blant annet splittet folkegrupper som hørte sammen yrkesmessig. På denne måten blir altså både domkirkens- og korskirkens landsogn holdt utenfor byen og det ble flere ganger på 1800-tallet tatt til orde for

⁷⁴ Privilegier for kjøpstaden Bergen, 1841.

⁷⁵ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 756-759

en innlemmelse av disse.⁷⁶ Det er først gjennom byutvidelsen av 1876, som blir omtalt av Egil Ertresvaag, at landsognene blir forent med byen.⁷⁷ Dvs. at Sandviken, Lungegården, Kalfaret, Nygård og Møllenpris nå ble regnet som innenfor byens grenser.

Korskirkens landsogn består av Sandvikens to roder samt et landområde som grenser til Åsane sokn og Hamre Prestegjeld, mens Lungegården, Kalfaret, Nygård, Møhlenpris og Nubben inngår i Domkirkens landsogn som blant annet grenser til Årstad og Laksevåg i form av Puddefjorden. Det har vært vanlig praktis å regne landsognene med til byen når man skal beregne folketall.⁷⁸ På Møhlenpris, i Skuteviken og ellers i Sandviken finnes mange pakkboder for borgerne i Bergen som etter grenseinndelingen vil ligge utenfor byen. I protokollene for byskatten, som beregner byens skatteinntekter, har man tatt med både næringsdrivende og evt pakkboder i landsognene.⁷⁹ Når de som bor i forstedene betaler skatt til byen vil det være naturlig å regne dem med selv om de befinner seg utenfor selve bygrensen. Hovedfokuset mitt vil altså være på Bergen by med forstedene som en tillagt del i forhold til borgerne og deres evt næringsdrift samt eiendomsforhold. I folketellingen for året 1801 er Bergen en enhet mens Laksevåg, Arna eller Haus og Fana er egne kommuner med egne lister. Grensene mellom de ulike kommunene og amtene kan sees her.⁸⁰

1.6 Kildetyper og kildeproblem

Et problem som er felles for de fleste kildetyper er at siden skriften ikke er standardisert varierer måten man skriver ord på. Dette gjelder spesielt ved navn der avvikene kan være store men også generelt ved andre ord. De håndskrevne kildene er stort sett skrevet med gotisk håndskrift eller en blandingskrift, og denne forandrer seg gjennom 1800-tallet.

⁷⁶ Ertresvaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 181-182

⁷⁷ Ibid. 181-182.

⁷⁸ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie, 755-775*, Ertresvaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 181-182, 6-8, 134-143

⁷⁹ LF, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

⁸⁰DA, "Kart over Noreg".

Håndskriften byr altså på et problem i seg selv og gjør både tolkningen mer tidskrevende og med større fare for feiltolkning. Andre problem når det gjelder skriften er når den som har skrevet kildene har skrevet feil, eller den som har skrevet av kildene har feiltolket dem, dette gjelder kildene som er digitalisert eller skrevet av for maskin eller for hånd langt senere enn da de ble til. Når det gjelder overordnede kildetyper vil jeg operere disse fem: Lovmateriale, borgerskapskildene, de økonomiske, de livsløporienterte og de personlige kildene. Innen den første typen finnes ulike typer lover og privilegier, mens den andre først og fremst består av protokoller for byskatt, ekstraskatter, tinglysning- og skiftedokumenter. Den tredje består for det meste av kirkebøker og folketellinger, den fjerde lister over inngåtte borgerskap mens i den femte finnes brev, kontrakter og dokumenter som gjelder den enkelte.

2 Bakgrunn

2.1 Kilder og metode

Når det gjelder kildene vil jeg her presentere det mest vesentlige kildematerialet. Jeg har valgt å dele dem i fem hovedtyper, der noen inneholder få kilder og danner rammebetingelser, mens andre er mer innholdsrike og fyller ut innenfor rammene. Til den førstnevnte gruppen hører lovmateriale og de borgerskapskildene, mens jeg i sistnevnte vil si at de livsløpsorienterte-, de økonomiske- og de personlige hører hjemme. Man kunne selvsagt ha ordnet dem etter andre premisser enn dem jeg har lagt til grunne eller valgt å plassere dem i andre grupper, men jeg har av hensyn til mine problemstillinger valgt denne plasseringen.

2.1.1 Lovmateriale

I denne gruppen kilder finnes to viktige lover som sier noe om hva man har lov å gjøre. I Christian den Vs Norske Lov av 1687 kan man blant annet lese at enker og menn over 25 år regnes som myndige, mens ugifte kvinner med kongelig dispensasjon og menn under 25 år er det man kan kalle mindreårige. Ugifte kvinner som ikke har søkt til kongen og gifte kvinner er umyndige i følge lovverket. En mindreårig person må bistås av en kurator og ha dens samtykke for å inngå kontrakter som f.eks. borgerskap eller ekteskap, mens en enke skal ha assistanse av en lovverge som hun selv velger i økonomiske saker.⁸¹ De reglene man finner i Lov om Handelen av 1842 vil ikke gjelde for enkene i min undersøkelsesperiode, men disse er likevel viktig å kjenne til da de blir til på slutten av perioden. Loven åpner noe opp i forhold til myndighet, men stort sett bekrefter reglene fra tidligere lover. Skilte kvinner og enker får her rett til å søke om egen handelsrett, ikke som tidligere der enken kun hadde rett til å overta sin manns borgerskap. Det er særlig når det gjelder reglene om borgerskap at loven virker frigjørende da den på den ene siden åpner opp for at flere kan ta borgerskap, men på den andre siden også frigjør næringer fra borgerskapsplikt.⁸²

⁸¹ Chr. Vs. N. L., 3-19-34, 35, 38 og 41, 1687, 17.11.14:

<http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5register.html>.

⁸² Lov om Handelen av 08.08.1842, 319-332.

2.1.2 Borgerskapskildene

Innenfor denne gruppen finnes to oversikter over inngåtte borgerskap i Bergen. Den første *Fortegnelse over Bergens samtlige Borgerskab 1777* er datert 21. Januar 1777, og skal inneholde dem som har tatt borgerskap frem til 1777, mens den andre *Fortegnelse over Bergens Byes samtlige Borgerskab Aaret 1786* skal inneholde de inngåtte borgerskap frem til 1786.⁸³ Siden protokollene er både mangelfulle og noe vanskelig å lese kan man supplere med Bergens borgerbok 1752-1865 og databasen hos DA Borgerskap i Bergen 1600-1751.⁸⁴ Disse kildene sier altså noe om hvem som hadde borgerskap og i samsvarer med Christian den Vs Norske Lov om hvem som hadde rett til å ta borgerskap. Kildene virker også begrensede med tanke på at det er enkene etter menn med borgerskap som er tema for oppgaven.

2.1.3 De livsløpsorienterte kildene

De viktigste kildene i denne gruppen er kirkebøkene og folketellingene, og med hjelp av opplysningene fra disse har det vært mulig å lage mer eller mindre komplette biografier over hver av enkene i studiegruppens livsløp. Mens folketellingene i 1801 og 1815 kan gi et innblikk i husstandens form og funksjon, gir kirkebøkene gjennom databasene over døpte, døde og vigde oversikt over viktige hendelser i livet til enkene og deres familie. Det er flere ting man likevel må være klar over når man bruker slike kilder. Det kan være feil med fornavn, etternavn og alder i tellingene og man må dermed alltid kryssjekke med andre kilder for å vite at det er de samme personene det er snakk om. En sjelden gang er det registrert feil kjønn ved personer i tellingene. Det er særlig i tellingen for 1815 at mange enker, men også andre kvinner ikke er oppført med fornavn. Noen ganger når de har mange fornavn er bare et eller to av navnene oppført. Når det gjelder etternavn kan en enke være oppført med sitt pikenavn, ektemannens etternavn eller farens fornavn med endelse, og hvis hun har vært gift flere ganger kan hun være registrert med sin første manns navn selv om hun er enke etter sin andre mann. I kirkebøkene ser man at kvinnen ofte er oppført med sitt pikenavn selv om hun er gift. Hvordan man beregner alderen der den til dels samsvarer til personene i ft varierer,

⁸³ Fortegnelse over borgerskap 1777 og 1786, Magistraten i Bergen, BBA.

⁸⁴ Wiesener, 1917-1923, Bergens Borgerbok 1752-1865. DA, "Borgerskap i Bergen 1600-1751".

noen ganger regnes det fylte året mens andre det kommende fylte året. Den mest nøyaktige alderen vil man få ved å finne de aktuelle personene under døpte i kirkebøkene. Noen ganger vil den alderen som finnes i ft være direkte feilaktig eller korrospondere så dårlig med opplysningene i de andre kildene at det er vanskelig å si hvilken alder personen faktisk har.

Databasene i Digitalarkivet over døpte, døde og vigde er basert på de ulike kirkebøkene som man har funnet fra Bergen. I utgangspunktet var kirkebøker noe prestene benyttet seg av for å ha oversikt over menneskene som bodde innenfor soknet. Senere ble det lovpålagt å føre slike bøker men hvordan de ble ført var individuelt. Mange bøker er blitt borte eller ødelagt og et eksempel på dette er kirkeboken i St. Jørgen som mangler mellom 1.6.1814-30.11.1815.⁸⁵ I byene ble ofte kirkebøkene ført av klokkerne men fra 1812 fikk man både et fast skjema for føring av dem samt at det skulle føres to eksemplarer, en av presten i soknet og en av klokkeren.⁸⁶ Jeg har også til en viss grad benyttet meg av de skannede kirkebøkene hos DA.⁸⁷ Det er først og fremst i tilfeller der jeg vil har bekreftet eller avkreftet noe. Noen ganger finnes det mer utfyllende opplysninger under de skannede kirkebøkene enn i de digitaliserte. Men det skal sies at det er stor variasjon innenfor de skannede kirkebøkene når det gjelder hvor mye som er skrevet inn om den enkelte hendelse, hvor tydelig skriften er, og hvordan bøkene er inndelt.

2.1.4 De økonomiske kildene

Byskatten, representert i en serie med ligningsforretninger (LF) fra 1774-1831 på Bergen byarkiv, er den kilden som synes å gi den beste oversikten over det økonomiske grunnlaget for hver enke på årsbasis.⁸⁸ Byskatten, som var en årlig skatt som skulle betales av alle som drev borgerlig næring i byen, ble utlignet av takserborgerne som ble valgt ut av magistratens,

⁸⁵ Geelmuyden, *Fallende folketall i Bergen 1801-1815*, 129

⁸⁶ Kiil, *Arkivkunnskap*, 39-40

⁸⁷ DA, ”Skannede kirkebøker for Bergen”.

⁸⁸ LF, 1774-1831, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

byrådet, og den var den viktigste inntektskilden byen hadde.⁸⁹ Protokollene er kronologisk inndelt etter rode og husnummer og inneholder opplysninger om årsinntekt av næring, takst av eiendom, boder og grunn, samt skattebeløp av disse. Takst av eiendom kunne denne enten være basert på branttakst eller grunntakst, men i ligningsforretninger for Bergen er det grunntaksten som danner utgangspunkt for skattlegging av fast eiendom.⁹⁰ Innenfor tidsrommet finnes det protokoller for årene 1774-1778, 1780-1781, 1783-1784, 1787-1788, 1790, 1792, 1796, 1799, 1802, 1807-1831. For noen år finnes det to eksemplarer, mens det mangler helt for andre år. Innholdsmessig endrer de seg noe, men perioden fra 1796 og frem til 1831, som jeg har fokusert mest på, er de stort sett likt inndelt. Derimot er protokollene fra 1774-1792 er en slags kombinasjon av Ligning- og klassifikasjonsforretninger, som både inneholder beregning av eiendomsskatt og næringskatt der sistnevnte er fordelt etter 8 ulike skatteklasser der 1774 representerer det nye skattesystemets første år. Når det gjelder navnebruk er enkene stort sett enten skrevet inn med tittelen madame og mannens etternavn eller hele mannens navn etterfulgt av ordet enke. Selv om kvaliteten på skriften varierer i protokollene er særlig navn og tall mer tydelig enn annen tekst.

Klassifikasjonsforretninger (KF) er en annen serie med protokoller over byskatten som er å finne hos Byarkivet.⁹¹ Denne viser en oversikt over hvem som driver borgerlig næring, i hvilken skatteklasse de driver næringen i og hvor stor den årlige næringsinntekten er beregnet til å være. De er inndelt etter rode og husnummer, men tar kun for seg de som driver næring på den repressive adressen. Protokollene strekker seg fra 1777-1833, der årene 1777, 1779-1787, 1791-1796, 1798, 1800-1801, 1803-1804, 1807-1815, 1817-1822, 1831-1833 er representert. Der man har protokoller for klassifikasjon og ligning for samme år er førstnevnte alltid datert før sistnevnte, og det er mulig at hensikten med førstnevnte var å skaffe oversikt over næringsinntektene for siden å beregne den enkeltes totale skattebeløp i sistnevnte. Fordi eventuell næringsinntekt er registrert i ligningsforretningene har jeg bare i mindre grad studert klassifikasjonsforretningene fra 1791-1817, og kun unntaksvis fra 1777-1787 og 1831-1833. Frem til og med 1815 er personene inndelt i næringsklasser som viser hvilken virksomhet de

⁸⁹ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 267, 733-734

⁹⁰ Kiil, *Arkivkunnskap*, 128

⁹¹ KF, 1777-1833, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

drev. Skatteklassene har sin opprinnelse i omleggingen av skattesystemet på slutten av 1700-tallet, da stiftbefalingsmann Albercht Philip von Leventzaus fikk inndelt borgerskapet i 8 skatteklasser der halvparten av skatten skulle betales av de tre øverste klassene, mens 2/6 skulle betales av klassene 4, 5 og 6 og den resterende 1/6 skulle betales av klasse 7 og 8. Klasse 1 bestod av redere, kommisjonærer og grossererere, mens nordlandshandlere fantes i klasse 2 og sunnmørshandlere i klasse 3. Klasse 4 bestod av vinhandlere og krambodhandlere, mens bonde- og kornhandlere befant seg i klasse 5. Alle skipperne fant man i klasse 6, og alle håndverkerne i klasse 7, mens klasse 8 blant annet bestod av brennevinsbrennere og høkere.⁹²

Når det gjelder årlige skatter var som sagt byskatten den viktigste men man hadde også en innkvateringsskatt, en lykteskatt og fra 1808 også en egen vaktskatt. I 1784 var forholdet mellom de tre første beregnet til å være 500 rdl i lykteskatt, 3000 rdl i innkvateringsskatt og 4500 rdl i byskatt.⁹³ Ved siden av de årlige skattene finnes det noen tilleggsskatter for enkelte år som jeg kort også vil nevne. Den første er den som blir kalt for Sølvskatten som ble vedtatt i 1816 og var skatt basert på tvungne innskudd for etablering av grunnfondet til Norges Bank.⁹⁴ Den andre er den såkalte Bankskatten 1817/1818 som jeg finner omtalt i Bergen bys historie og skal ha vært en skatt utlignet på næring og formue som dette året ble betalt av 2800 personer og der både hver enkelts inntekt og skatteandel er ført opp i rbd.⁹⁵ Bankskatten som den blir kalt i BBH eller skatten til riksbanksedlenes innløsning 1817/1818 skal være å finne på BBA under skatteligningen. I en boks på Bergen byarkiv med påskriften Skatten til Riksbanksedlenes innløsning 1817/1818 fant jeg tre protokoller. ”Ligningsforretning over Rigsbankens Laan til Specie Banquen for Bergen Kiøbstad samt Sandvigen fra 1. July 1817 til 1. July 1818.” Denne var fordelt over to protokoller der den ene tok for seg skatteyterne fra 1-20 rode mens den andre fra 21 rode samt sandviken og kontoret.⁹⁶ Den er inndelt kronologisk etter adresse med navn på skatteyterne, deres næringsinntekt, det beregnede skattebeløpet og hvilken borgerlig stilling de hadde. Protokollene er håndskrevet og mangler

⁹² Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 896, note 55

⁹³ Sollied, ”Bergens styre før formandskapsloven av 1837”, 86-87, 92

⁹⁴ DA, Sølvskatten for Bergen by, 1816, [1-24].

⁹⁵ Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 146

⁹⁶ Lf over RLS, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

datering, totalbeløp for skatten samt hvilken myntenhet summene er regnet i. Den tredje protokollen hadde tittelen: ”Ligningsforretning over Skatten til Rigsbanksedlernes Indragelse for skatten fra 1. Juli 1818 til 1. Juli 1819”, forkortes heretter RSI. Går man ut i fra tittelen på protokollen kan det tyde på at dette er den såkalte bankskatten BBH referer til, men årstall samt at myntenheten er spd i stedet for rbd samsvarer dårlig. Protokollen har i motsetning til de to andre i samme boks trykte overskrifter, datering, spesifisert myntenhet, undertegnelse av ligningsmenn samt totalbeløp for skatten. Spørsmålet er hvilken av disse det henvises til i BBH. I følge P.R. Sollied skulle skatten til rikbankssedlenes innløsning betales over en periode på 11 år med et årlig totalbeløp på 230 000 spd for hele landet med unntak av det første året der det utlignede beløpet var på 2 mill. rdl.⁹⁷ I N. Ryggs Norges Banks historie står det mer utfyllende om RSI.⁹⁸ Det første året for denne skatten var fra 1.7.1816-30.6.1817 og det utlignede beløpet for hele landet var på 2 mill. riksbankdaler navneverdi.⁹⁹ De neste ti årene skulle det utlignes 230 000 spd på hele landet der skatteåret 1.7.1817-1.7.1818 utgjorde det første av de ti. At beløpet er utlignet i rbd nv for året 1816-1817 som Rygg hevder virker mer rimelig enn i rdl som Sollied påstår, og samsvarer med LF for byskatten 1816 som også er oppgitt i rbd nv, samt bankskatten Ertrevaag beskriver som er oppgitt i rbd. Til dette siste kan jeg bare bemerke at hvis man tar utgangspunkt i at bankskatten som Ertrevaag omtaler var oppgitt i rbd er det rimelig at dette var nv og ikke sølvverdi. Slik må man kunne anta at protokollen ”Ligningsforretning over Skatten til Rigsbanksedlernes Indragelse for skatten fra 1. Juli 1818 til 1. Juli 1819”, eller RSI, er en protokoll for det tredje året av den såkalte bankskatten. Man kan bare spekulere hvor de resterende protokollene er blitt av, men siden beløpet for de siste ti årene var det samme har man med RSI et godt utgangspunkt for å si hvor mye Bergens andel både det året samt de neste ti til denne skatten var på.

Innenfor de økonomiske kildene har jeg også valgt å plassere panteregistrene og pantebøkene. Mens førstnevnte i varierende grad gir en oversikt over personer som har eid en eiendom, finner man detaljene om de evt. kjøp, salg og gjeld på eiendommene i sistnevnte. Noen ganger vil det i registeret være mulig å se alle personene som har eid en eiendom over en 20-års

⁹⁷ Sollied P.R, ”Bergens styre før formandskapsloven av 1837”, 94

⁹⁸ Rygg, *Norges Banks Historie*:1, 114-118

⁹⁹ Ibid. 114

periode mens andre ganger er det kun en eier som står oppført. I de tilfeller der mannen står som eier og dør blir enken kun i liten grad skrevet inn som eier, kanskje fordi hun eier den i hans navn og på den måten er det ikke grunn til å gjenta henne som eier. I de fleste tilfeller er det mulig enten gjennom navn eller dato i panteregisteret og kunne lete seg frem til aktuelt dokument i pantebøkene. I større gard enn i de andre kildene kan skriften særlig i pantebøkene være utfordrende å lese. Jeg har valgt å bruke de skannede versjonene av panteregister og pantebøker hos Digitalarkivet.¹⁰⁰ I pantebøkene vil det stort sett være mulig å finne ut hvem som kjøpte eller solgte en eiendom og hvor mye de betalte og fikk for den.

En kilde jeg har valgt å bruke i begrenset grad er skiftene. En skifteforretning oppstår når noen dør og man skal gjøre opp boet. I et skifte vil arvinger, eventuelle barn, all gjeld, eiendom og formue være nevnt samt hvem som arver hva. I byene var det byfuten og magistraten som hadde ansvar for skifteforvaltningen.¹⁰¹ Det er svært tidkrevende å lete seg frem etter personer i skiftene mye pga mangelen på registre, samt at protokollene er preget av utfordrende skift, blekkflekker, bortrevete sider, overstrykninger og sider der blekket nærmest er hvasket vekk. Ellers er skiftene en innholdsrik kilde som på samme måte som ved de livløpsorienterte kildene kan bidra med viktige opplysninger man gjerne ikke finner andre steder enn her. Jeg har valgt å bruke de skannede versjonene av skifteforretningene hos digitalarkivet samt de søkbare registrene der de finnes.¹⁰² Når jeg snakker om når skifte ble påbegynt henviser jeg til den dato som står i begynnelsen av hver skiftesdokument og med sluttet skifte menes den dato som står på slutten av dokumentet.

Innenfor de økonomiske kildene har jeg valgt å plassere regnskap over fattighusenes inntekter og utgifter. Det er i to tilfeller disse kildene har vært aktuell å bruke og de gjelder for to av

¹⁰⁰ DA, ”Skannede tinglysningsdokumenter”: Panteregister for Bergen By. DA, ”Skannede tinglysningsdokumenter”: Pantebøker for Bergen by.

¹⁰¹ Kiil, *Arkivkunnskap*, 119, 99-106.

¹⁰² DA, ”Skannet skiftematerialet”: Bergen.

enkene som havner på hvert sitt fattighus og dør der. På Statsarkivet i Bergen finnes regnskap over inntekter og utgifter for Enkefattighuset og for De Sjøfarendes fattighus ¹⁰³

2.1.5 De personlige kildene

De personlige kildene er fåtallige og skiller seg fra hverandre i utforming, men er plassert i denne gruppen fordi de ikke passer inn andre steder. De befinner seg hos Universitetsbibliotekets spesialsamlinger og er først og fremst kontrakter mellom Anna H Konow (#7) og hennes sønner samt bevilling for Lucia M Pütters (#40) datter om å være myndig. ¹⁰⁴ De illustrerer tydelig hvor tilfeldig det er hva som blir tatt vare på til ettertiden og ikke minst hva som forsvinner av uante grunner.

2.1.6 Metode og kildebruk

Når det gjelder måten jeg har brukt kildene på for å finne frem til de samme personene har dette vært et langvarig arbeid. Ved hjelp av kildene har jeg laget biografier for hver enke og hennes nærmeste familie som inneholder opplysninger knyttet til livsløp og økonomi. En av grunnene til at dette har tatt så lang tid er at opplysninger må kryssjekkes mellom ulike kilder for at man skal være sikker på det er snakk om de samme personene. Dette er ikke minst viktig fordi det finnes mye unøyaktighet i kildene der særlig skrivemåte for navn varierer mye. Flesteparten av borgerenkene har med sine mer uvanlige etternavn en fordel som gjør dem lettere å gjenfinne i kilder i forhold til enker med mer alminnelige navn, som f.eks. Gørbitz, Kiedding, Døscher og Bredahl mot Nielsen, Olsen og Sørensen. De som har vært problematisk i studiegruppe er kvinner med slike vanlige navn, hvis yrke er høker eller vertshusholder i 1801 eller der deres ektemann var høker eller skipper. Gjennom folketellingene i 1801 og 1815 får man opplysninger om på hvilken adresse de ulike familiene bor, og så sant de ikke flytter kan disse opplysningene sjekkes opp mot dem man finner i

¹⁰³ Regnskap over Enkefattighuset 1816, stiftamtmanden i Bergen, SAB. Regnskap for Sjøfarendes fattighus 1806 og 1814, stiftamtmanden i Bergen, SAB.

¹⁰⁴ Ms 1393.10, 1393.12, 1393.13 Konow, Manuskript- og librarsamlingen ved UB. Ms 175 e, Manuskript- og librarsamlingen ved UB.

panteregistrene, pantebøkene på samme eiendom samt i protokollene for byskatten som er inndelt etter adresse. I forhold til protokollene for byskatt er man avhengig av å ha en adressereferanse for å finne frem til de rette personene, med tanke på at en enke enten er skrevet inn med mannens navn etterfulgt av enke eller med mad forut for navnet. Det kan finnes mange personer med samme navn og derfor er det viktig å sjekke opplysninger i skatteprotokoller eller pantedokumenter med andre kilder som kirkebøker eller folketellinger. Når det gjelder skriften er det viktig å kjenne til at siden man ikke hadde standardiseringer vil måten man skriver ord og navn variere i stor grad både i samme type kilder og mellom kildetyperne. Når det gjelder fornavn på personer der skrivemåten varierer i de ulike kildene har jeg måtte foreta et valg av hvilken variant av navnet jeg ville bruke, og der personen har mange fornavn har jeg måtte velge det som ut fra flest kilder ansees for å være det mest brukte.

2.2 Geografi og administrativ inndeling

Når det gjelder bruk av kirkebøker og databaser i Digitalarkivet over folketall som i utgangspunktet ble produsert eller skrevet innenfor kirken kan det være greit med en kort avklaring av den geistelig geografiske inndelingen. I utgangspunktet var landet delt inn i flere bispedømmer eller stift med biskopen som øverste leder. Stiftene bestod av flere prostier med prosten som dens leder og bindeledd mellom biskopen og prestene i sitt distrikt. Den minste enheten var sokn og det kunne inngå et eller flere sokn i et prosti. Mens man noen steder har en prest per sokn finnes det også områder der flere sokn deler på en prest innenfor en større enhet kalt prestegjeld som også inngår i den større enheten prosti.¹⁰⁵ For Bergen utgjør de fem kirkesognene med tilhørende hovedkirker Bergen stiftprosti som vil si byen og dens forsteder samt Årstad sokn.¹⁰⁶ Domkirken sogn gjelder for de av byens beboere som bor i 10-

¹⁰⁵ Mykland og Masdalen, *Administrasjonshistorie og arkivkunnskap*, 12-14. Kiil, *Arkivkunnskap*, s. 53-59

¹⁰⁶ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 761. Geelmuyden, *Fallende Folketall i Bergen 1801-1815*, s. 28-29

18 rode med gravplassen domkrikegården samt St. Jacob kirkegård som i utgangspunktet var for fattige.¹⁰⁷

Korskirkens sogn omfatter 19-24 rode i byen og hadde foruten korskirkegården to kirkegårder for fattige, St. Martin fra 1737-1823, og Fredens Bolig også kalt graven fra slutten av 1809.

¹⁰⁸ Domkirken og korskirken hadde også hvert sitt landsogn knyttet til seg. De gjenværende rodene 1-9 er under Nykiren med Nykirkegården og St. Pauls kirkegård for fattige.¹⁰⁹

Mariakirkens sogn gjelder for kontoret og tyske borgere uavhengig hvor de bor i byen.¹¹⁰ St Jørgens menighet eller hospitalkirken som den også ble kalt består av byens institusjoner og stiftelser som enkefattighuset, de sjøfarendes fattighus, tukthuset, hospitalet osv. Fra 1749 ble også Årstad sokn innlemmet under St Jørgens og i 1819 Askøy sokn.¹¹¹ Til tross for at bygrensen stenger ute deler av landsognene vil jeg heretter ta med landsognene i det jeg kaller Bergen by, men jeg vil se bort fra sokn som Årstad og Askøy. I flere kilder er landsognene vanskelig å skille ut fra selve byen, mens Årstad og Askøy er i en del tilfeller ikke tatt med eller er lettere å utelukke. Man kan også peke på at disse er landlige omgivelser som avgrenser seg skapt i forhold til den bymessige befolkning og bebyggelse.¹¹²

2.3 Økonomi 1800-1820

En av de viktigste komponentene i den bergenske økonomien var en flersidig handelsvirksomhet som bestod av en nærhandel med Vestlandet og Nord-Norge og en

¹⁰⁷ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 289-290. Nettside: Bergenskartet: St. Jacobs kirkegård for fattige. 05.11.13: <http://www.histos.no/bergen/vis.php?kat=5&id=71>.

¹⁰⁸ Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 140. Nettside: Bergenskartet: St. Jacobs kirkegård for fattige. 05.11.13: <http://www.histos.no/bergen/vis.php?kat=5&id=71>.

¹⁰⁹ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 749. Nettside: Bergenskartet: St. Jacobs kirkegård for fattige. 05.11.13: <http://www.histos.no/bergen/vis.php?kat=5&id=71>.

¹¹⁰ Geelmuyden, *Fallende Folketall i Bergen 1801-1815*, 28-29

¹¹¹ AV, "Prestegjeld og Sokn i Bergen".

¹¹² Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 136

fjernhandel med land i Europa.¹¹³ Den viktigste eksportvaren fra Bergen var fisk og andre fiskerelaterte produkter. Fisken var stort sett torsk fra Nord-Norge som ble foredlet til tørrfisk eller klippfisk og produktene var tran og rogn. Sild ble igjen et viktig handelsprodukt fra 1808 da den vendte tilbake til kysten ved Vestlandet. Fiskerne fra Nord førte fisken til Bergen på egne skip mens det var de bergenske handelsskipene som deltok i handelen med Europa. Man var avhengig av import av korn og salt der sistnevnte ble bl.a. ble brukt til salting av fisk og førstnevnte ble fraktet til bygdene på Vestlandet og til Nord-Norge der forholdene for kornproduksjonen var dårlig.¹¹⁴ Ellers var Bergen foruten å være den største handelsbyen i perioden også den største sjøfartsbyen med flest skip men også målt i tonnasje.¹¹⁵ Det var ikke uvanlig at kjøpmennene i Bergen også var redere og eide skip eller deler av skip som deltok i fjernhandelen med Europa. Noen av rederne som eide parter i et eller flere skip førte også selv et av dem som kaptein eller skipper. Det var også de som kombinerte en kapervirksomhet med kjøpmannsvirksomhet. Atter andre investerte i fast eiendom og sikret seg på denne måten leieinntekter. Generelt kan man si at det var en tendens til at man innen handelsvirksomheten valgte å ha flere bein å stå på. Det samme inntrykket får man i klassifikasjonsforretninger når personer er oppført med næring i ulike skatterklasser som vil si at de drev flere former for næringsvirksomhet.¹¹⁶

Krigen mellom Storbritannia og Frankrike skulle vise seg i perioden frem til 1807 å være gunstig for nordmennene, da de stort sett kunne seile gjennom blokaden uten problemer med nøytralt flagg, og denne tiden er preget av sterk økonomisk vekst for landet.¹¹⁷ Det såkalte flåteranet i 1807, der engelskmennene beslaglåg store deler av den dansk-norske flåten, gjorde at vi kom med i krigen på fransk side. Handelsvirksomheten fikk store problemer som følge av at man nå måtte overholde fastlandssperringen og blokaden av Storbritannia.¹¹⁸ Norge var

¹¹³ Ertresvaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 7-8

¹¹⁴ Ibid. 6-8

¹¹⁵ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergens bys historie*, 602-604. Ertresvaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 6-8, 17.

¹¹⁶ KF, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

¹¹⁷ Ertresvaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 6-9, 15-17

¹¹⁸ Ibid. 15-20

særdeles avhengig av handelen med dem, og skipene kunne ikke lenger utnytte nøytraliteten og unngå kaperangrep. Eksporten sank dramatisk og det gjorde også import av korn og salt, som man var avhengig av, korn fordi det ikke ble produsert nok av det i Norge og salt fordi det var nødvendig i fiskeforedlingsprosessen.¹¹⁹ Ertrevaag bemerker, at Bergens økonomiske stilling fra 1807-1814 ser ut til å bære preg av en selvmotsigelse, i forhold til at man har et klart økonomisk fall, men likevel tydelige tegn på at situasjonen var bedre enn hva man kunne forvente.¹²⁰ Han legger vekt på at den såkalte sølvskatten ble i Bergen betalt uten store protester, noe som var uvanlig i forhold til resten av landet samt at man ikke fikk den kjeden av konkurranser i byen etter krigen som preger andre byer i landet.¹²¹ Dette er det samme inntrykket man får hos N. Rygg som fremlegger at man var spesielt tilfreds med innbetalingen av innskuddene i Bergen og at man generelt fra Vestlandet mottok langt færre klager enn fra blant annet Østlandet og Sørlandet.¹²²

Tabell 2-1: Yrkesmessig fordeling av befolkningen 1801:¹²³

Yrkeskategori:	Antall:
Embetsmenn	106
Bestillingsmenn	261
Underoffiserer og soldater	242
Leger, jordmødre	18
Kjøpmenn	243
Handelsmenn	357
Fullmektiger, betjenter ect	177
Håndverksmestre	1028
Håndverkssvenner, lærlinger ect	905
Industri- og verkseiere	8
Industri- verksarbeidere	159
Skipper	134
Sjøfolk	809
Bønder og fiskere	164

¹¹⁹ Ibid.15-21

¹²⁰ Ibid. 17

¹²¹ Ibid. 17

¹²² Rygg, *Norges Banks historie:1*, 133-135.

¹²³ Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 145

Daglønnere, uspes. Arbeidere	624
Tjenere	2415
Småindustri	829
andre, uoppgitt	879
Privat og offentlig forsørget	613
Husmødre	2957
Barn under 15 år	4478
Hj. Værende barn over 15 år	721
Totalbefolkning:	18 27

2.3.1 Myntsystem i endring og kjøpekraft

I perioden mellom 1800-1820 skjer diverse omlegginger innen det økonomiske systemet som man bør ha oversikt over for å kunne tolke de forskjellige økonomiske kildene. To ganger i dette tidsrommet blir hovedmyntenheten byttet ut og erstattet med en annen, og ellers bærer den preg av høye og til dels vekslende priser og valutakurser. I tiden før 1813 finnes det tre parallelle myntsystemer som forholder seg til hverandre til tross for varierende sølvinnhold. Riksdaler spesie (rdl sp) har størst verdi, et sølvinnhold på 25,282 g, og var delt i 6 mark eller 96 skilling.¹²⁴ Riksdaler kroner (rdl kr) var delt i 4 mark eller 64 skilling og har et sølvinnhold på 14,892 g. Riksdaler kurrant (rdl dk) er i likhet med rdl sp delt i 6 mark eller 96 skilling, men fordi det er utmyntet med et lavere innhold av fint sølv må det 1 rdl dk og 24 sk for å tilsvare 1 rdl sp. I praksis kan man si at 1 rdl dk er verdt 4/5 rdl sp fordi den inneholder 81,6 % av sølvet som 1 rdl sp har.¹²⁵ Det fantes egne forskrifter for hvor mye overpris eller oppgjeld man skulle ta når en sum i et høyere myntslag ble betalt med et lavere, som f.eks. en sum i rdl sp ble betalt i rdl dk.¹²⁶ I den daglige handelen ble rdl dk utover 1700-tallet den dominerende myntenheten over de to andre og den som helst ble utgitt i sedler, men den var også denne valutaen staten hadde lån i. Da vi ble trukket inn i krigen i 1807 endret den økonomiske situasjonen seg fra oppgangstid til nedgang ved at handelen stoppet opp, vareprisene økte, kursen for rdl dk steg kraftig, statens utgifter til forsvaret gikk drastisk opp kombinert med at man ikke fikk betalt avdragene på lånet til statsgjelden og heller ikke fikk

¹²⁴ Skaare, *Norges Mynthistorie*: 1, 134-135

¹²⁵ Ibid. 134-135

¹²⁶ Skaare, *Norges Mynthistorie*: 1, 134-135

nye lån fra utlandet.¹²⁷ Høsten 1813 var eksempelvis kursen 14 000 rdl dk for 100 rdl sp eller banco.¹²⁸ I ligningsforretning for byskatten er summene beregnet i rdl dk fra 1799-1813, og de gir også en pekepinn på kursfallet da totalbeløpet er beregnet til å være rundt 10 000 rdl dk fra 1808-1810, over 15 210 rdl dk for 1811, over 16 292 for 1812 og 57 753 rdl for 1813.¹²⁹ I klassifikasjonsforretninger for byskatten er sannsynligvis rdl dk brukt til og med for året 1814 og i tinglysningsdokumenter ser det ut til at rdl dk er normen til en gang på 1813.¹³⁰

I 1813 blir det innført en ny myntenhet, riksbankdaler, rbd, etter forordning av 5. Januar samme år. En ekstraskatt på fast eiendom skulle sikre den nye bankens midler, og den utgjorde 6 % av eiendomsverdien foran alle andre skatter og all annen gjeld.¹³¹ Tidligere mynter og sedler skulle inndras, og vekslingskursen for sedler var 6 rdl dk for 1 rbd eller 1200 rdl dk for 100 rdl sp eller banco, også gjeld ble omskrevet i dette forholdet.¹³²

Riksbankdaleren var en mindre sølvmynt, verd $\frac{1}{2}$ spesidaler/rdl sp, og den var delt i 6 mark eller 96 sk, og for 100 rdl sp eller banco fikk man 200 rbd. Sedlene skulle i tillegg til sølvverdien, sv, også ha en navneverdi, nv, som ble fastsatt to ganger i året, den 1. Februar og 1. August. Da Riksbanken fastsatte kursen den 1. August 1813 for 6 måneder frem i tid måtte man gi 375 rbd nv for 200 rbd sv.¹³³ I følge Wilcke skulle betalingen foregå i rbd sv for private og offentlige betalinger, mens alle andre i rbd nv.¹³⁴ Rbd ble aldri akseptert i den internasjonale handelen, var ustabil i kurs og i 1816 ble spesiedaleren, spd, innført eller i følge Skaare gjeninnført. Han mener at den var hovedmyntenhet fra 1541-1873 først som rdl sp og siden spd, og det var få år at den ikke var hovedmynt som de andre myntenhetene stod i

¹²⁷ Wilcke, *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler*, 250

¹²⁸ Rygg, *Norges Banks historie: 1*, s. 385

¹²⁹ LF, 1799-1813, ligningsvesenet i Bergen, BBA. Har ikke fått sjekket 1802 protokollen for totalbeløp og hvilken myntenhet den er beregnet i da den ikke har vært å finne igjen på arkivet. Men antar at det er rdl dk som er brukt i denne også på lik linje med de andre.

¹³⁰ KF, 1800-1814, ligningsvesenet i Bergen. BBA.

¹³¹ J. Wilcke, 1929, *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler*, 301-302/Skaare, *Norges Mynthistorie:1*, 149

¹³² Wilcke, *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler*, s. 303-304/Ertrevang, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, s. 21

¹³³ Wilcke, *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler*, s. 309-310/Skaare, *Norges Mynthistorie:1*, s. 151

¹³⁴ Wilcke, *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler*, s. 303

forhold til og ble regnet ut fra.¹³⁵ Rdl sp og spd hadde samme sølvinnhold, men spd var delt i 5 ort eller 120 sk, og i motsetning til rdl dk holdt rdl sp seg stabilt i kurs frem til 1813. Med loven om pengevesenet av 1816 fikk man en egen norsk bank som skulle gi ut den nye myntenheten og bankens grunnlag var sølvskatten som ble lignet på formue. Det ble også ved overgangen fra rbd til spd satt i verk ordninger for gjeldsnedskrivning og omskrivning til den nye myntenheten samt for 10 av de gamle sedlene fikk man nå 1 ny seddel.¹³⁶ I ligningsforretninger for byskatten 1814-1816 har man beregnet totalbeløpet i rbd nv, samt for eiendommene er taksten oppgitt både i rbd sv og rbd nv, men man for næringbeløpet ikke har spesifisert om beløpet er oppgitt i nv eller sv. Mens totalbeløpet for 1814-1815 er rundt 46 000 rbd nv er det 95 184 rbd nv i 1816. Fra 1817-1831 er byskatten beregnet i spd. I klassifikasjonsforretninger 1815 er antagelig summene oppgitt i rbd uten å vite om dette er i sv eller nv, og for 1817 er de målt i spd og forholdet fra denne til 1815 protokollen er 1/10.¹³⁷

Når det gjelder kjøpekraft kan det være interessant å se nærmere på hva som finnes i diverse kilder. Det finnes en oversikt over kapiteltakster på kornvarer for Bergen stift frem til og med 1812.¹³⁸ Dette er årlige middelpriser som bygger på prisinnberetningene fra byene og landdistriktene i hele stiftet i løpet av et år. Selv om kapiteltakstene er mer stabile og har lenger reaksjonstid enn markedsprisene som er mer følsom for konjunktursvingninger i samfunnet, vil også kapiteltakstene variere med svingningene.¹³⁹

Tabell 2-2: Kapitaltakster over kornvarer i Bergen stift 1792-1813:

År:	Hvete Rdl p/tønne	Havre Rdl p/tønne	Rug Rdl p/tønne	Bygg Rdl p/tønne	Blandkorn Rdl p/tønne
1792	4,5	1,8	3,1	2,6	2,2
1793	5,5	2	3,9	3,1	2,3
1794	6,3	2	4,5	3,2	2,5

¹³⁵ Skaare, *Norges Mynthistorie: 1*, s. 134-135

¹³⁶ Geelmuyden og Schetelig, *Bergen 1814-1914*, 8-9

¹³⁷ LF, 1814-1831, ligningsvesenet i Bergen, KF, 1815, 1817, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

¹³⁸ DA, "John Herstad: Kornpriser i Bergen stiftamt 1684-1813".

¹³⁹ John Herstad, "Prismaterialet hos Digitalarkivet".

1795	8	2,4	5,5	3,1	2,6
1796	7,3	1,7	3,5	2,7	2,3
1797	5,8	1,7	3,8	2,6	2,1
1798	5,3	2	3,3	2,5	2,3
1799	7,5	2,7	3,2	3,3	3
1800	10	2,8	7	5	3,9
1801	12,5	2,7	5,5	4	3,5
1802	10	4	6	4,7	4,3
1803	7,8	3,2	5,6	3,8	3,5
1804	7,9	2,5	6,5	4,3	3,4
1805	13	3,2	7,4	5,4	4,3
1806	11,5	2,8	6,9	4,8	3,8
1807	12,5	3,6	9	4,6	4,1
1808	13,5	5,8	9,5	8,5	7,1
1809	15	6,5	14	12	9,3
1810	20	9	16	15	12
1811	38	14,5	28	23,8	19,1
1812	82,5	52,5	80	61	56,8

Innenfor det statistiske materialet har man en serie med amtmennenes innrapporteringer om den økonomiske tilstanden i landet, der den første som er mulig å finne er en 5-års rapport fra 1830.¹⁴⁰ Kapitlet angående Bergen inneholder en oversikt over gjennomsnittspriser på kornvarer fra 1830-1835. Det er undertegnet Hagerup, som antagelig var Edvard Hagerup amtmann i søndre Bergenhus amt fra 1831 og stiftamtmann fra 1834 og datert 19.2.1836.¹⁴¹

Tabell 2-3: Priser på kornvarer i Bergen by:¹⁴²

År	Hvete		Rug		Bygg		Havre	
	spd p/tønne		spd p/tønne		spd p/tønne		spd p/tønne	
	spd	sk	spd	sk	spd	sk	spd	sk
1830	6	-	3	72	2	84	2	-
1831	6	96	4	-	3	48	2	-
1832	7	24	4	24	3	60	2	12
1833	4	-	3	48	2	36	1	48

¹⁴⁰ Rigets Amtmænd, *Beretninger om Den oekonomiske Tilstand i Norge*.

¹⁴¹ Store norske leksikon, s.v. ”Edvard Hagerup”. 06.05.14. <http://snl.no/>.

¹⁴² Hagerup, “Bergens By”, 201.

1834	3	36	3	-	2	-	1	48
1835	3	84	3	-	2	60	1	84

2.4 Befolkningsmønster i Bergen 1790-1820

Hvis man tar utgangspunkt i folketellingen hos Digitalarkivet hadde Bergen 19 667 innbyggere i 1801.¹⁴³ I aldersgruppen 16-100 år finnes det 14 067 individer delt i 7750 kvinner og 6317 menn. De resterende 5600 er i aldersgruppen 0-15 år, og fordeler seg i 2846 gutter og 2753 jenter. Etter nærmere undersøkelse viser det seg at i den gamle versjonen av folketellingen for Bergen er Aarstad og Aschøens sokn tatt med. Årstad ligger utenfor bygrensen men hører til under St Jørgen som ligger innenfor grensen og er antagelig av den grunn tatt med i tellingen. Askøy utgjør et eget sogn under Fjell og hører først til under St Jørgen 1819-1841 for så å bli ført tilbake til Fjell.¹⁴⁴

Tabell 2-4: Inndeling av innbyggerne i Bergen 1801:

Sogn	Antall:
Bergen by + landsogn	18 125
Årstad sogn	290
Askøy sogn	1252
Totalt	19667

Når Årstad og Askøy sogn blir fjernet manuelt får man en befolkning i Bergen på 18 125 personer, og det er omtrentlig det samme tallet man finner i Bergen bys historie.¹⁴⁵ Innen dette befolkningstallet er det riktignok ikke bare innbyggerne for Bergen by, men også dem som bodde i byens forsteder, korskirken og domskrikens landsogn. Knut Geelmuyden

¹⁴³ DA, ”1801-tellingen for Bergen”.

¹⁴⁴ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 756-760. DA, ”Kart over Noreg”. AV, ”Prestegjeld og sokn i Bergen”.

¹⁴⁵ I Bergen bys Historie bind 2 opererer man med befolkningsantallet 18 127 personer og senere 18 123 for Bergen i 1801: Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 764-773. Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, s. 145(18 127 personer i FT1801)

kommer frem til tallene 18 127 innbyggere i Bergen by samt landsognene, derav 16931 i byen mot 1196 i landsognene.¹⁴⁶ Ertrevaag har samme tall for selve byen mens tallet for landsognene er 1150.¹⁴⁷ Geelmuyden avdekker senere at det forekommer flere underregistreringer i folketellingen for det meste av sjøfolk som øker det totale befolkningstallet til 18 477.¹⁴⁸ For å kunne bearbeide tallene og inndeles befolkningen i grupper vil jeg til tross for disse uregelmessighetene ta utgangspunkt i folketellingen hos Digitalarkivet der Bergen by med landsogn har 18 125 innbyggerene i 1801.

Tabell 2-5: Befolkningsinndeling etter folketellingen 1801:¹⁴⁹

Aldergrupper:	0-15 år	16-100 år	Uten alder	Totalt
Kvinner	2474	7216	0	9690
Menn	2559	5875	1	8435
Totalt	5033	13091	1	18125
kvinner - menn	-85	1341	-1	1255

Tabell 2-5 viser at det er flere menn enn kvinner i aldersgruppen 0-15 år, mens det motsatte er tilfelle i aldersgruppen 16-100 år. Tabell 2-6 angir at det er kun i aldersgruppen 16-19 år at antallet menn overstiger antallet kvinner i den voksne befolkningen mellom 16-100 år.

Tabell 2-6: Befolkningsinndeling etter kjønn og aldersgrupper fra 16-100 år:¹⁵⁰

Alder:	16-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-100	u.a	Totalt
Kvinner	474	1518	1463	1381	1149	680	405	124	22	0	7216
Menn	553	1500	1368	1018	750	424	202	55	5	1	5876
Totalt	1027	3018	2831	2399	1899	1104	607	179	27	1	13092
Kvinne- overskudd	-79	18	95	363	399	256	203	69	17	-1	1340

¹⁴⁶ Geelmuyden, *Fallende folketall i Bergen 1801-1815*, 42

¹⁴⁷ Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 136

¹⁴⁸ Geelmuyden, *Fallende folketall i Bergen 1801-1815*, 90-91

¹⁴⁹ DA, "1801-tellingen for Bergen".

¹⁵⁰ DA, "1801-tellingen for Bergen".

Forkortelser: u.a.=uten alder.

Man kan registrere at det er et stort kvinneoverskudd i den voksne befolkningen med særlig stor differanse i aldersgruppene 40-49 og 50-59 år, og dette vil være av betydningen siden en antagelse er, at gjengifte er mest sannsynlig før kvinnen fyller 50 år.

I tabellen nedenfor kan man se at det er i årene 1795-1815 var flere mennesker som døde i Bergen enn de som ble født. Først fra 1816 overstiger fødselstallet antallet døde innenfor samme år og man kan dermed slå fast at man får et mortalitetsfall etter 1815. Dette fødselsunderskuddet gjelder også på slutten av 1700-tallet og skulle ha ført til en befolkningsnedgang og ikke den oppgangen man kan følge. En av årsakene til dette kan antas å være at det særlig under gode konjunkturer var stor tilflytting til byen fra distriktene, og selv om antallet utlendinger var blitt mindre fortsatte en viss flyttestrøm også fra utlandet.¹⁵¹ Når det gjelder hvem som døde kan man registrere at det var stor spedbarnsdødelighet ut fra databasene. I 1801 ble det født 479 barn, mens totalt antall døde personer var 670 derav 212 i alderen 0-15 år og 160 av dem var under 2 år. Tallet for døde voksne i alderen 16-100 år var 444 personer, fordelt i 231 kvinner og 212 menn.¹⁵² Ved å studere tabellen kan vi registrere at selv om tallene for døde varierer også i forhold til hvor mange av hvert kjønn som dør, er det flere kvinner enn menn blant de døde. Noen år er tallene jevnere enn andre, og ved å sette dem i 5-årsgrupperinger får man et bedre bilde av denne jevnheten. Det er særlig i periodene 1805-1809 og 1810-1815 at det er flere kvinner enn menn blant de døde, mens perioden 1800-1804 og fra 1815 er langt jevnere.

Tabell 2-7: Sammenligning mellom fødte og døde fordelt etter kjønn:¹⁵³

5-års periode	Totalt døypte	Totalt døde	Kvinner	Menn	ukjent
1795-1799	2703	3213	1634	1555	24
1800-1804	2741	3510	1726	1742	42

¹⁵¹ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 764-766

¹⁵² DA, "Døypte i Bergen 1668-1815". DA, "Døde i Bergen 1668-1815".

¹⁵³ DA, "Døypte i Bergen 1668-1815". DA, "Døde i Bergen 1668-1815".

1805-1809	2696	3600	1882	1696	22
1810-1814	2491	4173	2316	1830	27
1815-1819	3070	2333	1189	1132	12
1820-1824	3227	2467	1215	1225	27

Disse tabellene er ment å gi en oversikt over den befolkningsmessige situasjonen i Bergen på denne tiden. Med tanke på at jeg baserer antall fødte hvert år etter databasen for døpte er jeg klar over at det her kan være avvik ved at enkelte av barna vil kunne være født året før de er registrert døpt. I databasen over døde vil det også kunne forekomme avvik i forhold til dem som ikke er kjønnsbestemt, men også feil kjønn eller alder. Til tross for disse avvik er det utenfor denne oppgavens rekkevidde med en grundigere undersøkelse av befolkningen som den man kan finne hos Geelmyuden. Kort fortalt finner han en underregistrering av folketallet i 1801 men ikke i 1815, og mener at den tilbakegangen i folketall som tellingene viser er reell. Regresjonen av befolkningen i Bergen har med den økonomiske situasjonen, sykdommer og flyttemønster å gjøre. Samtidig påpeker han at det er en tendens i kirkebøkene med underregistrering av fødte som gir et noe feilaktig bilde av byens såkalte fødselsunderskudd. Alle institusjonene under St Jørgen med sin overvekt av syke og gamle og derav en del innflyttere bidrar til at dødstillene blir høyere enn det man kan forvente i normalbefolkningen.¹⁵⁴

Tabell 2-8: Befolkningen i Bergen i 1801, etter alder, kjønn og sivilstand:¹⁵⁵

Sivilstand:	16-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-100	Totalt
Ugift kv	346	1057	488	288	187	107	55	16	2	2546
Ugift m	393	1222	415	129	71	30	9	2	0	2271
Gift kv	6	418	863	880	634	224	83	21	2	3131
Gift m	1	264	923	841	608	308	118	28	2	3093
Enker	0	22	94	209	325	349	267	86	18	1370
Enkemenn	0	6	27	44	68	86	75	25	3	334
Skilt kv	0	0	0	2	1	0	0	0	0	3
Skilt m	0	0	2	0	2	0	0	0	0	4

¹⁵⁴ Geelmyuden, *Fallende folketall i Bergen 1801-1815*, 90-91, 197,-199, 201-204

¹⁵⁵ DA, ”1801-telling for 1301 Bergen”. NB: 7 enker er i tellingen oppført med feil markering i kategorien kjønn. Tallene i tabellen er rettet etter dette.

St - kv	122	22	18	2	2	0	0	1	0	167
St - m	159	8	1	4	1	0	0	0	0	173
Totalt kv	474	1518	1463	1381	1149	680	405	124	22	7216
Totalt m	553	1500	1368	1018	750	424	202	55	5	5875
Kv - m	-79	18	95	363	399	256	203	69	17	1341
Proporsjon kv/m	85,7	101,2	106,9	135,7	153,2	160,4	200,5	225,5	440	122,8
Proporsjon enker/kv	0	1,4	6,4	15,1	28,3	51,3	65,9	69,4	81,8	19,0

Forkortelser: kv=kvinne, m=mann.

Tabellen angir at det er størst ulikhet mellom andelen enker og enkemenn mellom 20-69 år og mellom andelen ugifte kvinner og ugifte menn fra 70-100 år, men begge grupper viser at kvinnene er overskudd. Den nest nederste linjen i tabellen avdekker hvilken proporsjon kvinner utgjør i forhold til menn i hver aldersgruppe i befolkningen. Når tallet er over hundre vil det si at det er flere kvinner i forhold til menn og man kan registrere et særlig stort kvinneoverskudd i aldersgruppene over 50 år. Den nederste linjen i tabellen viser hvilken andel eller proporsjon enker utgjør av alle kvinner i hver aldersgruppe. Enker utgjør en større andel i kvinnegruppen etter hvert som alderen stiger, og i gruppen 60-69 år er enkenes proporsjon over 50 % av alle kvinner. Ellers er det flere enker enn enkemenn i alle aldersgruppene, men det er særlig stor forskjell i alderen fra 40-79 år. At det både er et overskudd av ugifte kvinner og enker i forhold til menn vil ha innvirkning på hvor hvor mange av dem som blir gift og gjengift.

Tabell 2-9: Antall inngåtte ekteskap i perioden 1790-1820, fordelt etter sivilstand:¹⁵⁶

5-års periode	uk-um	uk-em	en-um	en-em	uk-?	um-?	en-?	em-?	?	Totalt
1790-1794	506	121	80	31	29	12	7	4	6	796
1795-1799	531	111	87	27	42	11	2	1	2	814
1800-1804	501	103	100	48	52	14	10	2	8	838
1805-1809	503	94	83	32	28	3	5	1	6	755
1810-1814	551	116	85	58	15	0	3	0	0	828
1815-1819/	518	102	81	42	16	52	4	13	23	851
1816-1820	480	80	64	38	25	66	5	14	23	795
1820-1824	443	69	57	21	104	31	14	3	2	744

Forkortelser: uk=ugift kvinne, um=ugift mann, en=enke, em=enkemann, ?= ukjent.

¹⁵⁶ DA, "Vigde i Bergen 1663-1816". DA, "Vigde i Bergen 1816-1911".

Tabell 2-9 må her sees i forhold til tabell 2-9b i vedlegg 2 som viser alle årene fra 1790-1824. Inntrykket av begge tabellene er for det første at enkemenn i større grad enn enker blir gjengifte. Unntaket er mellom 1800-1804 da det forekommer flere ekteskapsinngåelser med en enke enn en enkemann. For det andre viser begge tabellene en klar nedgang i gjengifte i løpet av perioden og da særlig fra og med 1816 og 1820, og på denne måten bekrefter de at generelle funn i forskningslitteraturen også gjelder for Bergen. ¹⁵⁷ Det totale ekteskapsantallet og tallet for gjengifte i 1815 skiller seg vesentlig ut fra år før og etter noe som antagelig har med krigens slutt å gjøre, og faktisk er det perioden nest høyeste tall for ekteskapsinngåelse bare slått av året 1805. Det gjør at nedgangen i gjengifte blir noe kamouflert i perioden 1816-1819, og det var grunnen til at jeg også satt inn perioden 1816-1820 i tabellen. Det må likevel bemerkes at perioden 1815-1819 og 1820-1824 har en del ekteskapsinngåelser der enten en av dem eller begge partners tidligere sivilstand mangler slik at sannsynligvis vil andelen ugift mann mot ugift kvinne være høyere enn det som er angitt i tabellen.

Tabell 2-10: Antall og proporsjonen av gjengifte 1790-1824: ¹⁵⁸

Tidsperiode	Antall gjengifte for kvinner:	Antall gjengifte for menn:	Proporsjon, gjengifte, kvinner:	Proporsjon, gjengifte, menn:
1790-1794	118	156	14,8	19,6
1795-1799	116	139	14,3	17,1
1800-1804	158	153	18,9	18,3
1805-1809	120	127	15,9	16,8
1810-1814	146	174	17,6	21,0
1815-1819	127	157	14,9	18,4
1820-1824	92	93	12,4	12,5

Tabell 2-10 viser i første kolonne alle ekteskapsinngåelser der den ene parten er en enke mens den andre kolonnen viser enkemennenes andel. I begge tilfeller vil noen av ekteskapsinngåelsene være overlappende mellom enker og enkemenn i de tilfeller der det forekommer gjengifte for begge parter. Det er også grunnen til at jeg har delt inn tabellen på

¹⁵⁷ Blom, "The History of Widowhood: A bibliographic Overview", 191-210. Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 173-174

¹⁵⁸ DA, "Vigde i Bergen 1663-1816". DA, "Vigde i Bergen 1816-1911".

denne måten. De neste kolonnene viser hvilken andel gjengifte for enker utgjør i forhold til alle giftermål for kvinner og det samme for enkemennenes andel i forhold til alle menn. Denne tabellen må sees i forhold til 2-10b i vedlegg 2 som viser antall og proporsjonen av gjengifte årvis. Sammenligner man tallene for periodene er det for enkenes vedkommende størst andel gjengifte i perioden 1800-1804 med 1810-1814 nest størst. Den siste perioden er også den med størst andel gjengifte blant enkemenn og med årene 1790-1794 med nest størst. Hvis man tar utgangspunkt i tabell 2-10b viser den at det gjennomsnittlig årlige antallet for giftermål der en enke inngår er 25,05 og den tilsvarende proporsjonen blir da 15,36 i forhold til alle ekteskapsinngåelser for kvinner. For ekteskapsinngåelser der en enkemann inngår er det gjennomsnittlige årlige antallet 28,54 med 17,73 som tilsvarende proporsjon. Det året med størst andel gjengifte for enker i forhold til alle ekteskap er 1812 med en proporsjon på 21,5. Enkemennenes andel samme år er 24,1 mens det året med størst andel av gjengifte for enkemenn i forhold til alle menn er 1794 med proporsjon på 26,3. Den laveste proporsjonen for gjengifte finner sted i 1824 der enkemennenes andel er 8,4 mens den laveste for enkene er i 1819 på 8,6.

2.5 Borgerenker

Når det gjelder begrepet borgerenker er dette enker etter menn med en eller annen form for borgerskap, enten innen handel, håndverk eller som skipper. I de aller fleste tilfeller vil de som har borgerskap være oppført i Bergens Borgerbok eller i Digitalarkivets borgerskap i Bergen.¹⁵⁹ I noen tilfeller gjenfinnes ikke personer i borgerskapsoversiktene, men til tross for dette blir de betegnet eller behandlet som borgere i flere uavhengige kilder. I og med at dette var et restriktivt samfunn der slike rettigheter var strengt regulert vil jeg anta at når man i flere kilder omtaler noen med termer som både lovmessige og sosialt hører hjemme innen borgerskapet, at de faktisk er å regne med til denne klassen og er borgere selv om de ikke finnes i oversiktene. Noen personer er også oppført under annet eller feilaktig navn i oversiktene som gjør det vanskelig å lokalisere dem.

¹⁵⁹ DA, "Borgerskap i Bergen 1600-1751". Wiesener, *Bergens Borgerbok 1752-1865*.

Tabell 2-8 viser at det var registrert 1370 enker i folketellingen 1801 og for å vurdere hvilke av dem som var borgerenker kan de som er oppført med næringsvirksomhet innen handel eller håndverk under yrke være en indikator. Disse var strengt regulert og man kan anta at flesteparten som drev slik næring hadde rett til å gjøre det. Man kunne få dispensasjon til å drive virksomhet som var borgerskapspliktig og særlig gjaldt dette enker med stort forsørgeransvar hvis mann ikke hadde hatt borgerskap eller hadde hatt borgerskap men drevet en virksomhet enken ikke kunne fortsette.¹⁶⁰ Det var i tillegg enker i folketellingen som ikke drev næring selv om det hadde rett til å gjøre det. Ufullstendig kildemateriale og tidsmangel gjør det vanskelig å vurdere det eksakte antallet borgerenker i 1801 og ikke minst hvor mange av disse hvis mann hadde hatt handel- eller skipperborgerskap.

Tabell 2-11: Næringsdrivende enker fordelt etter alder i 1801:

Årsgruppe:	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Totalt:
Antall:	6	10	17	19	12	11	2	77

Tabell 2-11 angir aldersfordeling blant enker som er oppført med en form for handelsvirksomhet som kjøpmanns-, bonde-, krambod-, vin-, tobakk-, speseriehandel, høkeri og vertshus. Utenom dette finnes det i tillegg 56 enker som er registrert som pensjonister og 27 som rentenister som kan være potensielle borgerskapsenker. Gruppen med de som er oppført med næring er altså relativt liten, men som sagt vil man ikke kunne vite hvor mange av dem som finnes under andre yrkesformer, uten næringsvei, som fattige, som rentenist eller pensjonister osv. I Bergen bys historie finnes en oversiktstabell over yrkesaktive enker i 1801 der det er oppført 14 kjøpmenn, 5 speseriehandlere, 30 krambod-/bondehandlere, 20 høkere og 19 vertshusholdere eller gjestgivere som utgjør 88 til sammen.¹⁶¹ Jeg har tatt med dette både for å illustrere hvordan tallene kan variere alt ettersom hvilken beregning man bruker og for å vise gruppens størrelse. I min studiegruppe har jeg 40 enker, men ikke alle av dem er oppført med yrke i 1801 og 6 er ennå gift, 1 i andre ekteskap og 5 i første ekteskap.

Tabell 2-12: Næringsdrivende enker innen handel i 1801:

¹⁶⁰ Sandvik, *Umyndige kvinner i handel og håndverk*, 40-41, 140-150, 169

¹⁶¹ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 779

Årsgruppe:	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	Totalt:
alle handelsborgerenker	6	10	17	19	12	11	2	77
Studiegruppe med næring	4	1	14	8	2	3	0	32
Studiegruppe uten næringsdrift	1	5	2	0	0	0	0	8

Tabellen over viser hvilken andel enkene i min studiegruppe utgjør i forhold til alle de enkene jeg finner med en form for næringen innen handel i 1801-tellingen. Den nederste linjen i tabellen tar for seg 6 kvinner som ennå er gift da tellingen blir avholdt samt to enker som ikke er oppført med næringen.

2.6 Oppsummering

Funn for Bergen når det gjelder gjengifte og mortalitet samsvarer med mønsteret man finner i forskningslitteraturen. Byen har et betydelig kvinneoverskudd med både flere ugifte kvinner og enker i forhold til ugifte menn og enkemenn. Menn blir gjengift i større grad enn kvinner, gjengifte går ned etter 1815 bl.a. som en følge av mortalitetsfallet. Handelsdrivende enker utgjør kun en mindre del av det totale antallet enker i Bergen.

3 Alternativ og beslutninger. Sosiale forhold

3.1 Innledning

I dette kapittelet vil jeg ta opp i hvilken grad faktorer som enkenes alder, forsørgerbyrde og husstandens sammensetning kan sies å ha innvirkning på enkenes valg av alternativene gjengifte eller vedvarende enkestand. ¹⁶²

3.2 Alder

Når det gjelder beslutningene enkene foretok kan man med stor sikkerhet vite hvem av dem som ble gjengift og hvem som forble i enkestand, selv om motivene for disse valgene er uklare for oss. I forhold til forskningslitteraturen kan man ha ulike forventninger, som at det i større grad vil være de unge enkene eller de med små barn som gifter seg igjen. ¹⁶³ Ved hjelp av folketelling 1801 kan man få et inntrykk av i hvilken alder kvinnene befinner seg i, og på dette tidspunktet er 5 av kvinnene ennå i sitt første ekteskap, 1 er i sitt andre ekteskap, 4 er enker etter andre ekteskap mens 30 er enker etter første ekteskap.

Tabell 3-1: Aldersfordeling av kvinnene i 1801: ¹⁶⁴

Antall:	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	?	Gj.sn. Alder:
---------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	---	---------------

¹⁶² Angående studiegruppens alder har jeg så langt det er mulig sjekket aldersopplysninger i kilder ut fra den enkeltes fødselsår eller dåpsår med tilhørende dato der det finnes. I forhold til registrert alder i ulike kilder har jeg så sant jeg kan tatt utgangspunkt i fylt alder ved begivelsene, ikke kommende fylte år. Dette betyr at hvis en kvinne blir 55 år etter FT1801 er avholdt er hun 54 år i den. Der jeg ikke har dåps eller fødselsdato og eller år har jeg tatt utgangspunkt i aldersopplysninger i de kilder som finnes for den enkelte.

¹⁶³ Bull, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", 324-325. Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 179-186. Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 201-207.

¹⁶⁴ Gjennomsnittsalderen er basert på 35 av kvinnene, mens 5 er utelatt grunnet uregelmessigheter e.l. Dette gjelder for, #10, #13, #38, #26, #39. De tre første kan plasseres i aldersgrupper fordi det kun er mindre forskjeller i aldersopplysningene, mens for de to siste er opplysningene så uforenlige at de ikke kan plasseres innen en av aldersgruppene. DA, "1801-telling for 1301 Bergen".

40	4	8	15	6	2	3	2	47,0
----	---	---	----	---	---	---	---	------

I studiegruppen er 16 av 40 bekreftet døde innen 1815 og blant de resterende 24 forsvinner 1 fra kildene i 1814 uten at hun blir lokalisert i kirkebøkene som avdød eller i folketellingen. I 1815 gjenfinnes 23 i studiegruppen, der 4 av dem er gift i andre ekteskap, 5 er enke etter andre og 15 er enke etter første ekteskap.

Tabell 3-2: Aldersfordeling av de gjenlevende i 1815: ¹⁶⁵

Antall:	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-100	?
24	1	4	10	7	0	1	0	1

Tabell 3-1 angir at det er flest kvinner som er 50 år eller yngre i studiegruppen og der det kan være potensial for gjengifte. I tabellen nedenfor kan man registrere deres levealder, og ved sin død var 27 enker etter første og 9 enker etter andre ekteskap samt 4 var gift i andre ekteskap.

Tabell 3-3: Levealder (l.a): ¹⁶⁶

Antall:	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91-100	?	gj.sn. l.a
40	1	2	8	11	12	2	1	3	66,1

Tabell 3-3 angir at kun 3 av 40 er død innen de fyller 51 år og to av disse er gift i andre ekteskap ved sin død, mens den siste er enke etter første ekteskap. ¹⁶⁷ Totalt blir 13 av 40 enker gjengift i løpet av sitt liv, 5 før folketelling 1801 og 8 etter.

Tabell 3-4: Alder ved 1. og 2. ekteskap for enkene gjengift før 1801-tellingen: ¹⁶⁸

¹⁶⁵ Under spørsmålsteget i tabellen er (#38)Anna Olsen som er observert for siste gang i kildene i LF 1814. DA, "Folketeljing 1815 for Bergen".

¹⁶⁶ Gjennomsnittslevealder er kun basert på 37 av kvinnene, mens 3 er utelatt grunnet inkonsekvente eller manelfulle opplysninger om deres alder i kildene. Dette gjelder for # 26, #38, #39. DA, "Døde i Bergen 1668-1815", "Gravlagde i Bergen 1816-1886".

¹⁶⁷ Død før fylte 51 år: #18 var 33 år, #30 var 47 år, #5 var 50 år ved sin død.

Nr:	Navn:	Gift:	Alder:	Gjengift:	Alder:
20	Anna f. Blix Hvid	19.11.1776	21	10.2.1785	29
27	Elen f. Gram	3.11.1778	21	30.7.1795	37
31	Christine f. Kastrup	27.9.1779	26	19.9.1793	40
37	Ingeborg E. f. Schrøder	21.1.1777	16	29.4.1784	23
38	Anna f. Nielsdatter	24.9.1775	29	2.11.1791	45

Sammenligner man gjengiftealderen til kvinnene i tabell 3-4 og 3-5 kan man registrere at 9 av 13 ble gjengift før de fylte 40 år, mens 4 var 40 år eller eldre. 6 var i tillegg under 35 år da de ble gjengift, men kun 1 var over 50 år ved gjengifte noe som ser ut til å bekrefte funn i forskningslitteraturen. Bull, Johansen og Grigg er alle av den mening at alder har betydning for gjengifte og at det er uvanlig at enker over 50 år blir gjengift.¹⁶⁹ I gjennomsnitt er giftermålsalderen for de fem kvinnene som blir gjengift før folketellingen, 22,6, mens den gjennomsnittlige gjengiftealderen er 34,8. Giftermålsalderen deres er med andre ord lavere enn mønsteret for Vest-Europa.¹⁷⁰

Tabell 3-5: Alder ved 1. og 2 ekteskap for enkene gjengift etter 1801-tellingen:¹⁷¹

Nr:	Navn:	Gift:	Alder:	Gjengift:	Alder:
3	Sarah f. Staman	16.07. 1792	24	24.5. 1802	34
6	Lovise C f. Garnes	13.03. 1787	16	19.10. 1801	30
18	Wendel M f. Middelthun	07.01. 1801	27	25.1. 1802	28
26	Nicoline Thrulsdtr	29.06. 1799	26/34	30.5. 1803	30/38
28	Kirstine f. Christensdtr	12.10.1800	48	5.2.1804	52
30	Maria C f. Ameln	19.11. 1792	19	7.5. 1804	31
33	Johanne Mette f. Paasche	03.10. 1797	36	11.7. 1803	42
40	Lucia M. f. Müller	16.07. 1778	16	1.6. 1801	39

¹⁶⁸ Alderen til #38 er kun basert på den som er oppgitt i FT1801, fordi dette er den eneste aldersopplysning som finnes. DA, "Vigde i Bergen 1663-1816", "Delgobes samling", pakke 33; Rogge; s. 76.

¹⁶⁹ Bull, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", 324-325. Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 179-186. Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 201.

¹⁷⁰ Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective", 108-109. Giftermålsalder for kvinner normalt >24 år.

¹⁷¹ Når det gjelder alderen for (#26) Nicolina f. Throlsdtr er denne vanskelig å fastsette fordi jeg ikke kan finne fødsels- eller dødsdato og alderen som er oppført i 1801-tellingen og alderen ved hennes begravelse gir to så forskjellige svar på hennes fødeselsår.DA, "Vigde i Bergen 1663-1816". Giftermålet for (#40) Lucia M Müller: Mohn, *Christian Joachim Mohn*, s. 267-268.

Både giftermålsalder på 26,5/27,5, og gjengiftealderen på 35,7/36,7 er høyere for de 8 som ble gjengift etter folketellingen enn for de som ble gjengift før. Gjennomsnittsalderen for første ekteskap for alle de tretten gjengifte er 25/25,6 og samsvarer dermed med mønsteret for Vest-Europa, mens gjengiftealderen er 35,3/36 år.¹⁷²

Tabell 3-6 angir alle kvinnene i studiegruppens alder ved første ekteskap uavhengig om de senere blir gjengift eller ikke. Angående den nedre aldersgruppen kan jeg bare påpeke at i følge Christian den Vs Norske Lov skulle ikke kvinner under 16 år og menn under 20 år inngå ekteskap.¹⁷³ Tre av kvinnene ble gift i ung alder, men alle var fylt 16 år da ekteskapet ble inngått.¹⁷⁴

Tabell 3-6: Kvinnenes alder ved inngåelse av første ekteskap:¹⁷⁵

Alder ved første ekteskap:	Antall	15-20	21-30	31-40	41-50	?
Alle enkene:	40	11	18	5	3	3
De som forblir i enkestand	27	7	12	4	2	2
De som senere blir gjengifte	13	4	6	1	1	1

I utgangspunktet ville jeg ha med gjennomsnittlig giftermålsalder for alle kvinnene i tabellen, men fordi alderen til 5 av dem er er preget av avvik ble det utelatt. Hvis man likevel skal si noe om den mener jeg det gir en viss mening med å utelate disse fem og beregne gjennomsnittet fra de 35 gjenværende enkene.¹⁷⁶ Den gjennomsnittlige giftermålsalderen for kvinnene i studiegruppen blir da 25,94 år, noe som samsvarer med med vesteuropeiske

¹⁷² Det opereres her med to tall for hver av dem grunnet den usikre alderen til #26. Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective", 108-109. Giftermålsalder for kvinner normalt >24 år.

¹⁷³ Chr. Vs. N.L, 3-18, 5, 1687.

¹⁷⁴ Dette gjelder #6, #37 og #40. For den første finnes bare dåpsdato som var 28.12.1770 som vil si at hun var 16 år og knapt 3 måneder ved ekteskapsinngåelsen 13.3.1787 og lysning 20.2.1787. Den andre ble født 10.6.1760 og ble gift 21.1.1777 som vil si 16 år og 7 måneder. Den tredje ble gift utenfor landet og lovene ville i så tilfelle ikke gjelde henne. Hun ble gift like ved Bremen 16.7.1778, født 10.4.1762 og var dermed 16 år og 3 måneder: Mohn, *Christian Joachim Mohn*, s. 267-268.

¹⁷⁵ Under ? finnes #13, #26, #39. Dato for giftermålsinngåelsen mangler for den første og alderen er innkonsekvent for de to andre. DA, "Vigde i Bergen 1663-1816", "Delgobes samling", pakke 33; Rogge; s. 76, pakke 4; Berle; s. 54. Mohn, *Christian Joachim Mohn*, s. 267-268.

¹⁷⁶ De fem som ikke er med i den gjennomsnittlige beregningen er nr #10, #13, #26, #38 og #39.

giftermålmønsteret, der kvinnene i gjennomsnitt var over 24 år ved giftermål.¹⁷⁷ Utelukker man de tre kvinnene som var eldst ved første ekteskapsinngåelse, #2 som var 47 år, #11 som var 43 år og #28 som var 48 år, får man en gjennomsnittsalder på 24,2 år. I forhold til ytterpunktene kan det påpekes at de tre yngste kvinnene var 16 år da de ble gift mens den eldste var 48 år. At de tre første senere blir gjengift er nok ikke så utenkelig men at også den siste kvinnen blir gjengift er mer sjeldent.

Tabell 3-7: Alder ved første ektemanns død:¹⁷⁸

	Antall	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	?
Alle enkene:	40	6	10	14	4	2	2	2
De som forblir i enkestand	27	1	5	12	4	2	2	1
De som senere blir gjengift	13	5	5	2	0	0	0	1

Halvparten av de som ble enker i alderen 31-40 år giftet seg opp igjen, mens 5 av 6 i aldersgruppen 21-30 år gjorde det samme. Det er kanskje noe overraskende at bare 2 av 14 enker i aldersgruppen 41-50 senere ble gjengift, men her er det antagelig andre faktorer som spiller inn. Uavhengig av dette angir tabell 3-4 til 3-7 at alder er en viktig faktor for om en enke blir gjengift eller ikke selv om det ikke er avgjørende, og at enker over 50 år sjeldent blir gjengift noe som synes å bekrefte funn i forskningslitteraturen.¹⁷⁹

3.3 Husstandens sammensetning og forsørgerbyrde.

Folketellingen 1801 kan brukes til å lære mer om de ulike husstandenes oppbygning og innhold. Jeg har som sagt tidligere ved hjelp av denne og andre kilder laget biografier for hver

¹⁷⁷ Hajnal, "European Marriage Patterns in Perspective", 108-109

¹⁷⁸ Under ? er #26 og #39. Kildene gir et svært motstridende bilde av deres alder. DA, "Døde i Bergen 1668-1815", "Døpte i Bergen 1668-1815", "Delgobes samling", pakke 33; Rogge, s. 76, pakke 4; Berle, s. 54. Mohn, *Christian Joachim Mohn*, s. 267-268.

¹⁷⁹ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 179-186. Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 201. Bull, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", 324-325.

enkelt enke samt deres nærmeste familie. Folketellingen har stor betydning fordi den gir oss et innblikk i hvordan husstanden var ordnet på et gitt tidspunkt med opplysninger om hvem som bodde innen den og hvilke relasjoner dens medlemmer hadde til hverandre. Jan Johnsen har ved hjelp av folketellingen studert den sosiale lagdelingen i Bergen.¹⁸⁰ Dette er en oppgave hvis mål er å bestemme den sosiale tilhørigheten til hele den bergenske befolkning blant annet ved hjelp av kriteriene yrkesbestemmelse/forsørgelsesmetode, husstandens hovedpersons forsørgerbyrde, tjenerantall i husstanden og husverdi per beboer i husstanden. Johnsen henviser til at selv om det er ønskelig er det umulig for han å granske den sosiale posisjonen til hver av de 9445 familiene som er å finne i 1801 i Bergen.¹⁸¹ Han jobber ut i fra den forutsetning, at til tross for forskjeller på det individuelle plan kan man ta utgangspunkt i at man har samme sosiale stilling innenfor samme yrke. Han slår også sammen yrker som er nærliggende for at oppgaven skal bli gjennomførbar.¹⁸² Jeg har med mitt utgangspunkt en mulighet til å gå grundigere til verks og dypere inn i materialet på en liten studiegruppe, og kan sammenligne den sosiale stilling til familiene både innenfor de ulike yrkesgruppene men også på tvers av dem.

3.3.1 Husstand og hushold

I folketellingen 1801 finnes det opplysninger om personenes navn, kjønn, alder, sivilstand, rolle, yrke eller levevei. I Bergen by er befolkningen delt inn etter adresse, rode og husnummer. Hver husstand blir ledet av en hovedperson som dens medlemmer forholder seg til sosialt, familiært eller økonomisk. Med husstand menes hele huset og alle dens medlemmer som er registrert på samme adresse. En husstand kan bestå av et eller flere selvstendige hushold. Når en husstand kun har et hushold er det altså ingen praktisk forskjell mellom husstand og hushold siden alle beboerne forholder seg til husstandens eller husholdets ene hovedperson. Når en husstand inneholder flere hushold har hver av disse en egen hovedperson som leder hvert sitt hushold innenfor en større husstand. I slike tilfeller vil det husholdet som står øverst på listen være det såkalte hovedhusholdet der hovedpersonen enten eier huset eller

¹⁸⁰ Johnsen, *Den sosiale lagdelingen i Bergen i 1801*.

¹⁸¹ Ibid. 14-15

¹⁸² Ibid. 14-15

leier hele huset for så å leie ut deler av det til de andre husholdene. Hovedpersonen er som oftest en mann, men hvis en kvinne leder husstanden er hun som regel enke. I folketellingen er begrepene innlosjerende eller leiende brukt om leietakere. Sistnevnte er utelukkende brukt om personer som danner et eget hushold i en annens husstand, mens førstnevnte både blir brukt der en person bor i en annens hushold, danner et eget hushold i en annens husstand, eller bor i en annens husstand der den kun består av et hushold.

Når det gjelder kvinnene i min studiegruppe er 32 av dem enker og hovedperson i husstanden i 1801, 6 er ennå gift og dermed er deres ektemann hovedpersonen i husstanden, 1 er enke, hovedperson og leier et helt hus og 1 er enke og leietaker i en annens husstand, men hovedperson i sitt hushold innen den. Med unntak av to leietakere, eier alle de andre hovedpersonene huset de bor i og der det er flere hushold er de andre leietakere. En oversikt over den enkeltes husstand og innhold finnes i tabell 3-8b, for de av dem med et hushold, og 3-8c, for dem med to eller flere hushold i husstanden, i vedlegg 3. Hvis man ser på oppbyggingen av husstandene består 25 av dem av kun et hushold derav 21 blir leder av enken selv, mens 4 av hennes ennå ikke avdøde ektemann. 15 av husstandene består av flere hushold derav 12 er ledet av enken selv mens 2 av hennes ektemann. Den siste husstanden består også av flere hushold men der enken som hovedperson i sitt hushold er leietaker i en annens husstand.

Tabell 3-8: Husstandenes oppbygning etter folketelling 1801 (FT1801): ¹⁸³

FT1801	Enke forblir enke	Enke blir gjengift	Gift, forblir enke	Gift, blir gjengift	Totalt
1.hushold	18	3	3	1	25
2-4 hushold	10	3	1	1	15
Totalt:	28	6	4	2	40

Ut fra tabell 3-8b kan man se at det er sjeldent med innlosjerende i husstanden når den består av et hushold. Av 25 husstander er det kun 3 som har innlosjerende, og dette gjelder #26, #27 og #21 som hver har en leietaker boende hos seg, som tilsynelatende ikke er slekt. De to første har yrke som vertshusholder i 1801, mens den tredje er krambodhandler.

¹⁸³ DA; "1801-telling for 1801 Bergen".

Næringsinntekten for 1802 er som følger: 300 rdl, 150 rdl og 500 rdl, mens takst av eiendommene er 630 rdl, 1430 rdl og 1475 rdl. Så lenge de innlosjerende ikke er slektninger skulle man tro, at man tok inn personer i huset fordi man hadde plass og kunne ha behov for ekstraintekten. Utenom disse tre er det ingen som leier i husstander med kun et hushold, i motsetning til dem med flere hushold der det er vanlig at deler av huset er leid ut.

I de tilfeller der husstanden består av flere hushold kan dette bety at dens hovedperson er avhengig av leieinntekter for å kunne klare seg økonomisk, eller at det er noe personen gjør ikke nødvendigvis fordi den trenger det, men fordi den har mulighet til det. Når familie eller slekt utgjør et av husstandens hushold kan disse være vanlige leieboere, men det er også tenkelig at de i noen tilfeller får bedre betingelser enn ellers på leiemarkedet. Det må likevel sies at man ikke i alle tilfeller kan slå fast om leietakerne er i familie eller slekt med utleier grunnet ufullstendig kildemateriale, og at man kun kan være sikker på slektsforhold der det er opplyst i kilden eller mulig å slå fast i andre kilder.

Hvis man skal sammenligne hvordan husholdsantall i en husstand fordeler seg innen de fire hovedyrkesgruppene hos utvalget har kjøpmannsgruppen 13 husstander med et hushold og 3 med to, de handlende har 9 husstander med et og 5 med flere hushold, høkerne har 3 med et og 6 med flere, mens annet har 0 med et og 1 med to hushold. Av de husstander med flere hushold kan man fastslå at i kjøpmannsgruppen har 2 av 3 familie eller slekt i husstanden, 2 av 5 innen de handlende har det samme, mot 1 av 6 innen høkergruppen og 0 innen annet. Det er tilsynelatende en sammenheng mellom antall hushold i husstanden, hovedpersonens yrke og forekomsten av familie eller slekt i husstanden. En forklaring til dette kan være at best økonomisk grunnlag er å finne i kjøpmannsgruppen og dårligst i høkergruppen.

3.3.2 Barn i husstanden

Når jeg bruker betegnelsen barn menes det i denne sammenheng hvem som er deres foreldre, ikke hvilken alder de har. Under denne kategorien kommer alle barn av paret selv, eller fra en av deres tidligere ekteskap som er å finne i husstanden, altså uavhengig barnets sivilstatus og

alder. Barnebarn av paret, forsterbarn, nevøer, nieser, søsken, foreldre eller andre slektninger regnes ikke som barn, men som nettopp slektninger. For kvinnene i min studiegruppe vil det si at både deres egne barn eller stebarn blir regnet med, men kun de som befinner seg i husstanden og det utelukker dermed ikke at det kan finnes flere barn utenfor den. Tabell 3-9a og 3-9b i vedlegg 3 er en oversikt over barna som finnes i husstanden i 1801, deres kjønn og alder. Mens den første tar for seg de som kun har et hushold, viser tabell 3-9b de med flere hushold. Det må presiseres at den kun tar for seg barna til hovedpersonen i studiegruppen og ikke barn av husstandens andre hushold.

Tabellen under omhandler antall barn hovedpersonen har å forsørge i husstanden fordelt i to grupper, fra 0-15 år og fra 16-50 år.¹⁸⁴

Tabell 3-10: Antall forsørgede barn i husstanden per hovedperson (hp):¹⁸⁵

Folketelling 1801: Sivilstand:	Hp	Barn(1) 0-15	Barn(2) 16-50	Totalt barn	Barn(1)/ hp	Barn(2)/ hp	Totalt barn/hp
Enke, forblir enke	28	27	40	67	1,0	1,4	2,4
Enke, blir gjengift	6	11	1	12	1,8	0,2	2,0
Gift, forblir enke	4	13	6	19	3,3	1,5	4,8
Gift, blir gjengift	2	0	4	4	0	2	2

Det kan være noe vanskelig å sammenligne tabellens fire grupper på lik linje grunnet det lave antallet i tre av dem som kan gi noen tilsynelatende tilfeldige resulater.¹⁸⁶ Det kan likevel synes å være et mønster at enker som blir i enkestand resten av livet har færre barn mellom 0-15 år og flere mellom 16-50 år per hovedperson enn enker som blir gjengift. At det finnes flest barn per hovedperson for gruppen gift som forblir i enkestand kan være tilfeldig grunnet dens lave antall. Tabell 3-10b i vedlegg 4 viser antall barn i begge aldersgruppene for hver av

¹⁸⁴ Johnsen, *Den sosiale lagdelingen i Bergen i 1801*, 18-21

¹⁸⁵ I FT1801 er alderen til Henrich Bruss, sønn av (#1) Anna C Bruus, satt til å være 51 år, men går man ut fra dårsdatoen hans er han fylt 50 år da folketellingen ble utført. Velger uansett å behandle han i gruppen barn 16-50 år. DA, "1801-telling for 1301 Bergen", "Døpte i Bergen 1668-1815".

¹⁸⁶ Gruppen gift blir gjengift består av to husstander der den ene inneholder fire voksne sønner mens den andre har ingen barn.

de 40 husstandene, og der vil den individuelle forskjellen mellom personene i utvalget komme frem. Blant annet kan det påpekes at det største antallet forsørgede barn i alderen 0-15 år er 7, og dette er å finne i husstanden til kjøpmannen Henrich A Meyer, som er hovedperson og ektemann til (#32)Abel Sophie Meyer i 1801, mens det nest største på 5 er det (#21)Maren C Møller som har, og hun er en av enkene i 1801 som lever resten av livet i enkestand. I motsatt ende av skalaen hadde fem hovedpersoner ingen barn i husstanden. Mens en av dem ikke hadde fått barn, var en annens barn døde før folketellingen og de resterendes tre hadde stebarn som var voksne og bodde for seg selv.¹⁸⁷

Johnsen har ut fra folketellingen beregnet forsørgede barn i begge aldersgruppene på hele den bergenske befolkning etter yrkesgrupper. Johnsen er klar på at han måtte slå sammen enkelte yrker til større grupper for å kunne gjennomføre sitt prosjekt.¹⁸⁸ Hos han finnes yrkesgruppene kjøpmenn, krambodhandlere og høkere, men ikke vertshusholdere, bondehandlere, speciehandlere osv. I tabellen under har jeg delt utvalget inn i fire yrkesgrupper der handlende består av enkeltyrker som krambod-, spesie-, tobakk-, og bondehandlere mens høkergruppen består både av høkere og vertshusholdere. I utvalget er tallet for forsørgede barn mellom 0-15 år 1,9 mot Johnsens 2,0 for kjøpmennene.¹⁸⁹ Derimot er tallet for høkerne i samme aldersgruppe mye lavere hos meg enn hos resten av høkerne, 0,6 mot 1,1. Tallet for forsørgede barn under 16 år hos alle innen gruppen handlende er i utvalget 1,0 mot Johnsens 1,2 for krambodhandlerne. Ellers er tallene hos Johnsen for kjøpmenn på 0,6, krambodhandlere på 0,8 i aldersgruppen 16-50 år mye lavere enn i min studiegruppe, mens tallet hans for høkerne på 0,3 skiller mindre.¹⁹⁰

Tabell 3-11: Forsørgede barn per hovedperson (hp) etter yrkesgrupper:¹⁹¹

¹⁸⁷ Dette gjelder: #30, #39, #2, #11, #28.

¹⁸⁸ Johnsen, *Den sosiale lagdelingen i Bergen i 1801*, 14-15

¹⁸⁹ Ibid. 18

¹⁹⁰ Ibid. 18-20

¹⁹¹ Innen yrkesgruppen *handlende* finnes enkeltyrkene; krambodhandlere, speserihandlere, tobakkshandler og bondehandlere, innen *andre*; håndarbeid, innen *høker*; høkere og vertshusholdere. Det er bare en husstand under

Folketelling 1801:		Barn(1)	Barn(1)/	Barn(2)	Barn(2)/
Yrke	hp	0-15 år	hp	16-50 år	hp
Kjøpmenn	16	30	1,9	24	1,5
Handlende	14	14	1,0	23	1,6
Høker	9	5	0,6	4	0,4
Andre	1	2	2,0	0	0,0

Når det gjelder forsørgelse av barn vil deres alder være medvirkende på hvor store byrder de utgjør i husstanden, og der små barn vil forsterke behovet for et levebrød vil voksne barn i større grad kunne bidra til husholdet.¹⁹² Jeg henviser til tabell 3-9a og 3-9b i vedlegg 3 som gir en oversikt over kjønn og alder hos barna i husstandene til studiegruppen. Sammenlagt fordeler det seg nokså jevnt slik: 26 døtre er 15 år eller yngre, 24 er 16 år eller eldre, 25 sønner er 15 år eller yngre og 29 sønner er 16 år eller eldre.

Tabell: 3-12: Antall enker hvis alder var mellom 21-50 år ved første ektemanns død, sammenlignet med deres barns alder og vedvarende enkestand eller senere gjengifte:¹⁹³

Aldersgrupper	Alder fra 21-30 år		Alder fra 31-40 år		Alder fra 41-50 år	
	Gjengift	Enkestand	Gjengift	Enkestand	Gjengift	Enkestand
Ingen barn	1	0	0	0	1	0
barn u/-10 år	4	1	3	0	1	1
barn u 10 og 15 -	0	0	0	1	0	3
barn u 10, 15- og 16+	0	0	1	1	0	3
barn u 10 og 16 +	0	0	0	1	0	0
barn 15 -, men over 10 år	0	0	0	2	0	2
barn 16 +	0	0	1	0	0	0
barn 15 - og 16 +	0	0	0	0	0	3
Totalt enker 21-50 år:	5	1	5	5	2	12

andre i tabellen og denne er bare tatt med for å vise alle kategoriene, ikke til bruk i sammenligningen. DA, "1801-telling for 1301 Bergen", "Døpte i Bergen 1668-1815".

¹⁹² Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 187-190

¹⁹³ NB en av enkene (#26), som senere blir gjengift, er utelatt av tabellen da alderen hennes er preget av store motsetninger, men trolig var hun mellom 21-40 år da hennes første ektemann døde og hun hadde barn under 10 år. Tabellen tar ikke hensyn til om barna bor med enken fordi det er bare ved FT1801 man med stor sikkerhet vet hvem som befant seg i de ulike husstandene. DA, "Døpte i Bergen 1668-1815", "Døde i Bergen 1668-1815".

Tabellen viser at yngre enker med små barn i større grad blir gjengift. Spesielt gjelder dette for enker mellom 21-40 år som kun har barn under 10 år. Noen av enkene som forblir i enkestand har også barn under 10 år, men ofte i kombinasjon med eldre barn, samtidig som noen av de som blir gjengift har barn over 10 år eller ingen barn. Med utgangspunkt i giftermålsalderen for kvinner er det ikke overraskende at enker i alderen 21-30 år har barn under 10 år fordi det er klart at disse henger sammen og følger hverandre. Hvis man i stedet for de yngste enkene sammenligner aldersgruppen 31-40 år der fem enker blir gjengift og fem forblir i enkestand, har 3 av 5 i førstnevnte gruppe kun barn under 10 år, mens ytterligere 1 har barn i alle aldersgruppene. Enkene som forblir livet ut i enkestand har alle barn men ingen av dem har kun barn under 10 år. Denne aldersgruppen synes å illustrere at ikke bare enkens alder som har betydning for forekomsten av gjengifte, men også barns alder er en faktor som har selvstendig eller i kombinasjon med enkens alder innflytelse på gjengifte. Grigg fant derimot ut at variabelen små barn ikke var utslagsgivende for gjengifte og at blant enkene som hadde barn under 4 år var gjengifte like vanlig som å forbli i enkestand.¹⁹⁴

Tabellen under er en oversikt over alle sønnene som finnes i husstanden til de 34 enkene i utvalget i 1801, dvs at de 6 gifte kvinnene er utelatt av den. Sønner over 15 år er fordelt i grupper etter deres eventuelle yrke eller rolle. Tabellen angir at der enken har yrke som kjøpmann eller handlende med sønner over 16 år i husstanden, er disse oftere oppført med en yrkesbetegnelse eller rolle enn ikke, mens der enken er høker er ingen av husstandens sønner oppført med yrke. I følge Chr. Vs N.L. måtte man være 25 år for å kunne inngå borgerskap eller ha samtykke til dette fra sin kurator.¹⁹⁵ Tabell 3-13b i vedlegg 5 er en utdypning av 3-13 og viser i tillegg hvem av sønnene som fikk borgerskap, hvilken type dette var og når dette skjedde. 10 av 25 mottok borgerskap før fylte 25 år, den yngste da han var 17 år og to neste da de var 19 år.¹⁹⁶ I 1818 strammet man inn reglene bl.a. i forhold til aldersgrensen men særlig sønner av kjøpmenn fikk likevel dispensasjon fra regelen.¹⁹⁷ Av sønnene som får

¹⁹⁴ Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 202-207

¹⁹⁵ Chr. Vs N.L., 3-19-35, 1687

¹⁹⁶ Wiesener, *Bergens Borgerbok 1752-1865*.

¹⁹⁷ Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 154-155

borgerskap har alle en far som er kjøpmann med unntak av fire hvis far kommer under yrkeskategorien handlende.

Tabell 3-13: Sønner i enkenes husstand med yrke eller rolle uavhengig alder: ¹⁹⁸

Sønnes yrke/rolle:	Kjøp- menn	Handels- rolle	Mindre sjørolle	Annet	ingen rolle	15 år eller yngre
<i>Enkenes yrke:</i>						
<i>Kjøpmenn</i>	2	3	1	2	3	9
<i>Handlende</i>	0	3	1	2	3	5
<i>Høker</i>	0	0	0	0	2	2
<i>Annet</i>	0	0	0	0	0	2

Når det gjelder de ugifte døtrene kunne de søke kongen om å være myndig under kurator, altså ha samme status som en mann under 25 år. Det finnes en kopi av en slik bevilling for Maria Elisabeth Gørbitz, som var datter av #40, dat 10.3.1812 der hennes stefar Frantz A Pütter er hennes kurator. ¹⁹⁹ Hun ble født i år 1790, giftet seg aldri, men ble den som eiendommen i Sandviken 1-36 ble utlagt til etter hennes stefar døde. #17 sin datter Margrethe Elisabeth Büneman, født 1765, kjøper eiendommen 11-19 av sin mor noen måneder før hun dør og enken blir antagelig boende hos sin datter da hun er registrert død på denne adressen. Datteren finnes med næring i Ligningsforretning fra 1807 og takst av eiendommen samt næring fra 1808. I 1815 står hun oppført som bondehandler, borger og huseier på samme eiendom. Da #21 Maren C Møller dør i 1814 overtar hennes ugifte datter Cathrine Møller eiendommen på 13-7. I 1815 står hun oppført som krambodhandler og huseier og i Ligningsforretning finnes hun fra 1816 med næring av takst av eiendommen. Steddatter av #24 overtar eiendommen på 13-32 etter enken gjennom testament, og der er hun å finne i 1815 men kun som huseier uten yrke. Foruten datter av #40 har antagelig datter av #17 og #21 anmodet kongen om å være myndig med tanke på at de begge er oppført med yrke i 1815 og i utgangspunktet skulle man tro at dette også gjaldt for datter av #24 som i 1815 var huseier. Det er uvist om ugifte kvinner hadde rett til å eie bolig, uten først å ha søkt kongen om å være

¹⁹⁸ En av sønnene (#14) er under 16 år men har likevel rolle og er dermed plassert i gruppen 16 år og eldre. Handlende består av; krambodhandlere, tobakkshandler, speserihandlere, bondehandlere. Høkere; høkere og vertshusholdere. Annet; håndarbeid. Kjøpmenn; Kjøpmenn med næring i alle fall i kl 1 og 2. Innenfor handelsrolle; skriverkarer, handelsforvaltere, mens innen mindre sjørolle; styrmenn, sjøfarende e.l. DA, ”1801-telling for 1301 Bergen”, ”Døpte i Bergen 1668-1815”. Wiesener, *Bergens Borgerbok 1752-1865*.

¹⁹⁹ Ms 175 e, Manuskript- og librarsamlingen, UB.

myndig. Når det gjelder det yrke var døtrene til # 17 og #21 oppført med det samme i folketelling 1815 som deres mødre hadde hatt i 1801. Både Bull og Bladh tar opp det var vanlig hos en del borgerfamilier å lære opp hele familien til den som hadde borgerskap, og at også døtrene fikk ta del i den.²⁰⁰ De er spesielt opptatt av hvordan denne praksisen kunne gi døtrene fordeler på giftermålsmarkedet og gjorde at de ofte giftet seg med menn som hadde samme borgerskap eller yrke som sin far.²⁰¹ Men tilsvarende må også denne erfaringen kunne gi dem mulighet til å drive med en form for handelsvirksomhet som ugift og myndig.

Når det gjelder hvem døtre som gifter seg inngår ekteskap med, er det til sammen 34 døtre som blir gift. 21 av dem er døtre av menn med kjøpmannsborgerskap og der blir 6 gift med kjøpmenn, 7 med skipper eller kapteiner, 5 med håndverkeremestre og 3 med andre forskjellige yrker. 8 er døtre av skipper eller kapteiner og av disse blir 3 gift med kjøpmenn, 3 med skipper eller kapteiner, og 2 med ulike andre yrker. 3 er døtre av krambodhandlere eller bondehandlere der 2 blir gift med skipper eller kapteiner og 1 med en som senere blir kjøpmann. 1 er datter av en vertshusholder og hun blir gift med en kjøpmann mens den siste er datter av en høker og blir gift med en styrmann.²⁰² Når det gjelder ekteskapene som døtrene inngår må det kunne sies å være en jevn fordeling blant deres ektemenns yrker, og siden yrkene som skipper og kjøpmenn noen ganger blir praktisert på lignende måter synes det å være en overvekt av ekteskap der partnere har tilsvarende yrker. Foruten den praktiske opplæringen påpeker Bull at foreldrekontroll gjennom introduksjon førte til at døtrene ofte ble gift med menn fra samme sosiale miljø og med lignende økonomiske forutsetninger.²⁰³

Når det gjelder sønnes ekteskap er det svært tidskrevende å avdekke deres ektefelles yrkessosiale bakgrunn og dermed havner dette utenfor oppgavens rekkevidde. Jeg kan likevel nevne at man ser tilfeller der barna til noen av borgerfamiliene blir gift innad i slekten.

²⁰⁰ Bladh, "Women and Family Structure in Late 18 th Century Stockholm", 94. Bull, "Kvinnens dagligliv i borgerskapet ca 1780-1830", 484-497.

²⁰¹ Ibid. 94. Ibid. 488-491.

²⁰² Dette er de ekteskapene som inneholder en datter av kvinnene i studiegruppen som jeg finner igjen. Foruten dem som dør før de blir gift eller forblir ugift resten av livet er det noen som forsvinner fra kildene og som jeg ikke finner igjen. Det er selvsagt tenkelig at noen av dem gifter seg men siden de ikke finnes igjen har jeg ikke mulighet til å vite hvem de evt gifter seg med.

²⁰³ Bull, "Kvinnens dagligliv i borgerskapet ca 1780-1830", 488-491

Eksempler på dette er sønn av #1 som blir gift med sin kusine, datter av #35 som blir gift med sin fetter, datter av #36 som ble gift med sin onkel, mens både datter av #17 og #22 blir gift med med slekt innen forbudte ledd og må søke om dispensasjon fra loven. I alle disse fem tilfellene er kvinnen datter av en kjøpmann og det tilsvarende er sant for mannen i de tre første, men i de to siste er mannen skipper og mesterbaker. Man ser også tilfeller der barn av forretningsforbindelser eller venner direkte eller indirekte blir introdusert for hverandre og gifter seg, som datter av #40 og sønn av #36. ²⁰⁴

3.3.3 Tjenere i husstanden og husholdet

I tabellen under har jeg fordelt kvinnene i utvalget etter deres sivilstand i 1801. En oversikt over tjenerantall i hver av hovedpersonenes husstand og evt hushold finnes i tabell 3-8b og 3-8c i vedlegg 3, mens i tabell 3-14b i vedlegg 6, er antall tjenere delt på familiemedlemmer i hovedpersonens hushold. Sivilstandgruppene er preget av at tre av dem har svært få medlemmer, men uavhengig av dette, har enkene og de gifte som forblir i enkestand gjennomsnittlig flere tjenere enn enkene som blir gjengift. Jeg velger ikke å sammenligne gruppen med gifte som senere blir gjengift fordi den består kun av to husstander med to svært forskjellige forutsetninger, der den ene også består av yrkesrelaterte tjenere som mulig bidrar til næringsvirksomheten, ikke i huset. Hovedpersonens yrke i husstander med 4 eller flere tjenere er i alle tilfeller kjøpmenn, i husstander med 2-3 tjenere stort sett enten kjøpmenn eller handlende, i husstander med 1 tjener er flestparten handlende men her finnes også noen høkere, mens i husstander med 0 tjenere er det kun høkere og vertshusholdere.

Tabell 3-14: Antall tjenere i husholdet hos utvalget: ²⁰⁵

Sivilstand i 1801	Antall tjenere i husholdet:				Gj.sn tjenere
	0	1	2-3	4 +	
Enke forblir enke	4	11	7	6	2,1
Enke blir gjengift	0	2	4	0	1,8
Gift, forblir enke	0	1	2	1	2,5

²⁰⁴ Bull, "Kvinnens dagligliv i borgerskapet ca 1780-1830", 488-491

²⁰⁵ DA, "1801-telling for 1301 Bergen".

Gift, blir gjengift	0	1	0	1	4,5
---------------------	---	---	---	---	-----

Tabellen over angir selve tjenerantallet, men hvis man skal sammenligne tjenerantallet mot familiemedlemmer i hovedpersonens hushold blir forholdet et annet.²⁰⁶ Gjennomsnittlig tjenerantall delt på familiemedlemmer i husholdet blir for de 28 enkene som forblir i enkestand, 0,70, for enkene som gifter seg igjen etter folketellingen 1801, 0,61 og for de som er gift ved folketellingen, 0,55. Spesielt tallet for de gifte ser ut til å hentyde, at mens man i disse husholdene hadde mange tjenere hadde man også mange barn boende hos seg. En tallrik barneflokk vil på den ene siden utgjøre en stor forsørgerbyrde, men på andre siden som Johnsen også fremmer, kan man anta at de som hadde mange hjemmeboende barn til en viss grad også hadde muligheten til det, noe som i større grad gjelder eldre enn yngre barn.²⁰⁷ Forholdet mellom tjenerantall per familiemedlem kan også se ut til å være påvirket av hovedpersonens yrke. Gjennomsnittlig tall for de 16 kjøpmannsfamiliene vil f.eks. være 1,0 mot Johnsens gjennomsnittlige tall for kjøpmenn på 0,86.²⁰⁸

3.4 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg sett på i hvilken grad faktorer som alder, forsørgerbyrde og husstandens sammensetning kan ha innflytelse på forekomsten av gjengifte eller vedvarende enkestand blant enkene i studiegruppen. Funn i forskningslitteraturen der enkens alder har stor innflytelse på om hun blir gjengift eller ikke, blir bekreftet. I motsetning til noen studier er det en klar sammenheng mellom enker som kun har barn under 10 år og gjengifte. Når det gjelder antall tjenere, hushold i husstanden, familie eller slekt i husstanden og total forsørgerbyrde, antas dette å ha mer med hvilket økonomisk grunnlag den enkelte enke har enn noe som har en direkte innvirkning på om hun blir gjengift eller ikke.

²⁰⁶ Johnsen, *Den sosiale lagdelingen i Bergen i 1801*, 24-28

²⁰⁷ Ibid. 19-23

²⁰⁸ Ibid. 24-28

4 Valg av alternativ: Økonomi og ressurser

4.1 Innledning

I dette kapittelet vil jeg ta opp i hvilken grad den økonomiske situasjonen ser ut til å påvirke enkenes valg av alternativ. Er det slik hypotesen påstår at de økonomisk ressurssterke vil forbli i enkestand? ²⁰⁹ Økonomien vil bli målt og sammenlignet med utgangspunkt i yrke ved hjelp av kriteriene næringsdrift, næringsklasse og husverdi.

4.2 Hovedpersonens yrke, næringsklasse og næringsdrift

For å få et inntrykk av hvordan den økonomiske situasjonen til de enkelte i undersøkelsesgruppen er kan folketellingen 1801 være en innfallsport. I den får man informasjon om personenes yrke eller levebrød, og yrkeskolonnen viser stort sett også hvilken type virksomhet personene bedriver, eller om de er rentenister, embetsmenn, og hvis de er fattige hvem som forsørger dem. I min studiegruppe er fordelingen av yrker blant husstandens hovedpersoner slik: 14 er oppført med kjøpmannshandel eller som kjøpmann, 1 med kommisjonshandel, 3 er speserihandlere, 1 er tobakkhandler, 7 er krambodhandlere, 3 er bondehandlere, 5 er høkere, 4 er oppført med vertshus, 1 med håndarbeid, og 1 med tomt felt under yrke, men som heretter føres opp under kjøpmannshandel slik at man får til sammen 15 innenfor denne yrkesgruppen og 16 når kommisjonshandel tas med i den. ²¹⁰ Av hovedpersonene er altså 5 av 16 innenfor kjøpmannsgruppen og 1 av 5 høkere kvinnenens ennå ikke avdøde ektemenn, mens de resterende hovedpersonene er alle blitt enker da folketellingen blir avholdt.

²⁰⁹ Linde, "Endnu ikke gift", 60-61. Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 176-177, 187.

²¹⁰ (#3) Sarah Kiedding mangler yrke i FT1801 men er vurdert som kjøpmann pga hvilke næringsklasser hun og hennes tidligere mann er oppført med i KF 1800-1801.

Tabell 4-1: Yrkesinndeling av hovedpersonene etter folketelling 1801: ²¹¹

Yrke	Enke, forblir enke	Enke, blir gjengift	Gift, forblir enke	Gift, blir gjengift	Totalt
Kjøpmenn	9	2	4	1	16
Handlende	12	2	0	0	14
Høker	7	1	0	1	9
Annet	0	1	0	0	1

Mulige alternativ for enkene ved sin manns død var gjengifte, hjelp fra familie, privat eller offentlig understøttelse, fortsette husholdningen og enten forsørge seg ved egne midler og eller eget arbeid. Det siste kunne være å overta mannens borgerskap, endre det, drive med småhandel eller husarbeid. ²¹² Mange enker benyttet seg av flere alternativ enten i kombinasjon eller til ulike tider i enkestandsperioden. Byskattens lignings- og klassifikasjonsforretninger kan gi en oversikt over næringsvirksomhet blant byens borgere. ²¹³ I klassifikasjonsforretninger får man informasjon om hvem som driver næring, hvilken form for næring dette er og den årlige næringsinntekten, mens man finner takst av eiendom, dens skattebeløp, næringsinntekt samt skattebeløp av næring i ligningsforretninger. ²¹⁴ Man kan ved hjelp av byskatten sammenligne hvilke næringsklasse virksomheten ble drevet i mot type borgerskap. Man kan få et inntrykk av at et kjøpmannsborgerskap gav flest muligheter til hvilke virksomhet man kunne drive. Blant mennene til kvinnene i studiegruppen finner jeg kjøpmenn med næring i flere klasser, som oftest i 1-4 men også 5 og 8. Krambodhandlere eller bondehandlere kan ha næring både i 4 og 5, men også 1 og 8. Hvilken klasse skippere er plassert i varierer fra 6, 1, 4 og 8 mens høkerne og vertshusholderne bare har næring i klasse 8. Det er kanskje ikke overraskende at borgerskap som kjøpmann gav flest valg til

²¹¹ Tabellen viser ikke forskjellen mellom de som er enke etter første eller andre ekteskap heller ikke om de er gift i første eller andre ekteskap. #3 har tomt yrkesfelt i ft men er plassert under kjøpmannsgruppen bl.a. pga hennes plassering i skatteklasse i KF. DA, "1801-telling for 1301 Bergen".

²¹² Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 174-191. Bull, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", 325.

²¹³ LF, ligningsvesenet i Bergen. KF, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

²¹⁴ KF, ligningsvesenet i Bergen. LF, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

virksomhet, men mer uventet at skipperne kunne ha næring i 1, 4 og 8 og krambodhandlere i klasse i 1 og 8.²¹⁵

Man kan også sammenligne angitte næringsklasser i klassifikasjonsforretninger med hovedpersonenes yrkesbeskrivelse i 1801.²¹⁶ I de tilfeller der yrkesbeskrivelsen gjelder ektemannen antar jeg at denne senere kan benyttes for enken grunnet hennes rett til å overta borgerskapet og virksomheten. I tabell 4-2 har jeg ved hjelp av klassifikasjonsforretning 1801, datert 15.11.1800, sammenlignet næringsklasser mot hovedpersonens eller dens ektefelles yrke i folketellingen.²¹⁷ Hvis personene ikke er oppført med næring dette året har jeg benyttet meg av ligningsforretning 1799, datert 26.1.1799, der de kan være registrert enten kun med eiendom eller med eiendom og næring men uten at næringen er fordelt i klasser.²¹⁸

Tabell 4-2: Hovedpersons (hps) yrke i 1801 sammenlignet med næringklasse:²¹⁹

Folketelling 1801: Hps yrke	Næringsklasser i KF 1801:			Ligningsforretning 1799:		Gjenfinnes ikke i 1799/1801
	Kl. 1-3	Kl. 4-6	Kl. 7-8	Næring	Kun eiendom:	
Kjøpmann	12	2	1	0	1	0
Handlende	0	11	1	2	0	0
Høker	0	0	6	0	2	1
Annet	0	0	0	0	0	1

Forkortelser: KF=klassifikasjonsforretning.

²¹⁵ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 896: Næringsklassene: kl 1; Redere, komisjonærer, grosserere, kl 2; Nordlandshandlere, kl 3; Sunnmørshandlere, kl 4; Vin- og krambodhandlere, kl 5; bonde- og kornhandlere, kl 6; skipperne, kl 7; håndverkere, kl 8; høkere og brennevinsbrennere.

²¹⁶ Ibid. 896. Når det gjelder #5, velger jeg å behandle næringsvirksomheten som hennes og som hun overtok etter sin mann til tross for at noen protokoller operer med navn på hennes svigermor. Fra KF 1801 er #5 ført opp, men det kan være at etter hennes mann døde drev svigermoren og enken driften sammen, slik mor og sønn før hadde gjort, men dette blir bare en antagelse. Nordahl-Olsen, *Stamtavle over familierne Mejer*, 19-24.

²¹⁷ Til sammen 10 av 40 av kvinnens ektemenn lever ved dateringen av KF1801, mot 6 av 40 i FT1801.

²¹⁸ KF 1801 og LF 1799, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

²¹⁹ Der det er flere næringsklasser har jeg plassert dem ut fra den høyeste klassen. Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, 896: Næringsklassene: kl 1; Redere, komisjonærer, grosserere, kl 2; Nordlandshandlere, kl 3; Sunnmørshandlere, kl 4; Vin- og krambodhandlere, kl 5; bonde- og kornhandlere, kl 6; skipperne, kl 7; håndverkere, kl 8; høkere og brennevinsbrennere.

Det er et klart samsvar mellom yrke og næringsklasser når det gjelder kjøpmenn som stort sett har næring i kl 1-3, handlende med næring i 4-6 og høkere med næring i 7-8. Samtidig er det klart at noen blir oppført med yrke i folketellingen uten at de faktisk driver næring, eller så må næringsinntekten være under minstepeløpet for beskatning hvis det finnes et slikt. Andres tendenser er at nesten samtlige med yrke kjøpmann har næringsinntekt i flere klasser, og de av dem som forener næring i kl. 1 med 2-5 ser ut til å kunne representere den gruppen Fossen henviser til som kombinerer kjøpmannshandel med redervirksomhet. Man kan se en utvikling på slutten av 1700-tallet mot flere eieide skip som innebar langt større samlet drektighet enn tidligere. Bergen fikk også flere eneredere enn før noe som blant annet kom av at man utnyttet situasjonen i Europa med krig og høykonjunksjon som både gav større risiko og gevinst.²²⁰ Med et unntak har personer med andre yrker kun næring i en klasse og yrkesbestemmelsen i folketellingen samsvarer i stor grad slik at bondehandlerne har næring i kl. 5, krambodhandlerne i kl. 4, vertshusholdere og høkere i kl. 8, mens speserihandlere og tobakkhandlere veksler mellom kl. 4 og 8. Samtidig er det ikke uvanlig at bondehandlere og krambodhandlere varierer mellom å ha næring i kl. 4 og 5 på den måten at en krambodhandler like godt kan ha næring i kl 5 noen år som 4 og motsatt for bondehandleren, mens tobakkhandlere og speserihandlere kan ha næring både i 4 og 8 noen år. Det er mulig at hvis det hadde eksistert årlige folketellingene ville yrkesbeskrivelsen for noen av dem endre seg fra år til år.

Tabell 4-3: Hovedpersons (hps) yrke i 1801 sammenlignet med næringsklasse:

Folketelling 1801: Hps yrke	Næringsklasser i KF 1803:			Ligningsforretning 1802:		Gjenfinnes ikke i 1802/1803
	Kl. 1-3	Kl. 4-6	Kl. 7-8	Næring	Kun eiendom	
Kjøpmann	8	3	0	0	2	0
Handlende	0	9	1	0	1	1
Høker	0	0	5	1	2	1
Annet	0	0	0	0	0	0

Forkortelser: KF=klassifikasjonsforretning.

Tabell 4-3 er en oversikt over de av enkene i studiegruppen som er oppsporet i klassifikasjonsforretning 1803, datert 4.12.1802, med næring eller i ligningsforretning 1802,

²²⁰ Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, s. 650-653

datert 26.2.1802, for dem som ikke er registrert med næring i 1803. 6 av kvinnene i studiegruppen er ikke med tabellen over fordi 4 av dem er gjengift og 2 er døde. Der ektemennene har drevet næring i flere klasser som kjøpmann er det ikke uvanlig at enken reduserer virksomheten ved å kutte ut en eller flere av klassene og noen avslutter også hele virksomheten. Likevel viser tabellen at det fremdeles er stort samsvar mellom yrke i 1801 og hvilke næringsklasser virksomheten blir drevet i samt at mange av enkene driver en form for næring.²²¹ Når det gjelder næringsklassene kan det være vesentlig å gjenta hvordan fordelingen av skattebyrdene utartet seg. 3/6 av det som ble liknet på borgerlig næring for alle i byen skulle betales av de som hadde det største utbytte av dens privilegier i klasse 1-3, 2/6 falt på klasse 4-6 mens klasse 7 og 8 skulle betale det resterende.²²² Dette demonstrerer også den nære sammenhengen mellom næringsklasse eller yrke og økonomi, der enkenes økonomiske grunnlag i stor grad ble bestemt ut i fra hvilket borgerskap eller yrke hennes mann hadde hatt og hvilken type næring han hadde drevet. Med tanke på skattefordelingen ville det være gunstig for en enke som ikke klarte å opprettholde det økonomiske nivået fra hennes manns levetid å gå fra høyere til lavere næringsklasse eller kutte ut en høyere næringsklasse og kun beholde en lavere der ektemannen hadde hatt flere klasser. De som hadde anledning til å bytte klasse, men ikke gjorde noe med det hadde kanskje heller ikke behov for det. Et eksempel på en enke som bytter klasse er #37. Ektemannen er i følge klassifikasjonsforretning over byskatten i kl 1 og 2 i 1801, enken i kl 1 fra 1803 til 1804, mens fra 1807-1814 skatter hun i klasse 8. Dette er noe jeg kommer tilbake til i kapittel 5 som omhandler strategier og forsørgelse i enkestandsperioden.

Man kan altså ved hjelp av klassifikasjonsforretningene lokalisere enkene i studiegruppen som drev næringsvirksomhet og sammenligne den årlige inntekten deres over en gitt periode.²²³ De av enkene som ikke drev næring men som eide bolig er det mulig å oppspore i ligningsforretninger.²²⁴ Med to unntak er samtlige av enkenes tidligere ektemenn oppsporet i

²²¹ #1 og #4 er døde, #3, #6, #18 og #40 er gjengift, mens #34 og #41 ikke finnes i byskatten for disse årene.

²²² Sollied, *Bergens styre før Formandskapsloven av 1837*, Bind I, *Bergen 1814-1914*, s. 90-91. Fossen, *Borgerskapets by*, bind II, *Bergen bys historie*, s. 896, note 55.

²²³ KF, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

²²⁴ LF, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

byskatten fra ett til flere år i perioden 1774-1801.²²⁵ Lyder Lipmann, som var gift med #41 hadde borgerskap som skipper og Barthold Riech, #31s første ektemann hadde kjøpmannsborgerskap, og de ble verken funnet i klassifikasjons- eller ligningsforretninger. I begge tilfeller gjør manglende adresseopplysninger det vanskelig å lokalisere dem i protokollene. Det er i tillegg mulig at de flytter, er leietakere eller ikke er bedriver næring selv om de har borgerskap. I utgangspunktet vil samtlige enker i studiegruppen ha rett til å drive en form for næring på grunn av deres manns borgerskap og tidligere næringsvirksomhet. I løpet av tidsrommet 1796-1833 var 34 av enkene i studiegruppen registrert med næringsdrift fra et til flere år. Ytterligere 3 er kun oppført som huseiere dvs. med takst av eiendom, 1 finnes ikke i noen av protokollene, mens det i ytterligere to tilfeller er usikkerhet rundt enkens evt næringsdrift. Det ene gjelder #22, der man i protokollene med unntak av noen få år konsekvent fortsetter å føre opp mannens navn etter hans død. Det hjelper ikke at enken etter hvert også har en sønn boende hos seg som heter det samme som hennes tidligere mann. Enken er oppført med yrke i folketellingen 1815 og med næring under eget navn noen av årene i byskatten. Hvordan man skal kunne skille sønnens næringsdrift fra enkens blir dermed vanskelig. Hun sier i tillegg opp mannens borgerskap dagen etter hennes sønn tar borgerskap som kjøpmann, men er likevel oppført i protokollene med næring etter dette. Det er mulig at enken drev næring sammen med sin sønn og at han etter hvert overtok hele virksomheten. Det andre tviltilfelle gjelder #28 Kirstine f. Christensdtr som er oppført som konen til høker Jonas Andersen i 1801-tellingen. Han finnes i både lignings- og klassifikasjonsforretninger fra 1796-1802 og er der oppført med næring og eiendom. Mannen blir begravet 11.1.1802, men hans dødsdato mangler, og i ligningsforretning 1802 står fremdeles hans navn selv om denne er datert etter hans død. Enken selger eiendommen ved til skjøte 4.5.1802, men om man skal regne næringsinntekten på 200 rdl for året 1802 som hennes eller hans inntekt er altså vanskelig å fastslå. Enken blir gjengift men utenom selve ekteskapsinngåelsen og den nye mannens død finnes hun ikke i noen av kildene før 1815 da hun bor på Enkefattighuset. Når det gjelder #41 finnes verken hun eller hennes tidligere ektemann i noen av byskattsprotokollene. I 1801 er hun oppført som enke og høker på en adresse i Sandviken antagelig som leietaker, mens i 1815 er hun huseier på en annen adresse i Sandviken. Siden huseierne i Sandviken ikke eier grunnen til husene, som tvert i mot er eid av familien

²²⁵ Når det gjelder Johan Nordahl som er (#5)Agnetha Nordahls mann er ikke han oppført i LF eller KF, mens hans mor står med næring også noen år etter hans død. Deretter er det enken som er oppført med næringsdrift i samme klasse som sin svigermor som bor i samme hus. Det er mulig at mannen hjalp sin mor med virksomheten og at hans enke overtok helt først etter noen år.

Garmann, er de bare oppført med eventuell næringsinntekt og skatt av den i byskatten. Når hun da likevel ikke finnes med næringsinntekt kan det være at hun er oppført som høker, men i virkeligheten ikke driver noen næring, eller at næringsinntekten er for liten til å komme med i protokollene. Hvis det siste er tilfelle må i så fall inntekten hennes være mindre enn 25 rdl som er det minste jeg finner i protokollene, men samtidig er det viktig å påpeke at selv om enkene hadde rett til å drive næring var det ikke sikkert at de benyttet seg av denne. Dette kan stå som eksempel på hvor uforutsigbar kildene kan være, og det kan være ulike årsaker til hvorfor personer ikke kan oppspores i dem.

Gjennom Johnsens studie har sammenhengen mellom yrke og sosiale lag kommet til syne, men også indirekte at de enkeltes økonomiske grunnlag i stor grad blir bestemt av deres yrke. ²²⁶ Han har ved hjelp av flere kriterier delt inn den bergenske befolkningen i fire ulike sosiale lag i 1801. ²²⁷ I det øvre sosiale laget finnes det bl.a. kjøpmenn, krambodhandlere, bondehandlere, speserihandlere og embetsmenn, mens i det midtre finnes det vertshusholdere, høkere, skipperer, geseller, handelsbetjenter, skriverkarer og håndverkere. Det nedre sosiale laget består bl.a. av selgerkoner, styrmenn, arbeidsmenn, fiskere og paktere, mens i det nederste finnes fattige og tjenere. ²²⁸ Ved å ta utgangspunkt i denne fremstillingen kan min studiegruppe deles i to basert på yrke der 30 av dem tilhører det øvre sosiale lag men de resterende 10 det midtre. Det er selvsagt klart at det kan være store forskjeller innen i yrkesgruppene, men det gir likevel en viktig pekepinn når det gjelder deres økonomiske grunnlag.

4.2.1 Næringsdrift 1799-1813:

Jeg har valgt å se nærmere på enkenes evt. næringsdrift i perioden fra 1799-1813. Ved hjelp av lignings- og klassifikasjonsforretningene får man i dette tidsrommet en nesten sammenhengende periode med lakuner kun for årene 1805-1806. Med tanke på deres varierende

²²⁶ Johnsen, *Den sosiale lagdelingen i Bergen i 1801*, 11-15, 20-23, 34-60

²²⁷ Ibid. 50-53

²²⁸ Ibid. 54-57

alder virket det også mest hensiktsmessig å ta utgangspunkt i en periode der ennå alle levde. En annen grunn er at fra 1814 er rdl erstattet med rbd som gjør det vanskeligere å sammenligne årene før og etter denne utskiftningen. Alle kvinnene i undersøkelsesgruppen blir enke mellom 1.1.1790 og 26.2.1802.²²⁹ 35 av 40 blir i dette tidsrommet enke etter første ekteskap og av dem blir 8 gjengift etter folketellingen 1801. De siste 5 av 40 blir i denne perioden enke etter andre ekteskap, mens de ble enke etter første ekteskap i perioden mellom 1783-1791. 2 av dem ble gift i andre ekteskap etter mer enn to år i enkestand, der 1 var registrert med eiendom og 1 med en gjennomsnittlig næringsinntekt under 200 rdl i årene mellom ekteskapene. 3 av dem ble gjengift innen 2 år fra første ektemanns død til nytt giftermål, der 1 har en gjennomsnittlig næringsinntekt over 200 rdl som enke, mens de 2 andre blir gift innen ett år og er av den grunn ikke å finne i verken lignings- eller klassifikasjonsforretninger.²³⁰ Det er kun for de to siste det er forskjell mellom perioden etter første og etter andre ekteskap, der 1 av dem hadde en gjennomsnittlig næringsinntekt under 200 rdl og den andre over fra 1799-1813.

Tabell 4-4: Næringsgrunnlag, gjengifte og enkestand:²³¹

Årlig næring 1799-1813:	Gjengift innen 2 år	Gjengift etter 2 år	Forblir enke livet ut
Næringsbeløp 200 rdl og mindre	1	1	9
Næringsbeløp over 200 rdl(201)	4	4	15
Kun eiendom, ingen næring	0	2	2
Finnes ikke i protokollene.	0	1	1
Totalt:	5	8	27

I tabellen over sammenlignes den eventuelle næringsinntekten enkene hadde fra ett til flere år fra 1799-1813. Det er flere grunner til at jeg i tabellen skiller mellom dem som har mer og

²²⁹ Sluttdato for perioden er samme som datering i LF 1802. Det er kun #28s første ektemann som blir registrert død i år 1802. Han blir begravet 11.1.02, men dødsdato er ikke oppført verken i de skannede versjonene av kirkeboken eller de søkbare på DA. Først fra 1808 blir det vanlig at dødsdato også er registrert og det ser ut til at 7 dager mellom død og begravelse er normalen, men også kortere og lengre intervaller forekommer regelmessig. Det er en mulighet for at Jonas Andersen døde på slutten av 1801, men mer sannsynlig er det at han døde på begynnelsen av 1802. Ved datering av LF 1802 er alle enkenes tidligere ektemenn døde men to er gjengift.

²³⁰ Både #37 og #38 ble gift innen ett år, eller mer nøyaktig 7 og 9 måneder etter første manns død og er dermed ikke å finne som enke i KF eller LF.

²³¹ LF og KF 1799-1813, ligningsvesenet, BBA.

mindre enn 200 rdl i gjennomsnittlig næringsinntekt gjennom hele perioden. I ligningsforretninger er summene oppgitt i rdl dk frem til og med 1813, mens fra 1814-1816 er de oppgitt i rbd sv og nv. Kursen på rdl dk synker drastisk frem til 1813 da den nådde sitt bunnivå med forholdet 6 rdl dk = 1 rbd sv.²³² I utgangspunktet var verdien en helt annen da rdl dk var verd 4/5 rdl sp/spd, mens rbd sv var verd 1/2 rdl sp/spd. Forholdet mellom dem blir da at for 150 rdl sp/spd får man 300 rbd sv og 187,5 rdl dk.²³³ Noen av betingelsene i Grunnloven av 1814 var at man måtte være fylt 25 år, ha bodd i landet i minst 5 år, være kjøpstadsborger eller eie gård eller grunn i en kjøpstad hvis minsteverdi var 300 rbd sv for å kunne være stemmeberettighet.²³⁴ Denne summen henviser til eiendomsverdi og ikke næringsinntekt, men jeg har valgt å ta utgangspunkt i denne og siden 187,5 rdl er et ukurant tall har jeg rundet det av til nærmeste hele tall som da er 200 rdl dk.

Tabell 4-5: Gjennomsnittlig næringsgrunnlag ved gjengifte og enkestand:²³⁵

Næringsinntekt 1799-1813:	ikke gjengift	gjengift	Totalt
Over 200 rdl, fra 201	15	8/6	23/21
200 rdl og mindre	9	2/0	11/9
Kun eiendom, ingen næring	2	2/1	4/3
Finnes ikke i protokollene	1	1/0	2/1
Totalt	27	13/8	40/35

Tabellen over sammenligner næringsinntekt mellom de som blir værende i enkestand etter første ekteskap tar slutt med de som blir gjengift etter første ekteskap uavhengig når dette inntreffer. Flesteparten av enkene driver næringsvirksomhet i denne perioden uavhengig om de blir gjengift eller ikke. Enkens næringsdrift ser med andre ord ikke ut til å ha en negativ effekt på gjengifte slik som noen funn i forskningslitteraturen viser.²³⁶ Man får heller

²³² Wilcke, *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler*, s. 303-304/Ertrevang, Bergen bys historie bind 3, 21. (Sjekk!)

²³³ Skaare, *Norges mynthistorie: I*, s. 134-135, 151. Wilcke, *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler*, 309-310. (sjekk)

²³⁴ Grunnloven, § 50, 1814. Stortinget.no 17.11.14: <https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/>.

²³⁵ Det står to tall under gjengift i tabellen, der 13 henviser til alle som blir gjengift uavhengig når de blir det, mens 8 henviser til de som ble gjengift etter FT1801 og begge grupper viser hvilken inndeling den enkelte gruppe hadde. LF og KF 1799-1813, ligningsvesenet, BBA.

²³⁶ Linde, "Endnu ikke gift", 60-61. Bladh, *Månglerskor*, 96-97.

inntrykket av at inntekt kan bidra til gjengifte hvis enken er innstilt på det men at det er andre faktorer som er utslagsgivende på samme måte som Grigg kommer frem til.²³⁷ Hvis man kun tar med de som blir gjengift etter folketellingen 1801 har 6 av 8 en gjennomsnittlig næringsinntekt over 200 rdl, 0 under, 1 har kun eiendom og 1 finnes ikke i protokollene.²³⁸ Tilsynelatende er enker med en næringsinntekt over 200 rdl attraktive gjengiftepartnere, men mange enker i denne næringsgruppen forblir også i enkestand. Det er klart at uavhengig av hvor attraktive de var som partnere kunne de være selektive hvis de ønsket det. Det er samtidig tydelig at det er en sammenheng mellom yrke eller næringsklasse og gjennomsnittlig næringsinntekt hos de som blir gift for andre gang. For de 5 enkene som ble gjengift før folketellingen 1801 har 2 enker en næringsinntekt over 200 rdl og er kjøpmann eller krambodhandler med næring i klasse 1 og 4, 2 enker som har under 200 rdl er begge vertshusholdere med næring i klasse 8 og den siste er en krambodhandler som ikke driver næring men kun har eiendom. For de 8 som blir gjengift etter folketellingen har 5 av 6 en næringsinntekt over 200 rdl og er enten kjøpmenn eller krambodhandlere med næring i klasse 1-5, 1 er enke etter en kjøpmann men har kun eiendom og 1 hvis mann var høker finnes ikke i protokollene. 1 enke skiller seg ut ved at hun er den eneste som er vertshusholder med næring i klasse 8 og har en gjennomsnittlig næringsinntekt over 200 rdl. Nedenfor følger utvidede eksempler på næringsdrift, enkestand og gjengifte for 4 enker.

4.2.2 Presentasjon av enker i forhold til næringsdrift

(#7) Anna Hedeveg Rieck ble født 12.6.1756 i Bergen og var datter av kjøpmann Jacob Rieck og hans kone Dorothea Catharina Meltzer. Faren, Jacob Rieck var sønn av Jacob Rieck fra Mecklenburg som senere kjøpmann ble i Bergen og hans kone Anna Jordan som var datteren av kjøpmann Caspar Jordan i Bergen. Moren, Dorothea Catharina Meltzer var datter av Clamer Eberhard Meltzer fra Limberg, som tok borgerskap i Bergen i 1690, og Anna Hammecken, datteren av kjøpmann Ludolf Hammecken. Selv ble Anna Hedeveg forlovet med kjøpmannen Friderich Ludvig Konow fra Mecklenburg da hun var 19 år den 10.12.1775, og

²³⁷ Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 202-207

²³⁸ #28 som i tabellen er merket som finnes ikke i protokollene og ble gjengift etter 1801, og i LF 1802 er hennes avdøde mann oppført med takst av bolig og med næring på 200 rdl. Hvis denne inntekten skal regnes som hennes vil det si at hun kommer i gruppen der næringsinntekten er 200 rdl eller mindre.

gift da hun var fylt 20 år 8.10.1776. Han ble født 16.5.1746 i Schwerin og var sønn av hoffjuveler August Ludvig Konow og hans kone Anna Elisabeth Andressen.²³⁹ Anna Hedevig og Friderich Ludvig fikk 13 barn hvor 7 vokste opp og der første ble født 1777 og siste 1796. Familiebakgrunnen til Anna Hedevig illustrerer godt hvordan innflytterne giftet seg inn i de bergenske kjøpmannsfamiliene som gjerne selv bestod av første-, andre- eller tredjegerasjonsinnvandrene.

(#18)Wendel Maria Middelthun ble født 26.3.1773 og var datter av mester glassmaker David Middelthun og Karen Maria Schenning. Hun ble gift da hun var 27 år med kjøpmannen og enkemannen Rasmus Rasmussen den 7.1.1801. Hans første ekteskap fra 1789 var med Hanna Christiana Byssing og de fikk ni barn hvorav fire ennå levde i begynnelsen av 1801. Hun ble begravet 12.9.1800 og han giftet seg igjen etter fire måneder. Rasmus Rasmussen blir selv begravet 19.1.1801 knapt to uker inn i hans andre ekteskap. I 1801-tellingen finnes hans enke Wendel Maria og fire av barna fra hans første ekteskap i alder 2-10 år hvorav den yngste dør senere samme år. Enken gifter seg igjen et år etter den 25.1.1802 med Peter Schrøder Lamberg som senere samme år tar borgerskap som krambodhandler. De får tre barn der to av dem dør innen de er 1 år. Da Wendel Maria dør 11.5.1806 kan ikke enkemannen ha ventet lenge før han giftet seg igjen da første barn med Else Astrup Dahl ble født 19.4.1808.²⁴⁰ Eksempelet ser ut til å synliggjøre tidens hyppige gjengifte og den høye barnedødeligheten.

(#32)Abel Sophie Hind ble døpt 5.10.1763 og var datter av gullsmed Hans Blydt Hind og Catharina Wilhelmine Keutel. Faren var sønn av gullsmed Anders eller Andreas Hind og hans kone Anna Blydt som var datter av gullsmed Hans Blydt. En av Abel Sophies sønner ble senere selv gullsmedmester og en av døtrene samt enkens søster ble gift med en gullsmed og dette synliggjør hvordan enkelte yrker går i arv fra en generasjon til neste muligens gjennom opplæring av hele borgerens familie.²⁴¹ Abel Sophie var 23 år da hun ble gift 5.1.1787 med

²³⁹ Bruenech, *Konow*, 63-69. DA; "Døpte I Bergen 1668-1815", "Vigde i Bergen 1663-1816".

²⁴⁰ DA, "Døpte i Bergen 1668-1815", "Vigde i Bergen 1663-1816", "Døde i Bergen 1668-1815".

²⁴¹ Bladh, "Women and Family Structure in Late 18 th Century Stockholm", 94./ Bull, "Kvinnens dagligliv i borgerskapet ca 1780-1830", 484-497.

skipper Henrich Arnold Meyer. Han ble født 1749 og sønn av handelsmann Jørgen Georg Meyer og hans kone Margaretha Bünemann som var pastordatter. Henrich A Meyer hadde tidligere vært gift med Abel Cathrina Segelche fra 1781-1785 og hadde tre barn fra dette ekteskapet. I sitt andre ekteskap fikk han 9 barn der 6 vokste opp. Henrich A Meyer er oppført med yrke som kjøpmann i 1801, driver virksomhet i klasse 1 og vil derfor bli betraktet som kjøpmann og ikke skipper.²⁴²

(#37)Ingeborg Elisabeth Schrøder ble født 10.6.1760 og var datter av kjøpmannen Matthias Schrøder og hans kone Anne Elisabeth Vedeler som var datter av kjøpmann Christian Vedeler og hans kone Cathrine Møller. Matthias Schrøder var sønn av kjøpmannen Herman Schrøder og hans kone Ingeborg Elisabeth Zæga. Ingeborg Elisabeth Schrøder ble gift med Henrich Jordan da hun var 16 år den 21.1.1777. Han var sønn av Hans J Jordan fra Wismar som fikk borgerskap som kjøpmann i Bergen i 1737 og hans kone Lydia Berentine Meyerhoff. Paret fikk to sønner der den ene av dem døde som ung. Da Henrich Jordan døde i september 1783 giftet enken seg igjen med kjøpmannen Jacob von Erpecom 29.4.1784. De fikk tre barn hvorav to vokste opp. Eksemplet illustrerer både raskt gjengifte samt at enken ble gift med menn som hadde samme yrke og borgerskap.²⁴³

4.2.3 Utvalgte eksempler fra perioden 1799-1813:

To av enkene under presentasjon vil bli benyttet som eksempel på enken og hennes families næringsvirksomhet under perioden fra 1799-1813, og de to andre i perioden fra 1818-1823.

(#7)Friderich Ludvig Konow var sønn av August Ludvig Konow i Schwerin og etter han hadde vært 8 år i lære i Lubeck reiste han til Bergen i 1769 og var der i tjeneste hos Wollert Krohn i 5 år før han tok handelsborgerskap 1774. Han skal ha drevet en forretning innenfor

²⁴² DA, "Døpte i Bergen 1668-1815", Vigde i Bergen 1663-1816", "Døde i Bergen 1668-1815". KF, ligningsvesenet, BBA.

²⁴³ Bladh, "Women and Family Structure in Late 18 th Century Stockholm", 94./ Bull, "Kvinner dagligliv i borgerskapet ca 1780-1830", 484-497. DA, "Døpte i Bergen 1668-1815", Vigde i Bergen 1663-1816. Brandt, *Legatfamilien Meyer*, s. 40.

eksport særlig av fiskeprodukter.²⁴⁴ I følge ligningsforretning for året 1796 var hans årlige næringsinntekt 1000 rdl, mens taksten av eiendommene 6-90, 7-8,11-15 var 4085 rdl. Ved hans død 06.11.1798 hadde virksomheten hans økonomiske problemer. Gjennom kontrakt av 19.10.1799 opprettet hans enke Anna Hedevig Konow og hennes to eldste sønner av firmaet Konow & Comp. Eiendommene 7-8-11-15 samt 6-90 ble solgt, og 4-88 kjøpt. Av firmaets overskudd hadde enken rett på 2/3 mens sønnene delte den resterende 1/3. Videre betingelser var at enken skulle dekke husholdningutgiftene, mens sønnen Wollert Konow skulle være firmaets bestyrer.²⁴⁵ Dette kan stemme med funn i ligningsforretning som viser ingen næringsinntekt for året 1799, men kun takst av eiendommene på 4305 rdl. For årene 1801-1803 har firmaet 700 rdl i næringsinntekt og den første taksten for den nye eiendommen 4-88 er fra året 1802 og ligger på 3904 rdl. Dette er den samme eiendommen som enken og hennes barn med unntak av den eldste sønnen Wollert finnes på i 1801 og innenfor yrke står hun oppført med kommisjonshandel noe som skal tilsvare klasse 1 i klassifikasjonsforretning. Næringsgrunnlaget er oppført kun i klasse 1 for årene 1801, 1803-1804, mens for årene 1807 og 1808 er mesteparten av inntekten i klasse 1 og noe i klasse 3, der siste er for sunnmørshandel. En ny kontrakt 21.12.1802-1.1.1809 blir opprettet mellom enken og sønnene der fordelingen av firmaets overskudd er noe endret i forhold til den første kontrakten. Der enkens andel er 3/5 av overskuddet mens Wollert har rett til 6/25 og August 4/25. For året 1804 er næringsinntekten til firmaet 1100 rdl i klasse 1, mens for året 1807 er den på 5000 rdl der av 4500 i klasse 1 og 500 rdl i klasse 3 og for året 1808 er den på 5600 rdl der av 5000 rdl i klasse 1 mot 600 rdl i klasse 3. Verdien av eiendommen er 5275 rdl for årene 1807-1808.

I slutten av 1808 skrev Anna Hedevig Konow seg ut av firmaet og overlot det helt til sine to eldste sønner samt fraskrev seg også rett på andeler fra firmaets overskudd. Sønnene kjøpte ut eiendommen 4-88 og enken kjøpte en ny eiendom 18-103 der hun bodde frem til sin død i 1810. Man kan se at firmaet sin næringsinntekt økte betraktelig i løpet av noen år og i 1806 ble hele gjelden etter Friderich Ludvig Konows nedbetalt.²⁴⁶

²⁴⁴ Bruenech, *Konow*, 63, 263

²⁴⁵ Ibid. 263-264

²⁴⁶ Bruenech, *Konow*, 263-264

Wendel Maria Middelthun (#18) ble gift med kjøpmann og enkemann Rasmus Rasmussen i begynnelsen av januar 1801, men ble enke etter mindre enn 12 dagers ekteskap. Da folketellingen ble avholdt i februar samme år finner man henne på eiendom 11-41 som enke med yrke kjøpmannshandel og med 4 stebarn under ti år i husstanden. Rasmus Rasmussen tok borgerskap som høker i 1789 og næringsinntekten hans for året 1798 er på 200 rdl mot 300 rdl i 1800 og 1801 alle i klasse 8 som altså var skatteklassen for høkere og brennevinsbrennere. Klassifikasjonsforretning for året 1801, datert 15.11.1800, tar for seg en antatt inntekt for det kommende året. I desember 1799 sier han opp borgerskapet som høker og får et som kjøpmann. Det er nok derfor enken er oppført med kjøpmannshandel i 1801-tellingen. I ligningsforretning for året 1802 står enken oppført med 300 rdl i næringsinntekt og 1130 rdl i eiendomstakst. Det er ikke mulig å vite hvilken skatteklasse hun har næring i grunnet at det for 1802 kun finnes en ligningsforretning, og i klassifikasjonsforretningen for 1801 er hennes mann oppført da denne er datert før hans død. Enken gifter seg igjen i begynnelsen av 1802 med Peter S Lamberg og noen måneder senere får han borgerskap som krambodhandler. I klassifikasjonsforretning for 1803 er det han som står oppført med en næring på 300 rdl i klasse 4, som altså er klassen for vin- og krambodhandlere, og for 1804 er inntekten 200 rdl. For år 1807 har han en næringsinntekt på 200 i kl. 4 og 100 i kl. 8 mens 1809 er siste året med næringsinntekt på 100 rdl i kl. 8, og 1810 står han kun med takst av eiendom. Da Wendel Maria dør i 1806 blir han boende på eiendommen frem til 1810 da han selger den og flytter med sin nye kone og barn til Manger der man finner dem i 1825-tellingen.²⁴⁷ Wendel Maria og Peter S Lamberg får 3 barn sammen der jeg finner to av dem døde men er usikker hva som skjer med den tredje.

Sammenligner man næringsinntekten for alle i 1802 har 18 en inntekt over 200 rdl, mens 13 har 200 rdl eller mindre. 2 finnes ikke i protokollene, 2 er døde og 6 har kun eiendom. Mens det er kun 5 med høyere inntekt enn (#7)Anna H Konow er det 13 med høyere inntekt enn (#18) Wendel M Rasmussen. 25 rdl er den minste inntekten jeg finner mens den største er 1000 rdl for dette året. Sammenligner man med året 1807 vil både tallene og forholdet være endret, da er det 14 som har en inntekt over 200 rdl, mens 5 har en inntekt på 200 rdl eller mindre, 8 er borte fra ligningsforretningen grunnet død, 7 finnes ikke i der av ukjente årsaker

²⁴⁷ DA, "Folketeljing 1825 for Manger".

og 7 har kun eiendom. Firmaet til (#7)Anna H Konow har den høyest inntekten på 5000 rdl mens 1100 rdl er den nest høyeste og 50 rdl den minste næringsinntekten for dette året. (#18) Wendel Maria er død på dette tidspunktet, men mannen Peter Lamberg har for året 1807 en næringsinntekt på 300 rdl. Dette kan kanskje illustrere hvor mye inntekten til (#7)Anna H Konows firma økte, fra 700 rdl til 5000 rdl fra 1802-1807. Mens de aller fleste ble liggende på omtrentlig det samme inntektsnivået fra 1802-1807 var den største økningen sett bort fra (#7) på 300 rdl.

4.2.4 Utvalgte eksempler i perioden 1818-1823

Jeg har også valgt å sammenligne de gjenlevde enkenes eventuelle næringsinntekt mellom 1818-1823. I begynnelsen av året 1818 levde til sammen 21 av enkene, men 3 av dem var gift i nye ekteskap.²⁴⁸ Perioden fra 1818-1823 ble valgt både fordi inntekten i ligningsforretninger fra og med 1817 er oppført i myntenheten spd og fordi jeg ville unngå de økonomisk uoversiktlige årene 1814-1816. I ligningsforretninger blir inntektene og skattene oppgitt i rbd sølvverdi(sv) og navneverdi(nv) noe som gjør det vanskelig å sammenligne beløp før og etter denne perioden også med hensyn til den ustabile kursen på riksbanksedler. I tabellen har jeg satt et skille mellom de som har under eller over 75 spd i gjennomsnittlig næringsinntekt. Grunnen til dette er at 75 spd er halve summen av verdien som fordelte enkenes næringsinntet mellom 1799-1813. Etter en periode med store økonomiske vanskeligheter og mange ekstraskatter var situasjonen en helt annen enn den i forutgående periode. Næringsinntektene for enkene i min studiegruppe er vesentlig lavere, og når forutsetningene er endret kan man heller ikke operere med samme vurderingssum. Ektemennene til de 3 gifte kvinnene er ikke tatt med i tabellen, men det kan likevel bemerkes at to har en næringsinntekt over 75 spd mens en har under 75 spd mellom 1818-1823.

Tabell 4-6: Gjennomsnittlig næringsinntekt i ligningsforretninger 1818-1823:²⁴⁹

²⁴⁸ Hvis (#38) Anna Olsen ennå er i live er det ved inngangen av 1818 22 kvinner i studiegruppen som lever. Hun finnes ikke i noen kilder etter LF 1814 og jeg vet heller ikke når hun døde.

²⁴⁹ Lovise C Görbitz(#6)regner i tabellen som enke etter andre ekteskap. Hun ble gjengift i 1801 med Georg Görbitz og de fikk en sønn sammen, og dette er bekreftet i de skannede kirkebøkene hos Da. Han het egentlig

Næringsinntekt 1818-1823:	Enke etter første ekteskap	Enke etter andre ekteskap	Totalt
Over 75 spd(76)	4	0	4
75 spd og mindre	1	4	5
Kun eiendom, ingen næring	4	2	6
Finnes ikke i protokollene	3	0	3
Totalt	12	6	18

Tabellen avdekker at enker etter første ekteskap har høyere næringsinntekt mellom 1818-1823 enn enker etter andre ekteskap. En av enkene som ikke selv finnes i ligningsforretninger bor hos sin sønn som har under 75 spd i næringsinntekt.

Abel Sophie Hind (#32) ble gift med enkemannen Henrich Arnold Meyer i 1787. Han hadde borgerskap som skipper men blir både omtalt som skipper, skipskaptein, reeder og kjøpmann, og i husstanden i 1801 står han oppført med yrke som kjøpmann. Det er sannsynlig at han kombinerte både det å frakte varer samt selge dem. Dette stemmer med det jeg finner i klassifikasjonsforretninger for året 1801, der han er oppført med 100 rdl i 1 kl. som redere bl.a. ble plassert i og 300 rdl i 4 kl som gjaldt for vin- og krambodhandlere. Henrich A Meyer dør senere samme år og fra 1803 i klassifikasjon- og 1802 i ligningsforretninger er det hans enke, Abel Sophie Meyer, som er oppført. Hun er for det meste oppført i kl. 4 men noen år også i kl. 1. Denne inndelingen i skatteklasser finnes i klassifikasjonsforretninger frem til og med 1815 og dermed vil det ikke være mulig å si noe om hvilken klasse hun skattet i fra 1818-1823. Enken er oppført med 100 spd i næringsinntekt for 1818 mens 120 spd for hvert av årene 1819-1823. Taksten av eiendommen 20-39 er i 1818 2008 spd mens fra 1819-1823 er den på 2488 spd og sammenlignet med årene 1808-1813 lå taksten på 3110 rdl. Hun bor på samme eiendom til sin død i 1837 da den ene sønnen kjøper den. Ellers er hun registrert med takst av eiendom og næring til og med for året 1831 som er den siste ligningsforetning. Noen av årene er en eller to av sønnene oppført på samme eiendom med næring.

Lypcke til etternavn og Görbitz til mellomnavn, men siden han blir omtalt i kildene med Görbitz har jeg valgt å gjøre det samme. Han var trolig nevøen til Martin Görbitz som var (#40) Lucia M Pütters første ektemann. Georg Görbitz forsvinner fra kildene i 1802 og da Lovise dukker opp igjen i LF 1813 er hun omtalt som enke, men med sin første manns etternavn. Jeg har ikke funnet en forklaring på dette men det er mulig at ekteskapet ble oppløst. Uavhengig årsaken til hvorfor han ble borte satt enken igjen alene og måtte forsørge seg selv og sine sønner.

Ingeborg Elisabeth Schrøder(#37) ble gift med sin andre ektemann Jacob von Erpecom i 1784 etter å ha vært enke i ca seks måneder. Han hadde borgerbrev som kjøpmann og krambodhandler, og i klassifikasjonsforretning for året 1801 er næringsinntekten hans bereget til 1200, derav 400 i 1kl. og 800 i 2 kl. I 1801 står han oppført med yrke kjøpmann og Ingeborg som hans kone. Han dør senere samme år og i klassifikasjonsforretninger 1803 og 1804 har hans enke en inntekt på 500 rdl i kl. 1 men fra 1807 er hun oppført i kl 8. Ingeborg Elisabeth von Erpecom selger 23-7 i 1801 og kjøper en eiendom i Sandviken der hun kun er oppført med næringsinntekt antagelig fordi grunnen er eid av familien Garmann. Hun fikk 28.6.1804 bevilling til å drive gjestgiveri og serveringssted i Sandviken og skal ha drevet dette i 28 år nesten frem til sin død.²⁵⁰ I 1815 finner jeg henne og datteren i et leid hus i byen og det er dermed ikke godt å si om hun har bodd i byen hele tiden eller i Sandviken der hun drev næring. Hun kjøper et bolighus i byen i 1816 på adresse 19-24 og fra 1817-1831 finner jeg henne på denne adressen i ligningsforretninger med takst av eiendom og næring. I 1824 kjøper hun et fiskevær med bl.a. et gjestgiveri i Sunnfjord som sønnen Mathias Jordan antagelig bestyrer for henne.²⁵¹ Mens taksten av eiendommen 19-24 er 482 spd i 1818, 732 spd 1819-1823 samt 1826-1827, og 832 spd fra 1828-1831, er næringsinntekten hennes er ifølge LF 1818 20 spd, 30 spd for 1819-1820, 50 spd for 1821, 70 spd for 1822-1823 og 1826, 60 spd for 1827-1831.

Hvis man sammenligner den eventuelle næringsinntekten for de gjenlevende i 1819 har 4 av 17 en næringsinntekt over 75 spd, 5 har under 75 spd, 4 har kun eiendom og 4 finnes ikke i ligningsforretninger. Den høyeste næringsinntekten i 1819 er 220 spd og den laveste er 10 spd. Det er to som har høyere inntekt enn (#32)Abel S Meyer mens det er 4 som har høyere inntekt enn (#37)Ingeborg E von Erpecom. I 1823 har 2 en næringsinntekt over 75 spd og 5 under, 3 har kun eiendom og 6 finnes ikke i ligningsforretninger. Den høyeste næringsinntekten på 120 spd har (#32)Abel S Meyer, mens den laveste fremdeles er 10 spd. Inntekten til (#37)Ingeborg E von Erpecom har steget til 70 spd og det er kun to som har høyere inntekt enn henne.

²⁵⁰ Sollied, *Stamtavle over familien von Erpecom*, 112

²⁵¹ Ibid. 112.

4.3 Takst av eiendom og husverdi

Når det gjelder husverdi er dette noe Johnsen regner ut ved hjelp av en branntakstprotokoll og folketellingen 1801.²⁵² Han beregner den antatte verdien for hver bolig i protokollen mot antallet medlemmer i husstanden. Han påpeker flere vanskeligheter med dette blant annet, at siden mange husstander var preget av beboere fra forskjellige sosiale lag vil en slik deling av verdien gi alle like stort tall, og at det selvsagt er slik at de som eier boligen vanligvis har større plass i den enn tjenere eller barn.²⁵³ Han fremhever også at det i mange tilfeller ikke er dem som eier boligen som bor i den. Jeg har beregnet husverdi ved hjelp av takst av eiendommene i ligningsforretninger 1799 og 1802 mot antall medlemmer i husstanden i folketellingen 1801. Alle hovedpersonene eier boligen de er oppført på i 1801 med unntak av to enker, der en leier et hus, mens en annen er leietaker med eget hushold i en annens husstand til tross for at hun selv eier en annen eiendom. Den blir solgt i 1802 og det er mulig at hun leier den ut inntil den blir solgt.

Tabell 4-7: Eiendommenes takst etter ligningsforretninger 1799 og 1802:²⁵⁴

Folketelling 1801: Sivilstand:	Lav takst Inntil 749	Middel takst 1 750-1499	Middel takst 2 1500-2249	Høy takst over 2250
Enke forblir enke	6	6	10	5
Enke blir gjengift	3	2	1	0
Gift, forblir enke	0	1	1	2
Gift, blir gjengift	1	0	0	1

Tabellen over er en oversikt over størrelse på takst av eiendommene til hovedpersonenes boliger. 5 av 6 enker som blir gjengift etter folketellingen 1801 eier boliger hvis takst er under 1500 rdl, mens 16 av 27 enker som blir værende i enkestand eier boliger hvis takst er over 1500 rdl. Samtidig kan det kommenteres at blant de med høy takst har 7 av 8 yrke som kjøpmann i 1801, mens 1 er krambodhandler. 7 av 10 har yrke som høker eller vertshusholder

²⁵² Johnsen, *Den sosiale lagdelingen i Bergen i 1801*, 29-33

²⁵³ Ibid. 29-33

²⁵⁴ Takst for (#34) er på en annen eiendom enn den hun er registrert på i 1801, og der ligger 1799 taksten for grunn. Der 1799 taksten varierer i forhold til 1802 taksten har jeg gått ut fra gjennomsnittet av dem. (#41) er ikke med i tabellen da det ikke finnes takst av eiendommen.

i gruppen med lav takst, 1 er krambodhandler som ikke driver næringsvirksomhet, 1 har håndarbeid som yrke og driver ikke borgerlig næring mens 1 er kjøpmann og driver næring i klasse 1, 4 og 5. Til tross for noen unntak er det altså en klar sammenheng mellom høy takst og yrke som kjøpmann og lav takst og yrke som høker eller vertshusholder.

I tabell 4-8b i vedlegg 7 har jeg beregnet husverdi ut fra takst av eiendommene for årene 1799 og 1802. Ved å ta utgangspunkt i to takstår kan jeg se om det skjer endringer i løpet av denne perioden. Økning i takst fra 1799 til 1802 finnes hos #18, #19, #20, #30, #9 og #10 mens taksten sank hos #22. For #18, #19 og #30 markerer dette at taksten var høyere da enken var eier i 1802 enn da hennes mann var eier i 1799, mens for de tre andre var enken eier begge år. At taksten på eiendommen sank hos #22 skyldes antagelig andre årsaker enn hos de andre.²⁵⁵ Høyeste husverdi har #11, men denne husstanden har da også kun to medlemmer, enken og en tjener. Generelt har kjøpmenene høy husverdi, men to som skiller seg ut er #3 med 48 rdl og #32 med 74 rdl, der sistnevntes husstand bestående av ti barn må anses å ha innflytelse på husverdien. #3 har mange yrkesrettede beboere i husstanden som har stor innvirkning på husverdien, men som ikke ble medregnet i tjenertallet i tabell 3-14b i vedlegg 6. Johnsen setter et skille i husverdi mellom det øverste og det midtre sosiale laget mellom embetsmennes 157 rdl og de ikke oppgittes 103 rdl. Gjennomsnittet av disse er 130 rdl og dette tallet kan brukes som et skille mellom lagene. Utelukkende med hensyn til dette vil følgende komme i det midtre laget: #3, #32 innen kjøpmannshandel, #31 og #40 innen krambodhandel, #35 innen speserihandel, #26, #38, #39 innen vertshus og #9, #10, #16 og #28 innen høkeri. De resterende 14 innen kjøpmannsgruppen, 3 bondehandlere, 5 krambodhandlere, 2 speserihandlere, 1 tobakkhandler, 1 vertshus, og 1 høker vil komme i det øvre sosiale laget. Dette ser ut til å kunne illustrere sammenhengen mellom yrke og hvilket økonomisk grunnlag man hadde, men samtidig at det ikke bare var forskjell mellom yrkesgruppene, men også innen dem.

Tabell 4-8: Gjennomsnittlig husverdi etter hovedpersons (hps) yrke:²⁵⁶

²⁵⁵ Angående #22s eiendom er det mulig at taksten synker fra 1799-1802 fordi man trolig skiller ut en mindre del av eiendommen og at selv om totalverdien går opp for hver del blir delen enken sitter med i 1802 mindre verdt enn hele eiendommen i 1799.

²⁵⁶ Gjennomsnittlige tall for Bergen for de ulike yrkesgruppene er basert på Johnsens tall for kjøpmenn, krambodhandlere og høkere. Johnsen, *Den sosiale lagdeling i Bergen i 1801*, s. 32.

Yrkesgrupper i 1801	Husverdi 1799:		Husverdi 1802:		Gj.sn. Bergen
	Hele huset	kun hps hushold	Hele huset	kun hps hushold	
Kjøpmenn	201	303	272	312	225
Handlende	235	277	226	281	226
Høkere	82	123	84	129	91
Annet	-	-	51	115	-

Tabellen over viser utregnet husverdi både for hele huset og alle dens medlemmer uavhengig hvor mange hushold som finnes i huset, og kun for hovedpersonens og huseiers hushold i huset. For de som bare har et hushold vil tallene utgjøre det samme. Det er særlig hos kjøpmennene det er forskjell i hele husets husverdi mellom 1799 og 1802, og ellers er det samsvar mellom yrkesgruppens husverdi for hele huset i studiegruppen mot gjennomsnittet i Bergen hos Johnsen med unntak av høkerne som har noe lavere husverdi i min studiegruppe.

257

4.4 Oppsummering:

I dette kapittelet har jeg drøftet hvorvidt økonomiske faktorer som næringsinntekt, næringsklasse og husverdi har innvirkning på om et gjengifte finner sted eller ikke. For det første kommer det frem at mannens yrke og næringsdrift har mye å si for hvilket økonomisk grunnlag hans enke har. Flesteparten av enkene i studiegruppen valgte å fortsette med næringsvirksomhet i en eller annen form uavhengig om de senere ble gjengift eller ikke. Enkene med en næringsinntekt over 200 rdl i perioden 1799-1813 er tilsynelatende attraktive gjengiftepartnere selv om mange i denne gruppen også forblir i enkestand. Det kan være at det ikke er selve næringsinntekten som er attraktiv, men at enkene driver handelsvirksomhet i klasse 1-5 som den nye mannen har mulighet til å overta hvis han blir regnet som kvalifisert. Når det gjelder husverdi og takst er det en sammenheng mellom høye verdier og yrker enten i kjøpmannsgruppen eller som handlende, og lave verdier og yrker som høker eller vertshusholder. Selv om sammenhengen mellom yrke eller næring og økonomiske grunnlag er klar er økonomi som faktor tilsynelatende ikke avgjørende i gruppen for at et gjengifte skal finne sted.

²⁵⁷ Ibid. 32

5 Strategier

5.1 Innledning

Dette kapittelet omhandler hvilke strategier som kan avdekkes innen studiegruppen både blant enkene som forblir i enkestand og de som blir gjengift. I de tilfeller den nye partneren har samme yrke, næringsvirksomhet eller borgerskap som den gamle kan dette tolkes som en gjengiftestrategi for å videreføre eller opprettholde samme sosiale eller økonomiske nivå som tidligere. Resten av kapittelet vil omhandle i hvilke av fire hovedstrategier enkene ved siste enkestandsperiode kan plasseres i etter hvordan de forsørger seg. Den første(A) vil være at enken opprettholder og fortsetter sin tidligere manns virksomhet, mens den i den andre(B) reduserer enten enken omfanget av virksomheten eller tilpasser situasjonen på en annen måte. I den tredje (C) endrer enken levebrød i retning av husarbeid eller håndarbeid mens i den fjerde (D) mottar hun støtte i en eller annen form fra familie eller benytter seg av privat eller offentlige understøttelse. Hvor lang tid enkene levde i enkestand varierte og i mange tilfeller benyttet de seg av ulike strategier til ulike tider og derfor er kombinasjoner av de fire hovedstrategiene svært vanlig.

5.2 Strategier ved gjengifte

Et av kriteriene da jeg skulle velge ut enker til studiegruppen var at de hadde hatt en ektemann med borgerskap, men siden yrkene kan være mer spesifiserte enn selve borgerskapet finnes det flere av dem, og det er tatt utgangspunkt i begge i tabellen under.²⁵⁸

Tabell 5-1: Sammenligning mellom første og andre ektemanns yrke/borgerskap:²⁵⁹

²⁵⁸ De fleste har borgerskap som kjøpmann, men det finnes også skippere, høkere, krambodhandlere eller bondehandlere, vertshusholdere og en mesterseilmaker. Men (#3) Jørgen Kiedding driver i større grad med handel enn håndverk, har næring i klasse 1-5 og er dermed å betrakte som kjøpmann. Skippere er under yrkesgruppen handlende sammen med bonde-, krambod- og speserihandlere.

²⁵⁹Yrkesvurderingene er basert både på opplysninger i kirkebøker, folketellinger og BBB: Wiesener, *Bergens Borgerbok 1752-1865*. DA, "1801-telling for 1301 Bergen", "Folketeljing 1815 for Bergen", "Døypte i Bergen

1. Manns yrke:	2. Manns yrke: Kjøpmann	2. Manns yrke: Handlende	2. Manns yrke: Høker	2. Manns yrke: Annet
Kjøpmann	6	1	0	0
Handlende	2	0	0	0
Høker	0	1	2	1
Annet	0	0	0	0

Tabellen over angir at det er stort samsvar mellom yrket og borgerskapet til første og andre mann i studiegruppen som både Bull og Bladh foreslår.²⁶⁰ Det vil kunne være noe flytende grenser mellom kjøpmenn og handlende fordi det finnes menn med borgerskap som kjøpmann som f.eks. utelukkende driver næring i klasse 4 for krambodhandlere. Det forekommer giftermål der enken gifter seg med en mann med høyere yrkesstatus enn hennes forrige og motsatt, men disse tilhører unntakene. 3 av enkenes andre ektemann finnes ikke registrert i borgerskapsruller eller Bergens Borgerbok, men er alle oppført med yrke innen borgerskapet i andre kilder.²⁶¹ Dette gjelder Thomas O Bagge som blir gift med (#28) og som kun er nevnt i få kilder og der yrkesbeskrivelsen er svært motstridende. Jan Gustav Hagerstein som blir omtalt som vertshusholder og blir gift med (#27) og Georg F Gørbitz som blir gift med (#6), og som blir omtalt som kjøpmann i flere kilder og under Gesellar i Bergen er han oppført med eksamensdato 22.11.1796.²⁶² De resterende 10 er oppført med borgerskap i Bergens Borgerbok, mens 1 av dem fikk borgerskapet kort tid før giftermålet, fikk 3 borgerskapet etter de ble gift med enken.²⁶³ Conrad Rosentræder, (#3) andre mann, fikk borgerskap som kjøpmann 14 dager før de ble gift, og drev næring i flere klasser fra 1-5 som enken selv og hennes tidligere ektemann også hadde gjort. Peter S Lamberg, som var (#18) andre ektemann, fikk borgerskap som krambodhandler 4 måneder etter ekteskapsinngåelsen med enken og drev næring i kl.4. Henrich Kehlenbeck fikk borgerskap som kjøpmann og krambodhandler 14 dager etter han ble gift med (#30) og drev næring utelukkende i kl.4. Johan Nielsen fikk borgerskap som bondehandler 4 måneder etter giftermålsinngåelsen med (#26) men drev de

1668-1815”, Døpte i Bergen 1816-1894”, ”Vigde i Bergen 1668-1816”, ”Vigde i Bergen 1816-1911”, ”Døde i Bergen 1668-1815”, ”Gravlagde i Bergen 1816-1886”.

²⁶⁰ Bull, ”Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn”, 324-325. Bladh, ”Women and Family Structure in Late 18 th Century Stockholm”, 94.

²⁶¹ Wiesener, *Bergens Borgerbok 1752-1865*.

²⁶² DA, ”Gesellar i Bergen 1755-1837”.

²⁶³ Wiesener, *Bergens Borgerbok 1752-1865*.

første årene næring utelukkende i kl.8 på samme måte som enkens første mann. I hans tilfelle står det skrevet inn i borgerboken at han fremviste et fripass hva enn det skal kunne bety.²⁶⁴ Både Johansen og Bladh påpeker at enkens rett til å drive borgerlig næring gikk tapt ved gjengifte, men at det var mulig for den nye mannen å overta borgerskapet.²⁶⁵ Hvis dette er tilfelle er det kanskje mannen og ikke enken som har en giftermålsstrategi.

5.3 Strategi og økonomi ved enkestand.

I hovedsak vil resten av kapittelet handle om enkene, deres økonomiske grunnlag for tilværelsen og hvilke strategier man kan utlede av deres valg av forsørgelse fra inngang til enkestand til deres egen død. I forhold til undersøkelsesgruppen vil det omhandle de som forblir i enkestand etter første giftermål og de som forblir enker etter andre ekteskap til deres egen død. Til å få en oversikt over deres økonomi har jeg brukt ulike kilder, der byskattsprotokollene, protokoller over ekstraskatter, tinglysningsdokumenter står sentralt med støtte i opplysninger hentet fra de livsløpsorienterte kildene. Noen utvalgte skifter etter enkene eller deres ektemenn er også gjennomgått i den grad de kan bidra med utfyllende opplysninger.

5.3.1 Inntekt og klassifisering av næring:

Når det gjelder det økonomiske grunnlaget enkene hadde da deres mann døde og hvilke metoder de brukte til å forsørge seg selv er byskatten en informativ kilde. I klassifikasjonsforretninger kan man se hvilke næringsklasser enkene er oppført i sammenlignet med deres tidligere ektefelle, samt hvilke næringsinntekter de begge hadde, mens man i ligningsforretninger vil kunne finnes dem som ikke drev næring, men som eide bolig. Jeg har valgt å sammenligne ektemannens tre siste år med enkens tre første i forhold til næringsklasse og inntektssum. Blant de som er oppført med næring i flere klasser ser man noen ganger en gjentagende veksling mellom klasser fra år til år eller periodevis. Særlig

²⁶⁴ Ibid. 217

²⁶⁵ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 177. Bladh, *Månglerskor*, 15-16, 53-56.

fremtredende er ombytting mellom klasse 4 og 5 og der det forekommer hos både ektemannen og enken har jeg valgt å behandle dem med tilsvarende næringsklasse. Av 27 enker og deres avdøde ektemenn er det avdekket opplysninger om 26 i byskatten.

Tabell 5-2: Sammenligning av ektemannens og enkens næringsklasser:

Ektemannens næringsklasse(er):	Enkens næringsklasse(er):		
	En	Flere	Ingen, kun eiendom
En	9	0	0
Flere	4	9	2
Ingen, kun eiendom	0	0	2

Tabellen over tar utgangspunkt i de tre siste årene mannen levde og de tre etterfølgende årene. Ved overgangen til enkenes næringsvirksomhet skjer det en reduksjon fra flere klasser til en klasse for 4 enker, mens ytterligere 2 kun er oppført med eiendom. Når det gjelder om det er samsvar mellom klassene til mannen og enken har 8 av 9 enker samme klasse som sin mann der begge har en næringsklasse, mens 1 av 9 har ulik næringsklasse. Der begge har flere klasser er 8 av 9 enker oppført i de samme klassene som sin mann, mens 1 av 9 kun er oppført i to av mannens klasser. Der mannen har flere klasser og enken en har alle enkene en av mannens klasser men mangler den andre. Med utgangspunkt i næringsklasse er det dermed mulig av 16 av 26 enker overtok sin tidligere manns virksomhet. Neste punkt blir å sammenligne inntektssummene til mannen og enken for å vurdere i hvilken grad enken videreførte mannens virksomhet eller ikke. Tabellen under viser gir en oversikt over hvor mye enkens næringsinntekt utgjør i prosent i forhold til mannens inntekt. På samme måte som med næringsklasser har jeg sammenlignet gjennomsnittet av mannens tre siste år og enkens tre første.

Tabell 5-3: Enkens næringsinntekt i forhold til tidligere ektemannens:

0-49 %	50 -99 %	100 %	101-149 %	150 % eller mer	Totalt:
5	11	1	3	3	23

27 enker forblir i enkestand etter at første ekteskap tar slutt og 26 av dem finnes i byskatten, men kun 23 med næringsinntekt. Tabellen over viser at 6 enker har høyere gjennomsnittssum

enn deres ektemenn, 1 har samme sum, 11 har mer enn 50 % av ektemannens inntekt mens 5 har mindre enn 50 % av inntekten deres mann hadde. Når man skal vurdere i hvilken grad enken overtok mannens virksomhet vil jeg anse det slik at næringsklasse står sterkere enn selve summen av næringsinntekten. Der begge har den samme eller de samme næringsklassene kan dette tyde på en fortsettelse av virksomheten, mens der enken bytter klasse eller en av klassene der det er flere kan tyde på en nedtrapping fra hennes side. Når det gjelder summene var disse i mange tilfeller vekslende over en kort periode, de varierte mer enn næringsklassene, og var tilsynelatende knyttet opp til variabler som er utenfor den enkelte næringsdrivendes kontroll som økonomiske svingninger.

For å bedømme hvorvidt enkene overtok sin manns virksomhet har jeg ved å ta utgangspunkt i faktorene næringsklasse, næringsinntekt og yrkesbeskrivelse sammenlignet mannens tre siste leveår med de tre påfølgende årene. Gruppen deler seg da i to, der den første(A) består av enker som overtar og forsetter virksomheten i tilsvarende grad, mens den andre gruppen (B) umiddelbart ved ektemannens død endrer eller nedjusterer næringsvirksomheten eller lever på andre midler. A består av enker, der det er samsvar mellom yrke og næringsklasse og enkens næringsinntekt er 80 % eller mer av mannens inntekt. Jeg har også plassert noen i denne gruppen der enkens inntekt er lavere enn 80 % men der man ikke får rett sammenligningsgrunnlag for mannens inntekt grunnet lakune eller der mannens inntekt har vært nedadgående noen år noe som sannsynliggjør at nedgangen er naturlig og begynte før enken tok over virksomheten. B består av enker der det ikke er samsvar mellom yrke og næringsklasse eller der det er vesentlig forskjell i næringsinntekt i kombinasjon med avvik i næringsklasse. Enker som ikke driver næring men som lever på egne midler som formue, eiendom e.l. finnes også innenfor B. Ved å sammenligne evt. næring i mannens tre siste år med enkens tre første har jeg funnet ut at 15 av 27 enker kan plasseres innen gruppe A, 12 innen B og ingen i C og D.²⁶⁶

Når det gjelder det økonomiske grunnlaget til de resterende 13 enkene i utvalget er det kun aktuelt å se nærmere på perioden fra inntreden i enkestand til enkens død og dermed kun de

²⁶⁶ Gruppene består av: A: #1, #2, #4, #5, #7, #8, #13, #14, #16, #17, #19, #23, #29, #32, #36. B: #9, #10, #11, #12, #21, #22, #24, #25, #34, #35, #39, #41.

av dem som overlever sin andre mann. Dette gjelder for 9 av 13, mens 4 av 13 dør når de ennå er gift i sitt andre ekteskap. I utgangspunktet ser det ut til at 2 enker kan plasseres under gruppe A, 6 under gruppe B og 1 under gruppe D hvis man går ut fra funn i byskatten samt livsløpsorienterte kilder.²⁶⁷ Sistnevntes gruppe tar for seg de som enten får hjelp av familie eller mottar en eller annen form for offentlig eller privat støtte. Denne gruppeinndelingen tar som sagt for seg begynnelsen av enkestandsperioden for de aktuelle 36 enkene, og senere i kapittelet vil jeg vurdere hele enkestandsperioden under ett, men først er det aktuelt å se nærmere på hva andre skatteprotokoller kan fortelle om deres økonomiske situasjon.

5.3.2 Sølvs-katten

Den såkalte sølvs-katten var i utgangspunktet grunnfondet til Norges Bank som skulle etableres ved frivillige innskudd fra landets innbyggere. Man hadde regnet ut at dette sølvfondet skulle være på mellom 2 og 3 millioner spesidaler. Antagelig hadde man forventet en større oppslutning om det man antok var et mål for alle, nemlig en egen norsk bank.²⁶⁸ Den midlertidige Riksbanken skulle bare fortsette å eksistere til man hadde samlet inn de resterende rbd. Da det i løpet av året 1816 ikke var kommet inn nok frivillige innskudd, ble det befalt av kongen i slutten av året, at sølvfondet skulle skaffes ved hjelp av tvungne innskudd. Minstesummen på 2 millioner skulle utliknes på formue for alle landets amt. Protokollen for fordelingen av Bergens andel på 177 000 spd i sølv ble ferdiggjort og underskrevet av de 15 valgte likningsmennene den 16.9.1816.²⁶⁹ Blant likningsmennene finnes kjente navn i byens næringsliv som Nicolaysen, Dankertsen, Martens, Gran, Rolfsen, Meyer, Stuvitz og Holtermann. Innskuddene skulle betales inn etter tre terminer, den første tredjedelen av det liknede beløpet skulle betales innen 31.12.1816, den neste innen 30.4.1817 og den siste tredjedelen innen 31.8.1817.²⁷⁰ Fra hele landet ble det klaget på sølvs-katten, men flesteparten av klagene kom fra Østlandet, Sørlandet og Oplandene som nå er fylkene

²⁶⁷ Gruppene består av: A: #26, #27. B: #6, #20, #31, #33, #37, #38. D: #28.

²⁶⁸ Skaare, *Norges mynthisorie: 1*, s. 154-156

²⁶⁹ DA, Sølvs-katten for Bergen by, 1816: [1-24].

²⁷⁰ Skaare, *Norges mynthisorie: 1*, s. 156

Oppland og Hedmark.²⁷¹ Det var lite man kunne gjøre for å hjelpe de som ikke kunne betale, men i februar 1817 ble det gitt tillatelse til at man kunne betale innskuddene med riksbanksedler etter en kurs på 25 rbd per specie. Senere fikk man også utsatte frister for betaling av innskuddene, men man måtte da også betale renter på det opprinnelige beløpet.²⁷² Den 3.1.1817 blir det bekjentgjort at Bergen er den byen der det var tegnet flest aksjer, vel 700 av 4008 aksjer for hele landet.²⁷³ Denne tendensen holder seg og fra flere kilder blir det meldt at innbetalingen til sølvskatten går problemfritt for seg i Bergen.²⁷⁴ Når det gjelder gjestående krav utgjør det resterende beløpet til sølvskatten i februar 1818 for Bergen stift 9,6 %, mot 48,5 % i Akershus stift, 45,6 % i Kristiansand stift og 28,3 % i Trondhjem stift.²⁷⁵ Sølvskatten var en ekstraordinær skatt som var liknet på formue, men beløpene man betalte varierte etter som man bodde på landet eller i byen. Hvis man fordeler summene på hele den norske befolkning utgjorde den 2 spd og 31 sk per person, mot 10 spd og 57 sk per person i Bergen.²⁷⁶ Bergens andel på 177 000 spd utgjør ca 11,3 % av totalbeløpet på 2 mill som ble utlignet for hele landet.

Når det gjelder kvinnene i min undersøkelsesgruppe, kan man med sikkerhet si at 22 av 40 lever ved siste terminbetaling 31.8.1817. De resterende i gruppen med unntak av 1, som det av ulike grunner ikke har vært mulig å finne igjen i kildene, er døde før folketellingen i 1815. Av de 22 som lever kan man finne 9 som selv er ilignet et beløp til sølvfondet, mens ytterligere 3 er gjengift og der er det den nye mannen som er oppført i protokollen.²⁷⁷ Foruten disse er 3 sønner tatt med i tabellen under, hvor av 2 av dem bor på adresser der deres mor står oppført som eier og er husholdets overhode i 1815, mens ved den siste har sønnen kjøpt

²⁷¹ Rygg, *Norges Banks historie*: 1, s. 132-135. Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon, 4 utg, s.v. "Opplandenes amt".

²⁷² Rygg, *Norges Banks historie*: 1, s. 129-145

²⁷³ Ibid. 111-112

²⁷⁴ Rygg, *Norges Banks historie*: 1, s. 133-135, 140-141. Ertrevvag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 17. Rein, Falsen, Foss, "Den Norske Tilskuer", nr 33-34, s. 270-272.

²⁷⁵ Rygg, *Norges Banks historie*: 1, s. 140

²⁷⁶ Skaare, *Norges mynthisorie*: 1, s. 158

²⁷⁷ De 3 gjengifte er utelatt fra tabell 5-3. (Men finnes i vedlegg?)

eiendommen av moren og hun bor hos ham i 1815. Når enken eier boligen, men sønnene står oppført med virksomhet kan en antagelse være at man bodde sammen for å dele på kostnadene. De siste 7 enkene som ennå lever ved sølvskattens utskrivelse finnes ikke i protokollen. En antagelse til det kan være at de har for lav formue til å bli skattlagt, eller at de ikke har noen inntekt, eiendommer eller formue lenger og bor hos andre som allerede er beregnet skatt.

Tabell 5-4: Sølvskatten for 1816 og antatt formue: ²⁷⁸

Adresse: Rode-Nr:	Nr	Innbetalernes navn:	Det pålignede innskudd i spd	Forklaring av slektskap:	Antatt formue i spd: 4 %	Antatt formue i spd: 5 %
R5-5 & 6	8.	Mad Lind	250	Enken	6 250	5 000
R7-9	11.	Mad Brunchorst	100	Enken	2 500	2 000
R7-8	12.	Mad Berle	600	Enken	15 000	12 000
R17-37	20.	Jens Jørgensen	200	S, e beboer	5 000	4 000
R13-9	22.	Johan G v Tangen	25	S, e beboer	625	500
R13-11	23.	H Frøchens E	100	Enken	2 500	2 000
R11-48	25.	Joh. J. Kruse	12,5	S, e beboer	313	250
R18-3	27.	Mad Hagersteen	12,5	Enken	313	250
R20-39	32.	H A. Meyers E	50	Enken	1 250	1 000
R22-7	33.	Mad Jordan	250	Enken	6 250	5 000
R19-24	37.	J Erpecoms E	75	Enken	1 875	1 500
Gård:	Nr:	Navn:	Spd:	Forklaring:	-	-
Sætre i Herløe	13.	Mad. Erichsen	25	Enken	625	500
Sætre i Herløe	13.	Thomas Erichsen	25	Sønn	625	500

En av de 9 enkene som selv er ført opp i protokollen har flyttet til en gård i Herdla tinglag, og er derfor ført opp der sammen med sin sønn. Hun solgte eiendommen i Bergen til svigersønnen og han er derfor å finne på hennes tidligere eiendom.

Når det gjelder beløpet som skulle betales inn til sølvfondet kan man forstå at dette var en spesielt hard skatt i en ellers vanskelig økonomisk tid. Ligningen for Bergen var klar midten

²⁷⁸ Forkortelser: e=enken, s=sønn. DA, Sølvskatten for Bergen by, 1816, [1-24]. DA, Sølvskatten for Herdla Tinglag i Nordhordland, 1816, [69].

av september 1816 og det første avdraget skulle altså betales innen utgangen av samme år mens det siste innen slutten av august året etter. Sammenligner man sølvskattens totalbeløp for Bergen på 177 000 spd med byskatten av 1817 på 11 226 spd, kommer det tydelig frem hvor stor belastning sølvskatten faktisk var for befolkningen i byen. Mens byskatten er lignet både på formue og inntekt er altså sølvskatten bare lignet på formue. Det finnes kun spredde opplysninger om hvordan man beregnet formuen til den enkelte og derav størrelsen på innskuddet. I Christiania kommer det frem opplysninger som tilsier at innskuddet var på 5 % av formuen til den enkelte skattebetaler. I en noe usikker kilde anslås innskuddets størrelse som 2-3 % av formuen for Bergensområdet, men om dette gjelder selve byen, de omliggende landområdene eller begge er ikke godt å si. For ikke å snakke om om denne prosenten gjaldt alle eller om det varierte etter inntektsnivå, sosial stilling, yrke osv. I Drammen varierer prosentandelen etter hvilken sosial klasse skattebetales tilhører. Det blir anslått at på landsbasis utgjør trolig innskuddet 4 % av formuen til den enkelte.²⁷⁹ Tabell 5-4 viser størrelsen på innskuddene til enkene, men også antatt formue etter Christianiaberegningen på 5 % samt den for hele landet på 4 %. Med tanke på at jeg ikke vet hvordan beregningen var for Bergen har jeg valgt å ta med både den for Christiania som da representerer en annen by og landsgjennomsnittet.

Tabell 5-5: Innskudd til sølvskatten for enkene i spd:

Innskudd:	Lavt	Middels	Høyt	Gj.sn
Folketelling 1815:	<100	100-1000	>1000	Bergen
Enken bor alene	0	2	0	194
Enken med familie	3	3	0	
Sønn som har enken boende hos seg	2	1	0	

I tabellen ovenfor har jeg sammenlignet innskuddets størrelse mot hvem som befinner seg i husstanden. Der enken står oppført med innskudd har jeg sett om hun har familiemedlemmer i husstanden i 1815 eller ikke. Jeg har også tatt med de av enkens sønner som står oppført med innskudd når deres mor, som ikke selv har innskudd, bor hos dem. Hvis sølvskattens totale beløp for Bergen blir fordelt på alle dens innbyggere utgjør skatten i gjennomsnitt 10 spd og

²⁷⁹ Rygg, *Norges Banks historie*:1, 137-138

57 sk per person.²⁸⁰ Hvis man derimot tar utgangspunkt i antallet personer med innskudd, blir gjennomsnittsinnskuddet 194 spd per person.²⁸¹

Når det gjelder beregningen av sølvskatten og forholdet mellom formuen og innskuddet kan man stille spørsmål om fast eiendom var regnet med i formuen og om prosentandelen varierte ut fra formuens størrelse slik at de med høy formue betalte mer enn de med lav. I Drammen hadde lavere innskudd som følge av lavere formue også lavere rente mens høyere innskudd hadde tilsvarende høyere rente.²⁸² Hvis man tar utgangspunkt i skatteberegningen i byskatten viser ligningsforretning 1818 at skattebeløpet var 7 % av næringsinntekten mot 6,1 % i 1819, mens skattebeløpet av eiendomstaksten utgjorde 0,60 % i 1818 og 0,42-0,43 % i 1819.²⁸³ Hvis man sammenligner med utregningen for sølvskatten er altså skatteprosenten noe høyere for byskatten, men den viser at skatten blir beregnet med samme prosent for alle uavhengig inntekten eller formuens størrelse. Interessant er å se at firmaet Konow & Co som har det høyeste innskuddet til sølvskatten samt den høyeste inntekten i Bergen i følge Ertrevaag for 1817/1818 har samme skatteprosent av inntekt og eiendom som de andre.²⁸⁴ Beregning av skatt i byskatten var ikke den samme på begynnelsen av 1800-tallet som i 1818 og 1819. Tabell 5-6a og 5-6b i vedlegg 8 viser hovedpersonene fra folketellingen 1801 eller deres enke i studiegruppen sin næringsinntekt, eiendomstakst og skatteberegningen av disse for 1799 og 1802. Tabell 5-7a og 5-7b i vedlegg 8 viser tilsvarende hvordan denne var for de gjenlevende enkene eller enkens familie i 1818 og 1819. Særlig er skatteprosenten av næringsinntekten vesentlig lavere i 1799 og 1802 enn 1818 og 1819 og den varierer også mye fra person til person. Gjennomsnittsprosenten på næringsinntekten i 1799 er 1,14 % mot 0,89 % i 1802 og av eiendom utgjør gjennomsnittet 0,24 %. I perioden fra 1799-1819 har ikke bare skattetrykket på dem som driver borgerlig næring økt men det er også blitt mer standardisert

²⁸⁰ Skaare, *Norges mynthistorie*: 1, 158

²⁸¹ Der det kommer frem at flere personer har delt et innskudd er disse også tatt med i beregningen. DA, *Sølvskatten for Bergen by*, 1816, [1-24].

²⁸² Rygg, *Norges Banks historie*:1, 137

²⁸³ LF 1818 og 1819, Ligningsvesenet, BBA. Dette er utregnet på bakgrunn av de gjenlevende enkene i studiegruppen. Se Tabell 5-7a og 5-7b i vedlegg.

²⁸⁴ Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 149.

ved at alle betaler skatt ut fra samme forhold. Utrekningen av skatt i byskatten viser at det er fullt mulig at innskuddet til sølvskatten lå mellom 4 og 5 % som det blir oppgitt i kildene.

5.3.3 Skatt til riksbanksedlenes innløsning:

I årene etter den økonomiske krisen i 1814 blir Bergens befolkning belastet med en rekke ekstraordinære skatter, og bare i 1816 ble både sølvskatten og bankskatten vedtatt samt en kjøpstadskatt.²⁸⁵ På byarkivet fant jeg som tidligere nevnt en boks med ligningsprotokoller for det som tilsynelatende ser ut til å være to skatter, riksbanksedlenes innløsning(RSI) og Riksbankens lån til Speciebanken (RLS).

Når det gjelder bankskatten eller skatt til riksbanksedlenes innløsning (RSI) var denne fordelt over elleve år, der det utlignede beløpet for det første året fra 1.7.1816-30.6.1817 var på 2 mill. rbd nv. Den var utlignet både på inntekt og formue, og utgjorde for Bergen Stift 362 000 rbd nv og for Bergen by med store Sandviken 142 000 rbd nv som utgjør i underkant 14,1 % av totalbeløpet på landsbasis.²⁸⁶ De neste ti årene skulle det utlignes 230 000 spd årlig for hele landet, den første for 1.7.1817-1.7.1818.²⁸⁷ Den ene protokollen jeg fant på byarkivet var altså for det tredje skatteåret 1.7.1818-1.7.1819 og der er Bergen ilignet 16 901 spd av til sammen 230 000 spd på landsbasis, som dermed utgjør vel 13,6 % av totalbeløpet dette året. RIS 1818-1819 inneholder navn på skatteyterne, borgerlig stilling eller næringsvei, skattebeløp i spd, totalbeløp i spd, underskrift av ligningsmennene samt den er datert 18.12.1818.²⁸⁸

Sammenligner man det totale beløpet av denne skatten med byskatten for år 1817-1819 ser det ut til å ligge på omtrentlig samme nivå i motsetning til sølvskatten som må ha vært en meget tyngende ekstraskatt. Byskatten 1817 beløper seg til 11 226 spd, 1818 til 17 990 spd,

²⁸⁵ Sollied, "Bergens styre før formandskapsloven av 1837", 94. Rygg, *Norges Banks historie*: 1, 114-115. Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 146

²⁸⁶ Rygg, *Norges Banks historie*: 1, 114-117./ Sollied, "Bergens styre før formandskapsloven av 1837", 94.

²⁸⁷ Ibid. 114-117./ Ibid. 94.

²⁸⁸ LF over RSI, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

1819 til 16 037 spd mens det totale beløpet for sølvskatten var på 177 000 spd for Bergens vedkommende riktignok fordelt over tre terminer men hvis man skulle betale innen fristen var alle tre terminer innen et år.²⁸⁹ I tabellen under er det på samme måte som med sølvskatten at noen av enkene ikke er skattlagt, men deres sønner eller svigersønner som bor hos dem er det.

Tabell 5-8: Skatten til Riksbanksedlenes innløsning (RSI) for 1818/1819:²⁹⁰

Adresse:	Nr	Navn i protokollen:	Næringsvei	spd	sk	Forklaring
12-46b	6.	Lovise Bugge	Handlerske	1	88	enken
5-5,6	8.	Jens Linds Enke	kjm	32	60	enken
6-35	10.	Mad Kulman	(tomt felt)	-	26	enken
7-9	11.	Mad Brunchorst	Rentenist	2	72	enken
7-8,11,15	12.	Mad Berle	Rentenist	13	-	enken
10-61	14.	Mad Bredahl	(tomt felt)	-	104	enken
13-9a	22.	Johan G v Tangen	bondehandler	11	84	Sønn, <i>enken eier*</i>
13-11	23.	Mad Frøchen	Handlerske	13	-	enken
11-48	25.	Joh J Kruse	skipper	1	36	Sønn, <i>enken eier*</i>
12-11	26.	Johan Nielsens Enke	Handler	1	88	enken
20-15	31.	Herm Gerdes Enke	eier	-	13	enken
20-39	32.	Mad Meyer	Handlerske	8	80	enken
22-7	33.	Mad Jordan	Rentenist	2	72	enken
16-7	34.	Carel Kisling	Skorstensf	3	56	Svigersønn, <i>enken eier*</i>
19-24	37.	Jacob Erpecoms Enke	høkker	4	40	enken

Ertrevaag sammenligner inntektsnivået i Bergen med utgangspunkt i denne skatten for året 1817-1818. Summene er hos han inndelt i rbd men det står ingenting om dette er sv eller nv. Som jeg har vært inne på tidligere må man kunne anta at det faktisk er rbd nv som skatten i utgangspunktet var plassert i.²⁹¹ Under forutsening at tabell 7 hos Ertrevaag er basert

²⁸⁹ LF 1817-1819, ligningsvesenet i Bergen, BBA. DA, Sølvskatten for Bergen by, 1816, [1-24]. P.R. Sollied, ”Bergens styre før formandskapsloven av 1837”, 94.

²⁹⁰ **enken eier* betyr at enken er eier av boligen på denne adressen, men er ikke oppført med innskudd til sølvskatten. I disse tilfellene er to sønner og en svigersønn som bor hos enkene oppført med innskudd. Rød tekst=enke etter andre ekteskap.

²⁹¹ Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 146-147.

ligningsforretning over Riksbankens lån til speciebanken(RLS) kan 13 av enkene plasseres i følgende grupper, 1 i første, 4 i andre, 6 i tredje og 2 i fjerde gruppe.²⁹²

5.4 Boforhold, fast eiendom og arv

Man kan få et inntrykk av enkenes økonomiske situasjon ved å se nærmere på deres eiendomsforhold. I følge folketellingen 1801 er 1 av enkene leietaker, 33 er eiere av bolig, mens 6 er ennå gift, og det er dermed deres ektemann som er eier av boligen de er oppført under. I perioden 1783-1844 eier alle de 40 enkene en eller flere eiendommer, enten som enke etter første eller annen ektemann. Noen av dem leier bolig samtidig som de leier ut andre eiendommer de eier, mens andre leier over kortere eller lengre periode uten å eie. Mens noen er eiere til sin død velger andre å selge eiendommen og heller leie sine siste leveår. Noen selger bolig til familie for så å kjøpe annen eiendom, mens andre selger for så å leie resten av livet eller bo hos familie. Ved hjelp av tinglysningsdokumenter har jeg sammenlignet eventuelle kjøp og salg gjort av enken selv eller ved enkens dødsbo i forhold til eiendommens takst funnet i ligningsforretninger for byskatten. Jeg har oversikt over eierforhold for enkene, men kan ikke utelukke at noen i tillegg til de eiendommene jeg har kjenskap til også har andre eiendommer. Skal man ha en fullstendig oversikt over alle eiendommer som er i hver enkelt besittelse i løpet av hele perioden krever dette et mye mer tidskrevende undersøkelse. Dette er fordi det ikke finnes et register for den enkeltes eierskap over boliger, men tvert i mot er dette noe som må letes frem via folketellingene, byskattsprotokoller samt tinglysningsdokumenter, noe som er utenfor denne oppgavens rekkevidde. Tabellene under sammenligner salgs- eller kjøpssum med takst av eiendommene.²⁹³ Taksten i ligningsforretninger er trolig oppført i rdl dk frem til og med 1813, da det er denne myntenheten som er benyttet til å beregne skattens totalbeløp på slutten av hver protokoll. Det ser ikke ut til at takst blir påvirket av rdl dk fall i verdi før man skal regne om verdien i rbd sv og nv i 1814. Det er når man sammenligner disse tallene med de for 1813 og tidligere at man ser fallet i verdi. Rbd sv og nv bruker man frem til og med 1816 og fra 1817

²⁹² Ertrevaag, *Et bysamfunn i utvikling*, bind III, *Bergens Bys Historie*, 147. LF over RLS, ligningsvesenet i Bergen, BBA.

²⁹³ Takst er innhentet fra Ligningsforretninger (LF) over byskatten for årene 1799, 1802, 1807-1831, og salgs- og kjøpssum fra de skannede pantebøkene og evt panteregisterne for Bergen hos DA.

tas spd i bruk, men forholdet mellom rbd sv og spd beholdes og det er først i 1819 at flesteparten av undersøkelsesgruppens eiendommer igjen stiger i verdi. Selv om man innførte spd som ny myntenhet tok det tid før den nådde et stabilt nivå noe kursen for innløsning av spd-sedler i sølv også viser. Den var ustabil gjennom 1820-årene, viste solid nedgang fra 1834 og var i pari fra 1841.²⁹⁴

Jeg har tatt utgangspunkt i det takstår som er nærmest tinglysningsdatoen, eller ved tvilstilfeller datering på skjøte eller dato for avholdt auksjon. For fire eiendommer som ble solgt i 1832 og en i 1837 er taksten i ligningsforretning 1831 lagt til grunn, da den er den siste i rekken av protokoller. I tabell 5-10b og 5-11b i vedlegg 9 er salgs- og kjøpssum regnet om i prosent i forhold til takst, der under 100 % vil si at kjøp eller salgssum er under takst og motsatt.

5.4.1 Kjøp og salg av eiendom:

Tabellen under viser 10 enkers kjøp av eiendom i perioden 1799-1825. 7 av 10 eiendommer blir kjøpt for mer enn takst mens 3 av 10 for under takst. Det kan være flere tenkelige årsaker til at eiendommer blir kjøpt eller solgt for under takst, f.eks. at man selger til nær familie. Den første av dem ble kjøpt i 1805, men taksten er hentet fra ligningsforretning 1807 fordi det mangler protokoller mellom 1803-1806, og det kan tenkes at taksten for året 1805 var lavere slik at forskjellen egentlig var mindre enn det som kommer frem.²⁹⁵ Den andre ble først kjøpt av søster til (#6) i 1812 for en sum som tilsvarer 137 % av taksten for det året, men da (#6) kjøpte den av henne i 1815 utgjorde kjøpesummen 64 % av taksten. Eiendommer blir tilsynelatende i større grad solgt for under takst mellom 1814-1816 noe som muligens har med rdl dk sitt kursfall og konsekvensene etter denne, men samtidig kjøpte (#6) eiendommen av familie og det kan være tenkelig at dette har noe å si i forhold til hvilken sum hun betalte. Den tredje eiendommen blir kjøpt i 1825 for mindre enn takst. Hvorfor vet man ikke, men når man sammenligner eiendommens takst over flere år kan man se at i motsetning til mange andre eiendommer i samme periode er denne varierende og lite stabil.

²⁹⁴ Tvedte, *Norges Statistikk*, 192-193. Pari vil si at det er likt forhold mellom sedler og sølv.

²⁹⁵ Taksten for denne eiendommen kan heller ikke sjekkes i LF 1802 siden den er midlertidig forsvunnet fra arkivet.

Tabell 5-9: Kjøp av eiendom: ²⁹⁶

Kjøpssum i spd:	Kjøp over takst:	Kjøp under takst:
<999	2	1
1000-1999	2	2
2000-2999	3	0
>3000	0	0

Tabellen under viser salg av eiendom gjort av enkene selv med lovverge eller gjort av lovvergen på enkens vegne ved auksjon. Den er ordnet etter tid og alle kvinnene er i live på den tidspunkt salgsdokumentet blir datert. 22 eiendommer blir solgt for over takst, 6 for under takst, derav 3 blir solgt i perioden 1814-1816. Av de gjenværende 3 blir 2 solgt til nær familie, mens den siste blir solgt på auksjon der enken har gjeld på eiendommen og da det kort tid etter blir solgt igjen er det for over takst.

Tabell 5-10: Salg av eiendom mens enken ennå er i live: ²⁹⁷

Salgsum i spd:	Salg over takst:	Salg under takst:
<999	4	5
1000-1999	1	0
2000-2999	7	1
>3000	10	0

Tabellen under viser salg av eiendom etter enkene er døde, enten etter deres dødsbo eller der enkens familie har overtatt den og selger den på et senere tidspunkt. 10 av 14 eiendommer blir solgt for over takst mot 4 av 14 under. Den første av dem blir solgt i 1808, men dette er et spesielt tilfelle der en konflikt angående overtakelse av eiendommen mellom svigermoren og enken førte til en langvarig rettsprosess der resultatet ble at enkens sønner fikk kjøpe eiendommen på et tidspunkt da både enken og svigermoren for lengst var døde. To andre eiendommer ble solgt på auksjon der den ene i tillegg til dette også hadde hatt vekslende takst

²⁹⁶ Kjøpssum er i tabellen regnet om til spd uavhengig hvilken myntenhet beløpene er oppført i med forholdet 50 spd=100 rbd sv=187,5 rbd nv. 100 spd/rdl sp=125 rdl dk. LF 1799-1825, Ligningsvesenet, BBA. DA, PB II.B.a.19-II.B.a.28, 1798-1828, Bergen by.

²⁹⁷ LF 1799-1831, Ligningsvesenet, BBA/DA, PB II.B.a.18-II.B.a.33, 1791-1840. Bergen by.

over flere år. Den siste ble solgt av enkens sønn i 1826 for mindre enn takst uten at det ser ut til å være noen åpenbare årsaker til dette.

Tabell 5-11: Salg av eiendom etter enkens død: ²⁹⁸

Salgssum i spd:	Salg over takst:	Salg under takst:
<999	1	1
1000-1999	2	2
2000-2999	2	1
>3000	5	0

Når det gjelder hvorfor noen eiendommer blir solgt for under takst mens andre for over takst kan det være flere årsaker til dette. Tabellene viser at eiendommer med høyest salgssum, over 3000 spd, ikke blir solgt for under takst og at de blir ikke solgt i perioden 1814-1818. 5 av 6 som blir solgt for under takst mens enkene ennå lever har en salgssum på under 999 spd eller tilsvarende. Salg til familie kan i noen tilfeller se ut til å ha innvirkning på om salget er under takst mens i andre ikke. Det er mulig at man kan tolke det slik at hvis selger hadde økonomisk mulighet til å selge billigere, de ønsket å gjøre det, og kjøper hadde behov eller ikke noe i mot særbehandling gjorde de det. Når vi finner tilfeller der dette ikke skjer kan det altså være fordi selger ikke hadde mulighet eller ønske om å gjøre dette eller at kjøper ikke hadde behov slik at det dermed ikke var aktuelt. Salg på auksjon samt salg i perioden 1814-1816 ser ut til i større grad åpne for salg under takst. Det er også helt klart at eiendommen beliggenhet og dermed hvor attraktiv den er har noe å si for om det blir solgt for mindre eller mer enn takst, og at dette er noe som styres av markedets etterspørsel og tilbud.

5.4.2 Skifte og arv

Arv gjennom skifte kan bare i begrenset grad belyse enkenes økonomiske situasjon grunnet ufullstendig kildemateriale. Jeg har skifter etter 13 av 40 enker der 10 er enke etter første ekteskap og 3 etter andre. ²⁹⁹ Jeg har også skifter etter 13 ektemenn, der 2 er enkens andre

²⁹⁸ LF 1807-1831, Ligningsvesenet, BBA /DA, PB II.B.a.21-II.B.a.30, 1806-1833, Bergen by.

²⁹⁹ For kildehenvisning til hvert skifte, se tabell 5-13.

ektemann og der hun forblir i enkestand resten av livet, 11 er enkens første ektemann der 6 forblir enker og 5 blir gjengift på et senere tidspunkt. Det er tenkelig at noen av enkene benyttet seg av retten til å sitte i uskiftet bo, og at dette kan være en av årsakene til at jeg finner så få skifter etter enkens avdøde ektemann der hun forblir i enkestand resten av sitt liv. Et eksempel er (#7)Anna H Konow der det i skifteprotokollen kun er skrevet et kort notat om at enken sitter i uskiftet bo. At det finnes etter forholdene så mange skifter etter første ektemann der enken senere gifter seg igjen skyldes antagelig lovgivningen. I følge Chr.Vs. N.L var man pliktet til å holde skifte når det ikke var arvinger, eller når arvingene var umyndige, utenlandske eller fraværende, og enken eller enkemannen fikk ikke gifte seg igjen før det var gjort.³⁰⁰ Med umyndige menes det ugifte døtre uansett alder, som ikke har søkt til kongen om å bli regnet som mindreårig, og sønner under 18 år.³⁰¹ Man kunne søke om tillatelse til å sitte i uskiftet bo, men man måtte skifte før man kunne giftet seg igjen.³⁰²

Tabell 5-12b i vedlegg 10 inneholder en oversikt når skiftet ble avsluttet, totalt arvebeløp da utgifter og gjeld var trukket fra inntekten samt hvor mye enken arvet etter sin mann.³⁰³ I tabell 5-12 har 10 av 13 et eller flere umyndige barn, for 1 er det snakk om et konkursbo, mens for de to resterende er det uvisst hvorfor skiftet ble holdt.

Tabell 5-12: Skifte etter enkens avdøde ektemann:

Skifte etter:	<i>Enkens arveandel i rdl:</i>				
	0	Under 100	Under 1000	Under 2000	Over 2000
Andre ektemann, enken forblir enke	0	1	0	0	1
Første ektemann, enken forblir enke	0	3	1	0	2
Første ektemann, enken blir gjengift	1	1	1	0	2

Hvis man sammenligner enkens arveandel i tabellen over og i tabell 5-12b i vedlegg 10 utgjør (#12) og (#28) hver sin ende av skalaen, der førstnevnte arver over 48 000 rdl og sistnevnte 1

³⁰⁰ Chr.Vs. N.L: 5-2-1, 13, 1687

³⁰¹ Chr.Vs. N.L: 3-19-34, 35, 38, 1687

³⁰² Kiil, *Arkivkunnskap: Statsarkiva*, 100

³⁰³ For kildehenvisning se note 1 i tabell 5-10b i vedlegg.

rdl. Interessant er det at (#12)Martha M Berle, som den eneste av enkene, i tillegg til sin andel av arven også får en del av barnas arv. Enken hadde krav på halve arven etter ektemannen, mens resten skulle fordeles på barna, der en sønn arvet det doble av en datter. Enken hadde også rett på en del av barnas arv, men måtte gi denne tilbake hvis hun giftet seg igjen.³⁰⁴ Med unntak av (#12) samt to andre får alle enkene 50 % av arven i skiftene. Både (#18) og (#32) får mindre enn 50 % av arven noe som muligens skyldes at deres ektemenn har barn fra tidligere ekteskap. Selv om arvebeløpene varierer er de høyeste summene avdekket hos kjøpmennene og de laveste hos høkerne. Kjøpmannen Johan C Krøpelién derimot, (#30) første ektemann, etterlot seg ingen arv grunnet gjeld, ble begravet 7. Februar og 18. samme måned ble skiftet påbegynt for deretter å bli avsluttet 18. september 1800. Ved et forgjeldet bo ble det påkrevd i loven å melde fra og forsegle boet innen kort tid etter dødsfallet.³⁰⁵ For to av enkene, som ble gjengift var det svært kort tid mellom skiftets avslutning og ny ekteskapsinngåelse, mens det var flere år mellom første ektemanns død og hans skifte. Dette kan tyde på at de har levd i uskiftet bo inntil det ble aktuelt med et nytt giftermål.

Når det gjelder hvilken arv enkene etterlater seg kan skiftene også si noe om hvor store midler de hadde. Jeg har skifte etter 13 enker hvorav 10 er etter første og 3 etter andre ekteskap. Tabellen under viser beløpet som var igjen til arv da utgifter og gjeld var trukket fra inntekt og formue. For tre av enkene med høyest arvebeløp kan man slå fast at uavhengig om de drev næring eller ikke til sin død hadde de nok av egne midler å leve på. Hvor grensen går for hva man kan leve på av egne midler er selvsagt vanskelig å si og derfor vil spørsmålet angående forsørgelse og strategi kun benytte arvebeløp etter enken sammen med eiendom eller næring. Blant de med høyest arvebeløp er to enker etter første ekteskap og en enke etter andre ekteskap der ektemannen var kjøpmann. 3 enker hadde negativ inntekt eller formue som gjorde at det var ingenting igjen til deres arvinger, derav to enker etter andre ekteskap og en etter første og der ektemannen var kjøpmann. For en enke er det ingenting igjen til arv da inntekten og samtlige utgifter samt omkostninger er like store. Alle enkene etterlater seg barn med unntak av (#2) og (#23) der arven går til søsken og deres barn.

³⁰⁴ Chr. Vs. N.L, 5-2-19, 29

³⁰⁵ Chr. Vs. N.L. 5-2-2, 1687.

Tabell 5-13: Skifte etter enken: ³⁰⁶

Nr	Skifte etter Navn	Skiftet avsluttet år:	Igjen til Arv	seddel/myntsort:
5	Agnethe Nordahl	1805	1734-3-10	rdl-ort-sk
2	Lydia Lind	1813	41939-2-1	rdl-ort-sk
36	Margaretha Mohn	1814	33916-3-15	rbd sv-ort-sk
6	Lovisa C Bugge	1826	-	spd-sk
34	Anne M Huun	1826	582-50	spd-sk
13	Lucia M Erichsen	1828	18-3-20	spd-ort-sk
23	Wilhelmine C Frøchen	1828	1294-29	spd-sk
41	Anna M Lipmann	1831	0	spd-sk
14	Engel Bredahl	1832	343-44	spd-sk
31	Christine Gerdes	1833	-	spd-sk
37	Ingeborg E v Erpecom	1835	13942-0-20	spd-ort-sk
32	Abel S Meyer	1839	1601-75	spd-sk
8	Catharina Lind	1844	-	spd-sk

Hvis man skal vurdere i hvilken grad arv som faktor kan motarbeide gjengifte skulle man kunne tro at dette var mulig for (#12), som arvet et meget høyt beløp av sin mann og en tilleggspart samt for (#2) og (#36) som etterlot seg betydelige beløper til sine arvinger ved sin død. Mens (#12) var i gruppen 31-40 år ved første ektemanns død, var (#36) i 41-50 år og begge hadde et barn under 10 år men i kombinasjon med barn under 15 og over 16 år. (#2) var over 50 år ved første manns død og hadde ingen barn. Også (#37) etterlater seg en anselig arv ved sin død, og da hun ble enke for andre gang i 1801 var hun i aldersgruppen 31-40 år med barn under 15 i tillegg til en sønn over 16 år. I disse tilfellene der enkene hadde særdeles god økonomi ville det ikke være utenkelig om den hadde innvirkning på at de forble i enkestand slik forskningslitteraturen også fremmer. ³⁰⁷

5.4.3 Død og eiendom

³⁰⁶ Tabellen inneholder flere myntenheter fordi det første skiftet er fra 1805 og det siste fra 1844. (#6) blir her behandlet som enke etter andre ekteskap. I tabellens rekkefølge: DA, Skifteprotokoller: C7a:[218], C7b: [504-505], C7b: [539-541], C7b:[944], C8a: [3-4], A17: [202-205], C8a: [41], A18: [308-310], C8b:[251-252], C8b: [289-290], C8b: [475-476], A19: [451].

³⁰⁷ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 176-177. Linde, "Endnu ikke gift", 60-61.

Når det gjelder skiftene vet man ganske mye om enkenes økonomiske situasjon da de døde, men med tanke på at jeg bare har klart å spore opp 13 av 40 skifter kan det være interessant med en kort oversikt over alle enkenes endelikt. Tabell 5-14b i vedlegg 11 viser hver enkelt begravelsesdato, eller i noen få tilfeller dødsdato da merket med en d, hvilken adresse de var oppført på i kirkebøkene eller andre tilsvarende kilder ved dødstidspunktet. Tabellen under oppsummerer hvor mange av enkene som eide bolig da de døde, hvor mange som var beboere hos sin familie, hvor mange som hadde annet bosted og mest sannsynlig leide bolig hos andre og hvor mange hvis bolig er ukjent ved deres død.

Tabell 5-14: Bosted ved livets slutt: ³⁰⁸

Bosted:	Antall:
Hjemme	21
Hos familie	6
Annet bosted	6
Uvisst	3
Totalt:	36

I tabellen over kommer det frem at 21 av enkene er registrert i kirkebøkene på eiendommer som de selv eide ved sin død. ³⁰⁹ 4 av dem blir kjøpt av familie, 8 blir overtatt av familie uten at jeg har funnet dokumenter i pantebøkene som bekrefter transaksjonene, 8 blir solgt til fremmede og for 1 eiendom er dens skjebne uviss grunnet motstridende funn i kildene. 4 kvinner er ikke tatt med i tabellen da de dør som gift i andre ekteskap på en adresse deres mann eier. 6 enker er registrert død på en eiendom deres sønn, svigersønn eller datter eier. Av de 6 med annet bosted er 4 oppført med adresser på boliger eid av andre som tilsynelatende ikke er slektninger og de må derfor antas å være leietakere. De 2 resterende med annet bosted bor på hvert sitt fattighus ved sin død. I tabellen er 3 enker plassert under uvisst bosted ved

³⁰⁸ Med hjemme menes i egen bolig som de selv eier. Annet bosted vil kunne være på en adresse der de ikke eier boligen eller den ikke eies av familie, i den grad man har oversikt over dette. Under uvisst vil de være der det ikke finnes adresseopplysninger ved deres død.

³⁰⁹ Angående #32 regnes hun blant de som døde i eget hjem. Eiendommen ble solgt til sønnen med datering 16.09. men tinglyst først 17.10.1837 samme dag som hun døde. Selv om eiendommen etter datering var solgt da hun var i live var den formelt hennes til hennes dødsdag.

sin død fordi det mangler adresseopplysninger i kirkebøkene, og fordi de andre kildene heller ikke kan bidra med opplysninger om bosted.

5.5 Strategi og økonomiske vilkår

Når det gjelder hvilke metoder eller strategier enkene benyttet seg, er det perioden fra inngangen i enkestand til enkens egen død som ligger til grunn for vurderingen. Av 40 kvinner i undersøkelsesperioden vil det dermed være aktuelt å klassifisere forsørgelsesmetoder for 36 av dem, der 27 er enke etter første og 9 er enke etter andre ekteskap. For de 9 som var gift to ganger er det altså perioden fra andre ektemanns død til deres egen død jeg har vurdert. Gruppe A består av enkene som overtok mannens næring og drev den i tilsvarende grad, gruppe B er for dem som reduserte mannens næring umiddelbart, endret den eller i stedet for næringsdrift levde på egne midler i en eller annen form, mens gruppe D er for dem som mottok økonomisk støtte til livsopphold fra familie eller benyttet seg av private eller offentlige ordninger for understøttelse. I kapittel 5.3.1. ble 15 av 27 enker plassert i gruppe A og 12 i B, mens av de 9 ble 2 plassert i A, 6 i B og 1 i D med utgangspunkt i næringsklasse ved inngangen til enkestand. Når hele enkestandsperioden skal vurderes er det aktuelt å skille mellom enkene som kun benyttet seg av en startegi og de som byttet strategi underveis, og det gir derfor mening å dele gruppe A og B i to. Både enkene i A.1. og A.2 overtok og videreførte mannens næring, men forskjellen mellom dem bestod i at enkene i førstnevnte gruppe drev næringen til sin død mens de i sistnevnte byttet strategi før sin død. På samme måte er forskjellen mellom B.1 og B.2 at enkene i førstnevnte drev næring eller levde på egne midler resten av sitt liv mens i sistnevnte byttet de strategi en gang før sin død. Når det gjelder hvilke grupper A.2. eller B.2. byttet til er både B, C og D mulige for første og C og D for andre. For å bedømme hvilke grupper de enkelte enkene befant seg i for hele perioden har jeg tatt utgangspunkt i kapittel 5s utredning over ulike aspekter vedrørende deres økonomiske situasjon, som næringsklasse, eierforhold over bolig, eventuelle betaling av ekstraskatter, bolig ved død med støtte i folketellinger og kirkebøker samt noen skifter der de kan bidra med opplysninger ikke funnet andre steder.

Tabell 5-15: Økonomiske funn for hele enkestandsperioden: ³¹⁰

# Nr:	1E død år	Yrke/ nær- ingsvei	Driver næring årstall	Eier bolig årstall	Leier bolig årstall	FT1815 y/nv status	Sølv per/ fam	RSI per/ fam	ed år	ed eiend	Arv- 1E s-en
A1											
1	1790	bo	1791-1801	1790-1801	-	ed	ed	ed	1801	hj	-
4	1800	kjm	1801	1800-1801	-	ed	ed	ed	1801	hj	-
5	1797	bo, he	1801-1804	1801-1808	-	ed	ed	ed	1804	hj	1E, en
16	1799	hø	1800-1803	1799-1803	-	ed	ed	ed	1803	hj	1E
23	1801	krb, h	1802-1827	1801-1827	-	krb, he	per	per	1827	hj	en
29	1797	to	1798-1804	1797-1807	-	ed	ed	ed	1806	hj	-
32	1801	b, he, h	1802-1833	1801-1837	-	b, he	per	per	1837	hj	1E, en
A2											
2	1800	kjm	1801-1803	1800-1804	?	ed	ed	ed	1810	?	en
7	1798	kom	1800-1808	1798-1811	-	ed	ed	ed	1810	hj	1E ub
8	1799	kjm	1800-1823	1799-1836	?	b, h	per	per	1844	fam	en
13	1795	kjm	1796-1804	1795-1811	?	?	per	-	1824	fam	en
14	1799	kjm	1799-1807	1799-1820	?	b, he	-	per	1831	fam	en
17	1793	bo	1794-1804	1793-1806	-	ed	ed	ed	1807	fam	-
19	1800	kjm	1801-1803	1800-1803	?	ed	ed	ed	1813	lei	-
36	1792	kjm	1793-1804	1792-1813	-	ed	ed	ed	1813	hj	en
B1											
11	1800	kjm, rn	1802-1813	1800-1819	-	b, he	per	per	1818	hj	-
12	1801	b, he, rn	1802-1819	1801-1832	-	b, he	per	per	1829	hj	1E
21	1797?	krb	1798-1814	1797-1814		ed	ed	ed	1814	hj	-
24	1790	sp	1791-1804	1790-1804	-	ed	ed	ed	1804	hj	-
34	1794	krb	1795-1800	94-02,12-26	01-12?	un, he	-	fam	1826	hj	en
35	1792	sp	1798-1809	1792-1811		ed	ed	ed	1810	hj	-
39	1800	vh	1801-1803	1800-1804		ed	ed	ed	1804	hj	1E
41	1799?	hø	?	1815?	21-31?	he	-	-	1831	lei	en
B2											
9	1793?	hø	ke	1793-1804	fh: 06-14	ed	ed	ed	1814	sf fh	-
10	1797	hø	ke	1797-1824	-	he	-	per	1827	fam	-
25	1800	krb	1801-1809	1800-1819	-	he,	fam	fam	1822	fam	-
22	1801	bo, he	?	1801-1819		bo, he	fam	fam	1839	?	1E

³¹⁰ Tabellen tar for seg de av enkene, 27 av 40, som kun hadde et ekteskap bak seg. Forkortelser: 1E= første ektemann, os=omtalt som, y/nv=yrke/næringsvei, per=personlig, fam=familie, ed=enken død, ed e=enken død på eiendom, s=skifte, en=enke, ub=uskiftet bo, hj=hjemme, ?=uvisst, b=borger, he=huseier, kjm=kjøpmann/kjøpmannshandel, bo=bondehandel, to=tobakkshandel, krb=krambodshandel, rn=rentenist, sp=speserihandel, kom=kommisjonshandel, hø=høker, vh=vertshus, h=handlende, hdl=handel, un=uten næring, ke=kun eiendom, lei=leier, fh=fattighus, sfh=sjøfarendes fattighus, -=ikke aktuelt, RSI=Skatten til riksbankdalernes innløsning, Sølv=sølvskatten.

Tabellen over viser en samlet oversikt over de økonomiske funnene for hver av de 27 enkene som kun har vært gift en gang. Den er inndelt gruppevis fra A.1-B.2. Felles for de 7 i gruppe A.1. er at de driver næringsvirksomheten de overtok av sin mann til sin død, eller så langt man kan følge dem i lignings- og klassifikasjonsforretninger.³¹¹ Når man sammenligner A.1. med A.2. er det en klar forskjell ved at enkene i sistnevnte ikke driver næring til sin død, men avslutter næringsdriften flere år før. 4 av 8 selger sine eiendommer og bor på adresser eid av familie ved sin død og vil derfor hører hjemme i undergruppe A.2-D, men ytterligere 2 bor på egne eiendommer og er av den grunn plassert i undergruppen A.2-B1. De to siste i A.2. er noe vanskeligere å bestemme undergruppe for. (#2) Lydia Lind selger eiendommen i 1804 og avslutter etter det jeg vet næringsdriften, men dør først i 1810 på en ukjent adresse. Jeg har valgt å plassere henne i undergruppe A.2-B.1 fordi skifte viser at arvingene mottar i underkant av 42 000 rdl og dette er en så høy sum at hun må ha levd godt på egne midler. Jeg er noe usikker hvilken undergruppe (#19) Cathrine Martens hører hjemme i, men to aspekt gjør at jeg velger å plassere henne i A.2-B.1. Det ene er at hun avslutter næringsdriften og selger eiendommen sin i 1803 for en sum av 3099 rdl for deretter å leve i 10 år som vil si at hvis man kun regner salget av eiendommen som hennes inntekt har hun en årlig inntekt på 309 rdl uten renter. Jeg har ikke klart å avdekke obligasjoner eller gjeld men kan selvsagt ikke utelukke det kan finnes. Hun er for det andre registrert på en adresse ved sin død som hun ikke eier, og må på den måten antas å være leietaker. Det kan tenkes at hun bor der og mottar en form for økonomisk støtte av andre, men dette kan ikke bekreftes eller avkreftes.

Man kan fordele enkene som i utgangspunktet er i gruppe B i undergruppene B.1. og B.2-D. I den førstnevnte gruppen finnes det 8 enker, der 7 eier boligen hvis adresse er oppført i kirkebøkene ved deres dødanmeldelse. 4 av de 7 driver i tillegg næringvirksomhet tett opp mot sin død, mens for 3 andre er det andre kilder som støtter opp mot påstanden at de lever på egne midler. (#11) Karen Brunchorst betaler skatt til riksbanksedlenes innløsning (RSI), blir omtalt som rentenist, altså en som lever på rentene av sin formue, og har innskudd til

³¹¹ Angående #29 er hun oppført med næring til og med i KF 1804, men døde i 1806. Det er som kjent en lakune i protokollrekken slik at årene 1805 og 1806 mangler og derfor er det ikke mulig å vite om hun drev næring i disse årene. Sønnen som kjøpte enkens dødsbo står med næring i LF og KF 1807, og jeg velger å anta at hun drev næringen til sin død eller tett opp mot den. Det siste året for LF er 1831 og KF 1833 og i begge finnes #32 og selv om hun dør først i 1837 antar jeg at hun hører hjemme i denne gruppen. Hun dør i egen bolig og ifølge skifte etterlater seg 1600 spd til sine barn.

sølvskatten på 100 spd noe som tilsier en antatt formue på 2000-2500 spd.³¹² (#12)Martha M Berle arver i 1802 48 000 rdl av sin avdøde mann, betaler skatt til riksbanksedlenes innløsning, blir omtalt som rentenist og har et innskudd til sølvskatten på 600 spd noe som tilsvarer en antatt formue på 12000-15000 spd.³¹³(#34)Anna M Huun etterlater i følge skiftet en arv på 582 spd til sine barn foruten at hun eier boligen til sin død. Den siste som ser ut til å høre hjemme i undergruppe B.1. er (#41)Anna M Lipmann som finnes i svært få kilder. Hun endrer mannens virksomhet og lever antagelig på egne midler. Hun er høker i 1801 og bor på en eiendom i Sandviken som er i besittelse av hennes familie. Hun er dermed leietaker men det kan selvsagt være at hun betaler mindre enn vanlig i leie. Stemoren har enkens andre datter i husstanden i 1801. Hun finnes ikke i lignings- eller klassifikasjonsforretninger, men er i 1815 oppført som huseier i Sandviken uten næringsvei. Da den ene datteren, som har bodd hos moren i 1801 og 1815, gifter seg i 1821 har hun adressen S1-53 som er den samme man finner i skiftet etter enken fra 1831. Der kommer det frem at hun ikke er eier av boligen, og må derfor være leietaker. I skiftet blir all gjeld, alle utgifter og omkostninger dekket av inntekten, men det er ingenting igjen til arv. Man må dermed kunne konkludere at hun lever på egne midler om enn begrensede og selv om hun får hjelp av familien, er ikke det i form av økonomiske støtte etter det som kommer frem i kildene.

I undergruppe B.2-D har jeg valgt å plassere 3 enker. 2 av dem (#10)Anne B Kuhlman og (#25)Mette M Kruise er registrert død i en bolig som er eid av en av deres sønner. Begge enkene solgte eiendommen til sin sønn noen år før de døde men ble altså boende hos ham. Eiendommen til (#9)Anne C Sørensen blir solgt i 1804 og flere dokumenter angående henne blir tinglyst 22.5.1805 i panteboken.³¹⁴ Enken søker om å overta farsarven til sin sønn som har vært borte fra landet i 11 år og som man ikke har hørt livstegn fra. Det at sønnen ikke har gitt livstegn fra seg på så mange år gjør at man mener det har liten risiko og la enken få utbetalt hans arv og man hentydes til at mangelen på livstegn mest sannsynlig betyr at han er omkommet. I Christian den Vs Norske lov står det at hvis en arving har uteblitt i 15 år skal

³¹² Rentenist: En som lever på rentene av formuen sin. Formuen er både beregnet ut fra landsgjennomsnittet på 4 % og prosentberegningen for Christiania på 5 %.

³¹³ Formuen er både beregnet ut fra landsgjennomsnittet på 4 % og prosentberegningen for Christiania på 5 %.

³¹⁴ DA, PB II.B.a.20, 399-400, 613-614.

arven gå til kongen, mens hvis personen dør før dette skal arven gå til de andre arvingene.³¹⁵ Det er nok noe av det som ligger til grunn for å bevilge henne arven samt som det påpekes hennes alder og sviktende helsetilstand. Hun får innviglet arven på 132 rdl der 100 rdl går med til å kjøpe et rom hos de sjøfarendes fattighus. Under regnskap for de sjøfarendes fattighus under dens inntekt over lemmer som har kjøpt seg inn finner jeg at overformynderiet har betalt 100 rdl på vegne av enken og kjøpet er datert 14.1.1806.³¹⁶ Hun har antagelig dødd i perioden mellom 1.6.1814-30.11.1815 der det er en lakune i kirkeboken for St. Jørgen som fattighusene var lagt under.³¹⁷ I regnskapet for 1814 under fattighusets utgifter står det innskrevet under dato 2.12.1814, utgift til likkiste og andre omkostninger for til sammen 7 rbd nv-3 ort og 14 sk for den døde enken.³¹⁸

Det er en del usikkerhet rundt hvilke forsørgelsesmåter (#22)Margaretha von Tangen benytter seg av og derfor er hun plassert i en egen undergruppe B-? I utgangspunktet lever hun på egne midler og eier bolig, 13-9a, frem til 1819 da hun selger den til sønnen. Antagelig deler hun opp eiendommen som hun overtar av sin mann i en større del, 13-9a, som hun bor på og i en mindre, 13-9b, som hun selger til sin svigersønn en gang etter mannens død i 1801. Hun arver kun 49 rdl i følge mannens skifte og er ikke oppført med eget innskudd eller skattebeløp i sølvskatten eller skatten til riksbanksedlenes innløsning. Sønnen som senere kjøper eiendommen bor hos henne i 1815 sammen med en gift datter og hennes mann, mens svigersønnen som kjøpte 13-9b bor fremdeles der i 1815 med sin kone. I ligningsforretninger og til dels klassifikasjonsforretninger over byskatten blir nesten utelukkende mannens navn oppført på 13-9a med unntak av noen få år. Da sønnen får borgerskap som kjøpmann 5.2.1811 sier enken opp sin manns borgerskap dagen etter. Det er mulig at enken drev næring sammen med sin sønn og at han overtok den på et tidspunkt, men pga protokollene for det meste opererer med samme navn er det vanskelig å si når han evt overtok. Enkens mann og hennes sønn har samme navn og selv om det var mer vanlig at enken var oppført med mannens navn

³¹⁵ Chr. Vs. N.L. 5-2-11

³¹⁶ RSFH 1806, Stiftamtmanden i Bergen, under overskriften: "Regnskab over De Søfarendes Fattighuses Nye Bygnings Indtægt og Udgift for 1806"

³¹⁷ Geelmuyden, *Fallende folketall i Bergen 1801-1815*, 129

³¹⁸ RSFH 1814, Stiftamtmanden i Bergen, under overskriften: "Til ligkister og begravellesomkostninger".

etterfulgt av enke eller som mad hender det også at man ser at mannens navn blir brukt selv om han er død og enken har tatt over. Hun får 3000 spd av sin sønn for 13-9a noe som tilsvarer 150 spd årlig de 20 resterende årene hun lever. Det er mulig at hun bor hos familie frem til sin død eller at hun lever på sine begrensede midler, men siden adresse mangler for hennes dødsanmeldelse er det vanskelig å si noe sikkert om dette.

Når det gjelder eventuelle forsørgelsesmåter til de 9 enkene som har to ekteskap bak seg og der det er den siste enkestandsperioden som blir vurdert, er det mer usikkerhet rundt hvilke metoder som blir benyttet. Av enkene i tabell 5-16 i vedlegg 12 er det bare (#26)Nicoline Nielsen som kan plasseres i gruppe A.1. Hun overtar mannens virksomhet, driver den i tilsvarende grad til sin død, eier bolig og er registrert på denne adressen ved sin død. Når det gjelder (#27)Elen Hagerstein får man ved hjelp av lignings- og klassifikasjonsforretninger bekreftet at hun overtar sin første manns virksomhet og driver den i tilsvarende grad, både med hensyn til næringsklasse og næringsinntekt, noen år før hun gifter seg igjen. Andre ektemann rekker kun å være registrert med næring ett år før dør og året etter er enken igjen oppført. Det interessante er at andre ektemann ikke holder enkens nivå i næringsinntekt det ene året han er oppført i protokollene, og året etter er enken igjen registrert med høyere inntekt. Hun driver virksomheten til 1813, men eier bolig frem til 1818. Etter dette finnes det ikke spor av henne i kildene før ved dødsanmeldelsen der hun er oppført med en adresse som hun ikke eier og må derfor antas å være leietaker. Hun er også registrert med et innskudd til sølvskatten på 12,5 spd noe som tilsvarer en antatt formue på 250-313 spd i 1816. Fra 1813-1816 selger hun flere eiendommer, to av dem for under takst og to for over takst, men alle for summer under 1000 spd. Den siste hun eier blir solgt i 1818 for 850 spd der 250 av dem går med til å dekke gjeld. Folketelling 1815 viser at hun har sønnen og datteren boende hos seg, datteren blir gift året etter og er fremdeles registrert på morens eiendom da det første barnet blir født senere samme år, mens sønnen blir gift 1817. En antagelse kan være at hun hører hjemme i undergruppen A.2-B1 og etter endt næringsdrift lever resten av livet på egne midler. I undergruppe B.1. mener jeg man kan plassere 3 enker, som er registrert død på adresser hvis bolig de selv eier. (#33)Johanne M Jordan arver et betydelig beløp av sin andre ektemann, driver næringsvirksomhet noen år av enkestandsperioden og er både oppført med innskudd til sølvskatten samt betaler skatt til riksbanksedlenes innløsning. (#37)Ingeborg von Erpecom er også personlig representert med innskudd til sølvskatten, betaler skatt til riksbanksedlenes

innløsning og skiftet etter enken viser at hun hadde betydelige midler å leve på. (#6) Lovise C Görbitz forsvinner noen år fra kildene, men dukker opp igjen senere som eier av bolig og med en liten næringsvirksomhet som hun driver til sin død.³¹⁹ Når det gjelder(#31) Christine Gerdes er jeg noe usikker om hun skal plasseres i B.1 eller B.2-D fordi kildene gir et noe motstridende bilde. Hun var huseier og levde tilsynelatende på egne midler, men skiftet viser at hun hadde gjeld som måtte gjøre opp etter hennes død. I 1815 står hun oppført som fattig huseier og har sine barn boende hos seg. Det er mulig at de samarbeider om å birdra til husholdningen uten at dette er noe som kan slås fast.

(#38)Anne Olsen endrer virksomhet ved mannens død og driver antagelig vertshus frem til og med 1814, da hun forsvinner fra kildene. Eiendommen solgte hun trolig i 1806 men hun blir altså boende her til 1814 som er siste år hun er oppført i ligningsforretninger over byskatten. Det er merkelig siden eiendommen ble solgt noen år tidligere. Hun finnes ikke som gjengift etter dette eller som død. Etter alderen å dømme er det mulig at hun døde mellom 1814 og 1815 da det mangler oppføringer i kirkeboken til Årstad St Jørgen og at det er derfor hun ikke finnes under døde i kirkebøkene eller i noen andre kilder senere.³²⁰ Hun plasseres ut fra dette i undergruppen B2-? (#20)Anne Jørgensen endrer virksomheten men driver næring trolig frem til 1812. Eiendommen selger hun til sønnen i 1811 og i 1815 bor hun fremdeles hos ham. Sønnen er oppført med innskudd til sølvskatten året etter, mens enken dør i 1817 og er da registrert med en adresse verken hun eller tilsynelatende resten av familien eier. Med unntak av at hun ser ut til å være leietaker ved sin død kan hun plasseres i B.2-D. Det er tenkelig at sønnen støtter henne også etter hun flytter ut fra hans bolig eller at hun da lever på egne midler og dermed hører hjemme i en B.2-D-B gruppe. Om #28 etter hennes andre manns død vet man lite. Hun solgte eiendommen etter sin første mann i 1802 og jeg finner ikke at hun eller den nye mannen eide bolig senere. Da han dør i 1809 finnes hun ikke igjen før i 1815 da hun er beboer på enkefattighuset der hun også dør året etter, og må på den måten plasseres i gruppe D.

³¹⁹ (#6)Lovise Bugge, egentlig Görbitz, behandles her som enke etter andre ekteskap. Se note 243. I en noe usikker kilde finnes en bekreftelse på ekteskapet mellom enken og Georg Görbitz og deres felles sønn. Denne forteller at han senere reiste tilbake til hjemlandet men sier ikke noe om årsaken til det eller om ekteskapet av den grunn ble oppløst: Brandt, *Stamtavle over Familjerne Ellerhusen og Gørbitz*, 13-25.

³²⁰ Geelmuyden, *Fallende folketall i Bergen 1801-1815*, 129.

5.6 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg ved hjelp av økonomiske kilder kunnet tolke hvilke strategier enkene benyttet seg av i siste enkestandsperiode. I utgangspunktet velger flesteparten å fortsette som husholdningens hovedperson enten de forsørger seg ved hjelp av næringsvirksomhet eller andre midler. Mens få driver mannens næring i tilsvarende grad til sin egen død bytter mange strategi i løpet av enkestandsperioden enten ved å tilpasse næringsvirksomheten eller avslutte næring og leve på andre midler. Det er vanligere at enkene i gruppen får støtte av sin egen familie de siste leveårene enn at de får privat eller offentlig understøttelse. I sin helhet er det vanligere for enkene å eie bolig i perioden enn å leie selv om en del leier sine siste leveår. Noen enker selger eiendommene til familie og noen deler husstand med sine gifte barn og på den måten deler kostnadene.

6 Oppsummering og Konklusjon

Mens mange tidligere studier har fokusert enten på giftermålmønster, gjengiftemønster eller forsørgelsesstrategier for enker har målet for denne masteroppgaven vært å kombinere disse perspektivene og studere en gruppe borgerenker i Bergen. De hadde flere muligheter til forsørgelse enn andre enker ved at de kunne overta sin tidligere manns borgerskap og drive borgerlig næring, og er av den grunn også mulig å lokalisere i flere kilder som skattebetalere og utøvere av næringsvirksomhet. Jeg har studert 40 enker som levde mellom 1723-1844, hver av dem fra fødsel til død der det er mulig, men hovedsakelig i perioden mellom 1783-1833. De er alle enker enten etter menn med handelsborgerskap, skipperborgerskap, eller menn som har drevet en kombinasjon av handels- og håndverksvirksomhet og som har borgerskap i en av dem. Da kvinnene kom i enkesstand hadde de flere alternativ som f.eks. gjengifte, hjelp fra familie, offentlige eller private understøttelsesordninger, fortsette mannens husholdning, overta hans posisjons som dens leder og enten forsørge seg gjennom egne midler eller eget arbeid, der de hadde valg mellom å overta mannens virksomhet, endre eller tilpasse den til enkestandstilværelsen eller skifte levebrød til en form for husarbeid.³²¹ Jeg har studert enkene både i forhold til gjengifte og enkestand men også hvordan de forsørget seg i enkestandsperioden. Når det gjelder sivilstand har jeg vurdert i hvilken grad faktorer som enkens alder, forsørgerbyrde, husstandssammensetning, inntektsgrunnlag og andre økonomiske variabler har innvirkning på enkenes valg av alternativ. Det kan innvendes mot oppgaven at antallet enker jeg har tatt for meg er lavt, og at man på den måten ikke kan utlede et mønster for alle enkene av studiegruppen. Dette var heller ikke målet mitt for oppgaven. For det første mener jeg antallet i studiegruppen ikke er så lavt når man sammenligner med resten av borgerenkerne og ikke hele av enkebefolkningen. For det andre var målet å kunne følge enkene gjennom livet, kunne gå i dybden og studere hvordan de levde.

Kildematerialet kan deles inn i 5 hovedtyper bestående av lovmateriale, borgerskaps-, livsløpsorienterte, personlige og økonomiske kilder, der særlig de sistnevnte er svært innholdssrike. Jeg har innsamlet opplysninger om enkene og deres familier til egne biografier

³²¹ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 174-191. Bull, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", 325.

for hver av dem særlig fra de livsløpsorienterte kildene, mens det er de økonomiske kildene som i stor grad har besvart hvilke strategier de benyttet seg av og hvordan de levde. De to viktigste kildene har vært lignings- og klassifikasjonsforretninger for byskatten det har vært mulig å gjenfinne enkene som eide bolig og eller drev næringsvirksomhet og kunne følge dem fra år til år gjennom hele perioden. Til sammen består kildematerialet av mer enn 130 enkeltkilder som i varierende grad er gjennomgått.

Kapittel 3 omhandler i hvilken grad faktorer som enkens alder, husstandsammensetninger og forsørgerbyrde hadde innvirkning på enkens valg av gjengifte eller vedvarende enkestand. Enkene i studiegruppen bekrefter funn i forskningslitteratur der enkens alder tilsynlatende er en av de viktigste faktorene ved gjengifte, men i tillegg viser den en sammenheng mellom barns alder da deres mor ble enke og senere gjengifte eller enkestand.³²² I dette kapittelet benyttet jeg meg hovedsakelig av livsløpsorienterte kilder, som kirkebøker og folketellinger til å analysere sammensetningen og innholdet av husstanden i 1801. Jeg så både på hvilken rolle barn spilte, deres alder, kjønn og evt. yrke, samt hva enkens alder var på ulike tidspunkt og hva den kunne ha å si for hvilke alternativ hun valgte. Kapittel 4 tar for seg i hvilken grad økonomiske faktorer kan sies å ha en innvirkning på enkestand eller gjengifte blant enkene i studiegruppen. Jeg har sett at yrke, næringsklasse og borgerskap henger sammen og har stor betydning for hvilket økonomiske grunnlag enkene hadde. Det var først og fremst lignings- og klassifikasjonsforretninger som ble benyttet til å sammenligne forbindelsen mellom enkens videre sivilstand og evt næringsdrift eller takst av eiendom i ulike perioder, dens størrelse samt hvordan de ulike næringsklassene i den står i forhold til yrkebeskrivelser i andre kilder.

Kapittel 5 omhandler strategier som enkene benyttet enten ved forsørgelse i enkestandsperioden ellers i forhold til gjengifte. Jeg har først og fremst anvendt økonomiske kilder som lignings- og klassifikasjonsforretninger, ekstraskattene, tinglysnings- og skiftedokumenter samt kirkebøker og folketellinger. Enkenes næringsdrift i form av næringsklasser og sum ble sammenlignet med hennes tidligere manns virksomhet, og i hvilken grad hun videreførte eller nedjusterte virksomheten hans hvis hun drev næring eller hva de andre kilder kan belyse at levegrunnlaget hennes var.

³²² Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 179-186. Bull, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", 324-325. Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 201. osv, Linde motsatt kanskje ikke her men lenger nede?

I motsetning til hos Grigg der små barn kun har betydning for gjengifte hvis deres mor er innstilt på det, viser min studie at flesteparten av enkene som kun hadde barn under 10 år da de kom i enkestand første gang senere ble gjengift.³²³ Det er særlig stor mulighet for gjengifte i gruppen når enken var mellom 21-40 år ved første manns død og bare hadde barn under 10 år. Den tidligere mannens yrke bestemte i stor grad hvilket økonomisk grunnlag hans enke hadde i enkestandsperioden. Flesteparten av enkene valgte uavhengig om de senere ble gjengift eller ikke å drive næringsvirksomhet fra ett til flere år i enkestandsperioden. Noen studier antyder at når enken driver en form for virksomhet eller har godt økonomisk grunnlag gifter hun seg igjen i mindre grad.³²⁴ Men en annen innfallsvinkel er at en enke som drev næringsdrift var mer attraktiv som giftermålspartner der mannen kunne overta denne rettigheten. Tilsynelatende var enker hvis årlig næringsinntekt var over 200 rdl, attraktive som gjengiftepартnere, men dette kan like godt ha å gjøre med hvilke typer borgerskap deres første mann hadde hatt og hvilken type næring han og senere hun drev som ved overtakelse til ny mann, var mer attraktiv enn selve inntektssummen. Studiegruppen bekrefter funn i forskningslitteraturen der enker stort sett blir gift med menn med samme yrke, næring eller borgerskap som deres første mann, men også der den nye ektemaken har mulighet til å overta retten til å drive borgerskap fra enken. I siste enkestandsperiode er det vanlig at enkene driver næringsvirksomhet i en eller annen form, enten i tilsvarende grad som sin mann eller i redusert grad. Mange lever også på egne midler som av arv, eiendom e.l. og ofte bytter enken strategi i løpet av perioden. Selv om noen enker mottar støtte av familie sine siste leveår, bor flesteparten hjemme hos seg selv, som oftest i et hus de selv eier eller noen ganger leier.

Man kan ikke vite hvilke motiver som lå bak de enkelte valgene enkene foretok seg, men man kan vurdere hvilke faktorer som hadde innvirkning på gruppen som helhet. Alder er tilsynelatende viktig for gjengifte, ved at flesteparten av de som blir gjengift er under 41 år, og at gjengifte er svært sjeldent etter fylte 50 år.³²⁵ Jeg har også pekt på at de av enkene som

³²³ Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 202-207.

³²⁴ Bladh, *Månglerskor*, 96-97. Linde, "Endnu ikke gift", 60-61. Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 176-177.

³²⁵ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 179-186. Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 201. Bull, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", 324-325.

utelukkende har barn under 10 år ved første manns død blir i større grad gjengift enn de som også har eldre barn. Det kom ikke som en overraskelse at enker som var mellom 21-30 da deres første mann døde og som kun hadde barn under 10 år stort sett ble gjengift, men at dette gjaldt enker i alder 31-40 år også er kanskje ikke så selvfølgelig. Grigg avdekker derimot at små barn ikke har innvirkning med mindre enken er innstilt på gjengifte, noe som hun også finner i forhold til inntekt.³²⁶ Inntekt over 200 rdl hos borgerenkene kan tilsynelatende gjøre dem til attraktive partnere for et nytt ekteskap, men samtidig forblir også mange enker i enkestand som har høy inntekt. Forskningslitteraturen ser ut til å mene at god økonomi fører til at enken ofte forblir i enkestand, og dette blir bekreftet av noen i gruppen, mens andre blir gift uavhengig av dette.³²⁷ At godt økonomisk grunnlag har innflytelse ser ut til å bli bekreftet for fire av enkene, der en enke mottar en anselig arv etter sin første mann og for tre andre der enken etterlater seg betydelige arvebeløp som tilsier en meget god økonomi. Sammenligner man beløpene fra skiftene skiller disse enkene seg ut fra resten av gruppen. Man kan få et inntrykk av at borgerenkene med sine flere muligheter til forsørgelse stod friere til å velge det de var innstilt på. Enten de ble gjengift eller ikke drev flesteparten næringsvirksomhet i tilsvarende eller redusert grad over flere år av enkestandsperioden. Linde påpeker at i hennes studie er gjengifte sjeldent selv blant de unge enkene og på denne måten at hvis de klarte seg økonomisk giftet de seg ikke igjen.³²⁸ Men dette finnes det ikke belegg for i min gruppe, flere av de som ble gjengift hadde god økonomi enten i form av eiendommer, inntekt eller arv og ung alder var en viktig faktor ved gjengifte. Denne studien har vist at enkene ikke bare hadde en strategi, men benyttet seg av flere strategier i løpet av livsløpet.

³²⁶ Grigg, "Toward a Theory of Remarriage", 201-207.

³²⁷ Johansen, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", 176-177. Linde, "Endnu ikke gift", 60-61.

³²⁸ Linde, "Endnu ikke gift", 60-61

Kilder og litteratur

Utrykte kilder:

Bergen Byarkiv:(BBA)

- **Magistraten i Bergen** (BBA A-0651):
 - Fortegnelse over Bergens samtlige Borgerskab 1777
 - Fortegnelse over Bergens Byes samtlige Borgerskab Aaret 1786
 - Fortegnelse over Borgerskab fra 1842
- **Ligningsvesenet** (BBA A- 1209):
 - Protokoller for byskatten, klassifikasjonsforretninger (KF), for årene 1777-1833; 1777, 1779-1787, 1791-1796, 1798, 1800, 1801, 1803-1804, 1807-1815, 1817-1819, 1831-1833.
 - Protokoller for byskatten, ligningsforretninger(LF), for årene 1774-1831; 1774, 1787-1788,1790, 1792, 1796,1799, 1802 og 1807-1831.
 - Protokoll over skatten til riksbankssedlenes innløsning:
Ligningsforretning over Skatten til Rigsbanksedlernes Indragelse for året 1818 til 1819. (Lf RSI)
 - Ligningsforretning over Rigsbankens laan til Specie Banquen for året 1817-1818. (Lf RLS)
 - Protokoller for by- og fattigskatten, for årene 1865-1880. Forkortelse B. F. P
 - Protokoller for byskatten, for årene 1853, 1860-1862.
- **Kemneren** (BBA A-0001)
 - Protokoller for kommuneskatten, for årene 1858, 1870 og 1880.
Forkortelse K. P.

Statsarkivet i Bergen: (SAB)

- **Stiftamtmannens arkiv:**

- Protokoller over regnskap for fattighus:
- REFH 1816:
- Boks 1855, 2 mappe: Regnskab over stiftelsen Enke Fattig Huuset ved Stadsporten udi Bergen pro Anno 1816
- RSFH 1806:
- Boks 1843, mappe 6: Regnskab over De Søfarendes Fattighususes Indtægter og Udgifter for Aaret 1806.
- RSFH 1814:
- Boks 1845, mappe 3: Regnskab over Søfarendes Fattighususes Indtægt og Udgift for Aaret 1814.

Universitetsbiblioteket i Bergen: (UB)

- **Manuskript- og librarsamlingen:**

- Ms 175e: Myndighetsbevilling for Maria Elisabeth Görbitz.
- Ms 1393.10, 1393.12, 1393.13. Konow. Kontrakter.

Digitalarkivet (DA): <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet>:

- **Skannet skiftemateriale:**

- Skifteprotokoll (SP) C 7a, Bergen byfogd, s. 58, 62, 67, 75-76, 81, 93-94, 98, 102-103, 117-118, 120-124, 190-191, 218. 1796-1826.
- Skifteprotokoll (SP) C 7b, Bergen byfogd, s. 504-505, 539-541, 944. 1796-1826.

- Skifteprotokoll (SP)C 8a, Bergen byfogd, s. 3-4, 41, 82-84, 223. 1826-1845.
 - Skifteprotokoll (SP) C 8b, Bergen byfogd, s. 251-252, 289-290, 475-476. 1826-1845
 - Skifteprotokoll (SP) A 10, Nordhordland sorenskriveri, s. 320-321. 1798-1805.
 - Skifteprotokoll (SP)A 17, Nordhordland sorenskriveri, s. 202-205. 1825-1830.
 - Skifteprotokoll (SP)A 18, Nordhordland sorenskriveri, s. 308-310. 1830-1833.
 - Skifteprotokoll (SP) A 19, Sunnfjord sorenskriveri, s. 345-346, 451. 1836-1845.
- **Skannede tinglysningsdokumenter:**
 - Pantebøker (PB) II. B.a.18- II.B.a.36, Bergen by. 1791-1852.
 - Pantebok (PB) II.B.a.7b, Nordhordland, s. 678-679. 1776-1780.
 - Pantebok (PB) II.B.a. 10c, Nordhordland, s. 763-765, 767-768. 1800-1802.
 - Pantebok (PB) II.B.9a, Sunnfjord i Sogn og Fjordane, s. 160-161. 1825-1829.
 - Pantebok (PB) II.B.10a, Sunnfjord i Sogn og Fjordane, s. 234. 1833-1836.
 - Pantebok (PB) II.B.11a, Sunnfjord i Sogn og Fjordane, s. 220. 1839-1841.
 - Panteregister (PR) II.A.b.92, Midhordland, Askøy, s. 261. 0-1899.
 - Panteregister (PR) II.A.g.1, Sunnfjord i Sogn og Fjordane, Kinn(Bransø), s. 26. 1800-1825.
 - Panteregister (PR) II.A.g.3, Sunnfjord i Sogn og Fjordane, Kinn(Bransø), s. 45. 1825-1880.

- Panteregister (PR) A.d.A.1-A.d.C.20, Bergen by. 1732-1896.
- **Skannede kirkebøker for Bergen:**
http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_fylke=13&idx_kommune=Alle&idx_kilde=Alle&idx_periode=&idx_textsearch=&js=j. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.47.
- **Skannet arkivmateriale:**
 - Sølvsikten for Bergen by, s. 1-24. 1816:
http://www.arkivverket.no/URN:db_read/db/52617. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.52.
 - Sølvsikten for Herdla tinglag i Nordhordland, s. 69. 1816:
http://www.arkivverket.no/URN:db_read/db/52620. Lastet ned 17.11.14. Kl. 16.30.

Litteratur og trykte kilder:

- Ameln, Henrik, *Familien Ameln*, Bergen, 1954.
- Backer, Julie E, *Ekteskap, fødsler og vandringer i Norge 1856-1960*, Oslo, Statistisk sentralbyrå, 1965.
- Kjøpstadprivilegier for Bergen s. 289-293: Berg, Fr. Aug. Wessel, ”Aabent Brev, indeholdende forbedring i de privilegier, som for Kjøpstaden Bergen den 1 Mai 1700 ere confirmerede, after Ansøgning, til Borgerskabets des bedre Opkomst av 29. April 1702”. *I Kongelige Recripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i tidsrummet 1660-1813*, Første bind 1660-1746, Christiania, 1841. Hos Nb 27.03.14:
<http://www.nb.no/nbsok/nb/2da0fd88cd65bc96df519822f6ec37e9.nbdigital?lang=no#9>.

- Bladh, Christine, *Månglerskor Att sälja från korg och bod I Stockholm 1819-1846*, Ph. D avhandling. Universitetet i Gøteborg, 1992.
- Bladh, Christine, "Women and Family Structure in Late 18 th Century Stockholm", I *Women in Towns the Social Position of European Urban Women in a Historical Context redigert av Marjatta Hietala & Lars Nilsson*, 89-109, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet, 1999.
- Blom, Ida, "The History of Widowhood: A bibliographic Overview". *Journal of Family History* 16, nr. 2 (1991): 191-210.
- Blom, Ida, Sølvi Sogner (red.) Gro Hagermann, Kari Melby, Hilde Sandvik og Ingvild Øye. *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*, Oslo: Cappelen Akademiske forlag, 2005.
- Brandt, Wilhelmine, *Stamtavle over Familjerne Ellerhusen og Gørbitz*, Bergen, 1866.
- Brandt, Wilhelmine, *Stamtavle over Legatfamilien Meyer: tilligemed 2de til samme hørende Slægter: Hellmundt og Jordan*, Bergen, 1871.
- Bruenech, G.W, *Konow. Personallhistorie og Genealogi 1260-1936*, Oslo, 1937.
- Bull, Ida, "Enkers levebrød i et førindustrielt bysamfunn", *Historisk Tidsskrift*, bind 65, nr. 3 (1986): 318-342
- Bull, Ida, "Kvinnens dagligliv i borgerskapet ca 1780-1830", *Historisk tidsskrift*, Bind 69, nr.4 (1990): 484-511
- Cambell, J.H.S, *Stamtavler over Familien Campbell i Norge, samt Slægterne Megeland, Sebben, Harrje, Haltaus og Kling m.fl*, Bergen: Udgiverens forlag, 1877. (Fam Harrje s. 58-63, 58-60.)

- Lov om Handelen 8.8.1842, s. 319-332: Collett, P. Collett, J. og Bull, Chr, *Lover, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m M, der vedkommer Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse*, bind 10, Christiania, Chr. Grøndahls Forlag, 1844.
- Dyrvik, Ståle, *Den demografiske overgangen*, Oslo: Det Norske Samlaget, 2004.
- Eliassen, Finn-Einar, "Del II Småbyenes storhetstid, ca 1500-1830". I *Norsk byhistorie Urbanisering gjennom 1300 år* redigert av Finn-Einar Eliassen, Knut Helle, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu, 143-245, Oslo: Pax Forlag A/S, 2006.
- Ertresvaag, Egil, *Et bysamfunn i utvikling 1800-1920*, Bind III, *Bergen Bys Historie*, Bergen: Universitetsforlaget, 1982.
- Espelid, Knut L, *Til Medborgernes Sande Vel. Det Nyttige Selskab 1774-1974*, Bergen?:A.s. John Griegs boktrykkeri, 1975.
- Fossen, Anders Bjarne, *Borgerskapets by 1536-1800*, Bind II, *Bergen bys historie*, Bergen: Universitetsforlaget, 1979.
- Geelmuyden, Knut, *Fallende folketall i Bergen 1801-1815*, Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen, 1994.
- Grigg, Susan, "Toward a Theory of Remarriage: A Case Study of Newburyport at the Beginning of the Nineteenth Century", *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol.8. No. 2(1977): 183-220.
- Hagerup, Edvard, "Bergens By", I *Beretninger om Den oeconomiske Tilstand m.m. i Norge ved udgangen af Aaret 1835*, 199-208, Christiania, 1836.
- Hajnal, John, "European Marriage Patterns in Perspective". I *Population in History* redigert av D.E.C Eversley & D.V. Glass, 101-143, Great Britain: Edward Arnold LTD, 1965.

- Hajnal, John, "Two kind of pre-industrial household formation system". I *Family forms in historic Europe* redigert av Peter Laslett, Robin Jean & Richard Wall, 65-104, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Heiberg, G.F, *Slekten Heiberg. Genealogiske opplysninger og personalhistorie*, Oslo: Cammermeyers Boghandel, 1942. (78-80)
- Hellesund, Tone, *Al min længsel og uro om einslege borgarskapskvinner rundt århundreskiftet*. Hovedoppgave i etnologi, Universitetet i Bergen, 1995.
- Henriksen, Petter, red. *Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon. Ned-Pes bind 11*, 4 utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget, 2006
- Hubbard, William H, "Death and Disease in Urban Norway: The Mortality Transition in Kristiania, Bergen, and Trondheim in the Second Half of the Nineteenth Century". I *Historical Studies in Mortality Decline* redigert av William H Hubbard, Kari Pitkänen, Jürgen Schlumbohm, Sølvi Sogner, Gunnar Thorvaldsen & Frans van Poppel, 23-42, Oslo: Novus Forlag, 2002.
- Johannessen, Knut, *Den Glemte Skriften. Gotisk håndskrift i Norge*, Oslo: Universitetsforlaget, 2007.
- Johansen, Hanne Marie, "Widowhood in Scandinavia- an Introduction", *Scandinavian journal of history* 29(2004): 171-191.
- Johnsen, Jan, *Den sosiale lagdelingen I Bergen I 1801*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1963.
- Kiil, Alf, *Arkivkunnskap Statsarkiva*, Oslo: Universitetsforlaget, 1969.
Hos Nb 27.03.14:
<http://www.nb.no/nbsok/nb/2d987750c4895420476a287ff9352a9e?index=0#0>.

- Lange, Hilde, *Enker i Jevnaker prestegjeld Muligheter og begrensninger for omgifte i to perioder på 1700- og 1800-tallet*. Hovedoppgave i Historie, Universitetet i Tromsø, 2002.
- Lexow, Carl, *Fra folkevandringstiden til Napoleonskrigene, 550 e.Kr.-1800: de nordiske slektsgrenene*, Bind I, red. Carl Lexow, *Slekten Lexow*, Tønsberg, 2002.
- Linde, Helle, ”Endnu ikke gift- enker i København i første halvdel af 1800-tallet” i *Handlingens kvinder* redigert av Karen Hjorth & Anette Warring, s. 53-73, Fredriksberg, Roskilde Universitetsforlag, 2001.
- Mohn, Johan Balthazar Flottmann, *Christian Joachim Mohn. Hans forfædre, liv og efterkommere*, Oslo, 1928.
- Mordt, Gerd, *Kvinner og Næringsrett Kvinneparagrafene i håndverksloven av 1839 og handelsloven av 1842*. Hovedoppgave i Historie, Universitetet i Oslo, Publikasjoner fra Tingbokprosjektet, 1993.
- Mykland, Liv og Kjell-Olav Masdalen, *Administrasjonshistorie og arkivkunnskap. Kommunene*, Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Nordahl-Olsen, Johan, *Stamtavle over familierne Mejer, Nordahl, Berle, Kjelstrup og Olsen, samt Nordahlsgaardens historie*, Bergen, 1895.
- Rein, Jonas, Christian Magnus Falsen og Herman Foss, ”Om Statsmagternes Deling og likevægt”, *Den Norske Tilskuer* 1, nr 33-34 (1817):257-272. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.23.
<http://www.ub.uib.no.pva.uib.no/asp/elpub.asp?PublName=Tilskuer&aar=1&?sp=1&ep=999&pn=142>.
- Rieber-Mohn, Edvard, *Pütter-familien i Bergen 1740-1870. Om noen tysk-bergenske personligheter etter hansatiden*, Bergen: Bodoni Forlag, 2006.
- Rygg, N, *Norges Banks Historie*, Bind I, Kristiania, 1918.

- Sandvik, Hilde, ”Umyndige” kvinner i handel og håndverk. *Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*. Hovedoppgave i Historie, Universitetet i Oslo, Publikasjoner fra Tingbokprosjektet, 1992.
- Skaare, Kolbjørn, *Norges mynthistorie: mynter og utmynting i 1000 år: pengesedler i 300 år: numismatikk i Norge*, Bind I, Oslo: Universitetsforlaget, 1995. Hos Nb 27.03.14:
<http://www.nb.no/nbsok/nb/534cd2f7993bb7c88f4a1382d2d4dbb6?index=0#0>.
- Sogner, Sølvi(red) *I gode og vonde dager. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*, Oslo: Det Norske Samlaget, 2003.
- Sollied, P.R., ”Bergens styre før formandskapsloven av 1837”. *I Bergen 1814-1914*, Bind I, redigert av Carl Geelmuyden og Haakon Schetelig, s. 37-96, Bergen: John Griegs Forlag, 1914.
- Sollied, Thora, *Stamtavle over familien von Erpecom*, Bergen, 1932.
- Sundt, Eilert, *Om Giftermaal i Norge. Bidrag til Kundskab om Folkets Kaar og Sæder*, Christiania, 1855.
- Tvedte, M. Braun, *Norges Statistik*, Christiania: Chr. Tønsbergs forlag, 1848. Hos Nb 27.03.14:
<http://www.nb.no/nbsok/nb/e4f397a39546d99e0ab3c13ac58d2c8b?index=0#197>.
- Warring, Anette, ”Introduktion” i *Handlingens kvinder*, redigert av Karen Hjorth & Anette Warring, s. 9-12, Fredriksberg: Roskilde Universitetsforlag, 2001.
- Wiesener, A.M, *Bergens Borgerbok 1752-1865*, Bergen Historiske Forening, Bergen, 1917-1923.
- Wilcke, J, *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler. Møntvæsenets sammenbrud og genrejsning 1788-1845*, København, 1929.

Websider:

- Store norske leksikon, s.v. "Edvard Hagerup". 06.05.14. <http://snl.no/>.
- Grunnloven, § 50, 1814. Stortinget.no:
<https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.47.
- Bergenskartet: "St. Jacobs kirkegård for fattige":
<http://www.histos.no/bergen/vis.php?kat=5&id=71>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.32.
- Kong Christian Vs Norske Lov 1687(Chr. Vs. N.L):
<http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/kilder/chr5web/chr5register.html>. Lastet ned: 17.11.14. Kl. 15.31.
- Herstad, John, "Prismaterialet hos Digitalarkivet":
<http://da2.uib.no/herstad/kapittel.html>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 14.02.
- Arkivverket (AV), "Prestegjeld og sokn i Bergen":
<http://arkivverket.no/arkivverket/Bruk-av-arkiv/Slekt/Hovedkilder/Kirkeboeker/Soknehistorikk/Bergen>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 14.58.

Digitalarkivet (DA): <http://www.arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet>:

- "Kart over Noreg": <http://digitalarkivet.no/norkart/>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 14.30.
- "Borgarbrev Bergen 1866-1916": <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=borg1866&spraak=n&metanr=34>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.20:

- ”Borgerskap i Bergen 1600-1751”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=borg1600&spraak=n&metanr=33>. Lastet ned 17.11.2014. Kl. 11.56.
- ”1801- telling for 1301 Bergen”: <http://digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&gardpostnr=&personpostnr=&sidenr=2&filnamn=f18011301&visdok=fjern>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.21.
- ”1865- telling for 1301 Bergen”: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=f61301&spraak=n&metanr=683>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.29.
- ”Folketeljing 1815 for Bergen”: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=berg1815&spraak=n&metanr=28>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.22.
- ”Folketeljing 1825 for Manger”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=mang1825&spraak=n&metanr=93>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.50.
- ”Døypte i Bergen 1668-1815”: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=dp12011668&spraak=n&metanr=3223>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.23.
- ”Døypte i Bergen 1816-1894”: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=dp12011816&spraak=n&metanr=3981>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.24.
- ”Vigde i Bergen 1663-1816”: http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=vigd1663_1&spraak=n&metanr=147. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.24.
- ”Vigde i Bergen 1816-1911”: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=vigd1816&spraak=n&metanr=148>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.25.

- ”Døde i Bergen 1668-1815”: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=bedo1668&spraak=n&metanr=25>. Lastet ned 17.11.14. kl. 15.26. Kl. 15.26.
- ”Gravlagde i Bergen 1816-1886”: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=1301begr&spraak=n&metanr=1844>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.26.
- ”Gravlagde i Bergen 1881-1911”: <http://www.digitalarkivet.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=doed1881&spraak=n&metanr=42>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 15.27.
- ”Lemmer ved Enkefattighuset 1711-1817”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=enke&spraak=n&metanr=52>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 11.57.
- ”Ekteskapsløyve Bergen stift 1717-1804”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=ektebevi&spraak=n&metanr=48>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 11.59.
- ”Matroser i Bergen 1754-1800”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=matr1754&spraak=n&metanr=97>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.01.
- ”Undersøkelseskommissjonen 1804-1805 Bergen”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=berg1804&spraak=n&metanr=27>. Lastet ned 17.11.14. Kl.12.03.
- ”Sollieds skifteavskrifter for Bergen 1675-1852”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=sk12011675solliedskift&spraak=n&metanr=3750>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.06.

- ”Skifteakter for Bergen 1782-1796”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=sk12001782akt&spraak=n&metanr=3998>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.07.
- ”Skifteregister for Nordhordland 1702-1857”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&sidenr=20&filnamn=skifnhor&fjernsok=true>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.30.
- ”Skifteregister, Sunnfjord 1677-1845”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=skifsfjo&spraak=n&metanr=117>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.44.
- ”Gardsnamn for Hordaland og Sogn og Fjordane frå O. Rygh”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=rygh&spraak=n&metanr=3916>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.35.
- ”Gesellar i Bergen 1755-1837”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=Ges1755&spraak=n&metanr=1695>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.37.
- ”Register til pantebøkene for Midthordland”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=pb12001800mhl&spraak=n&metanr=5307>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.38
- ”Register til pantebøkene for Nordhordland”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=pb12001800nhl&spraak=n&metanr=5308>. Lastet ned 17.11.14. Kl.12.40
- ”Register til pantebøkene for Bergen by”: <http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=pb12011820&spraak=n&metanr=5310>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.41.

- ”Delbobes samling”:
<http://www.arkivverket.no/arkivverket/Digitalarkivet/Om-Digitalarkivet/Om-kjeldene/Genealogiske-samlinger/Delgobe>. Lastet ned 17.11.14. Kl. 12.58: Pakke 4; Berle; s. 54. Pakke 33; Rogge; s. 76.
- ”John Herstad: Kornpriser i Bergen stiftamt 1684-1813”:
<http://gda.arkivverket.no/cgi-win/webcens.exe?slag=visbase&filnamn=pr12001684&spraak=n&metanr=3466>. Lastet ned 17.11.14. Kl.13.49.
- ”Skannede tinglysningsdokumenter”:
 Panteregiser for Bergen by:
http://www.arkivverket.no/URN:tl_read?idx_primreg=kilde&idx_fylke=13&idx_textsearch=&js=j. Lastet ned 17.11.14. Kl. 14.46.
- ”Skannede tinglysningsdokumenter”:
 Pantebøker for Bergen by:
http://www.arkivverket.no/URN:tl_read?idx_primreg=PBOOK&idx_fylke=13&idx_sted=&idx_textsearch=&js=j. Lastet ned 17.11.14. Kl. 14.48.
- ”Skannet skiftemateriale”:
 Bergen:
http://arkivverket.no/URN:sk_read/search/?forvaltning=&fylke=13&embeta=&protokoll=&periode=&navn=. Lastet ned 17.11.14. Kl. 14.54.

Vedlegg:1-12

Vedlegg 1:

Tabell: 1-1: Presentasjon av kvinnene i studiegruppen:

Nr	Kvinnenes fornavn og pikenavn:	Første ektemann:	Andre ektemann:
1	Anna Catharina Vahl	Peter H Bruus	
2	Lydia Reimers	Bastian J Lind	
3	Sarah Staman	Jørgen Kiedding	Conrad Rosentræder
4	Elisabeth Lochert	Claus Døscher	
5	Agnethe Pegelau	Johan Nordahl	
6	Lovise Cathrine Garnes	Ole Bugge	Georg F Gørbitz Lypcke
7	Anna Hedevig Riech	Friderich Ludvig Konow	
8	Catharina Lexau	Jens Lind	
9	Anna Catharina Dam	Matz Sørensen	
10	Anne Bergithe Kyssing	Gerdt Kuhlman	
11	Karen Ibsen	Jørgen Brunchorst	
12	Martha Margaretha Reimers	Henrich P Berle	
13	Lucia Maria Lorentzen	Thomas Erichsen	
14	Engel Svane	Hans Lund Bredahl	
16	Berthe Svendsdtr	Absolon Rasmussen Hille	
17	Cathrine J Gierding	Joachim L Büneman	
18	Wendel Maria Middelhun	Rasmus Rasmussen	Peter S Lamberg
19	Catharine Bogøe	Rasmus Martens	
20	Anna Blix Hvid	Johan C Rogge	Peter Jørgensen
21	Maren Catharina Wiebroe	Jan I Møller	
22	Margrethe Johanne Granboe	Johan G von Tangen	
23	Wilhelmine C. Rosentræder	Henrich Fasmer Frøchen	
24	Juditha Sophia Blix	William Farquar	
25	Mette Maria Hueholdt	Gerdt Kruuse	
26	Nicoline Thrulsdtr	Tollef Nielsen Ørn	Johan Nielsen
27	Elen Gram	Christian Jæger	Jan Gustav Hagerstein
28	Kirstine Christensdtr	Jonas Andersen	Thomas Olsen Bagge
29	Elisabeth M Brygman	Johan M Bees	
30	Maria C Ameln	Johan C Krøpelien	Henrich Kehlenbeck
31	Christine Kastrup	Barthold Riech	Herman S Gerdes
32	Abel Sophie Hind	Henrich A Meyer	
33	Johanne Mette Paasche	Owe Holm	Caspar Jordan
34	Anna Maria Rasmussen	Valentin Huun	
35	Rebecca Warneche	Jochim C Kock	
36	Margretha A. H. Meyer	Christian Jochim Mohn	

37	Ingeborg E Schröder	Henrich Jordan	Jacob von Erpecom
38	Anna Nielsdtr	Jacob J Ulrich	Johannes Olsen
39	Marthe Maria Aamundsdr	Ravalius Wisman	
40	Lucia Margaretha Müller	Martin Gørbitz	Frantz A Pütter
41	Anne M Harrje	Lüder Lipmann	

Vedlegg 2:

Tabell 2-9.B: Antall inngåtte ekteskap i perioden 1790-1820, fordelt etter sivilstand: ³²⁹

År:	uk-um	uk-em	en-um	en-em	uk-?	um-?	en-?	em-?	? Begge	Totalt
1790	80	25	14	5	5	2	3	0	3	137
1791	106	24	14	8	5	2	1	0	1	161
1792	122	18	18	8	12	5	1	1	1	186
1793	113	24	24	5	5	3	1	3	1	179
1794	85	30	10	5	2	0	1	0	0	133
1795	98	16	10	6	6	3	0	0	0	139
1796	98	28	23	5	10	2	1	0	0	167
1797	87	23	19	5	12	3	0	0	0	149
1798	112	20	11	5	5	1	0	1	0	155
1799	136	24	24	6	9	2	1	0	2	204
1800	100	19	21	8	10	2	2	1	0	163
1801	84	26	19	7	11	3	1	1	2	154
1802	104	19	20	15	13	3	1	0	4	179
1803	103	18	16	7	6	4	4	0	1	159
1804	110	21	24	11	12	2	2	0	1	183
1805	143	29	26	7	9	1	1	0	3	219
1806	123	18	17	11	10	0	1	1	0	181
1807	108	18	23	5	3	0	1	0	0	158
1808	55	12	9	2	5	0	1	0	3	87
1809	74	17	8	7	1	2	1	0	0	110
1810	118	22	13	15	2	0	0	0	0	170
1811	133	28	23	16	2	0	0	0	0	202
1812	115	30	24	16	5	0	1	0	0	191
1813	101	18	11	3	2	0	0	0	0	135
1814	84	18	14	8	4	0	2	0	0	130
1815	138	31	30	10	1	0	1	1	0	212
1816	105	19	17	9	8	8	0	0	0	166
1817	87	16	15	9	3	2	2	0	0	134
1818	104	22	13	8	3	22	1	6	20	199
1819	84	14	6	6	1	20	0	6	3	140
1820	100	9	13	6	10	14	2	2	0	156
1821	85	13	10	5	15	4	0	0	0	132
1822	77	17	9	3	33	4	5	1	0	149
1823	86	19	13	6	33	2	5	0	0	164
1824	95	11	12	1	13	7	2	0	2	143

³²⁹ DA, "Vigde i Bergen 1663-1816", "Vigde i Bergen 1816-1911". For året 1820 er antallet i databasen 157, men ved nærmere ettersyn er tallet rettet da en ekteskapsinngåelse er satt inn to ganger.

Forkortelser: uk=ugift kvinne, um=ugift mann, em=enkemann, en=enke, ?=ukjent.

Tabell 2-10B: Antall og proporsjonen av gjengifte 1790-1824: ³³⁰

År:	gjø for k	gjø for m	gjø for k av a	gjø for m av a
1790	22	30	16,1	21,9
1791	23	32	14,3	19,9
1792	27	27	14,5	14,5
1793	30	32	16,8	17,9
1794	16	35	12,0	26,3
1795	16	22	11,5	15,8
1796	29	33	17,4	19,8
1797	24	28	16,1	18,8
1798	16	26	10,3	16,8
1799	31	30	15,2	14,7
1800	31	28	19,0	17,2
1801	27	34	17,5	22,1
1802	36	34	20,1	19,0
1803	27	25	17,0	15,7
1804	37	32	20,2	17,5
1805	34	36	15,5	16,4
1806	29	30	16,0	16,6
1807	29	23	18,4	14,6
1808	12	14	13,8	16,1
1809	16	24	14,5	21,8
1810	28	37	16,5	21,8
1811	39	44	19,3	21,8
1812	41	46	21,5	24,1
1813	14	21	10,4	15,6
1814	24	26	18,5	20,0
1815	41	42	19,3	19,8
1816	26	28	15,7	16,9
1817	26	25	19,4	18,7
1818	22	36	11,1	18,1
1819	12	26	8,6	18,6
1820	21	17	13,5	10,9

³³⁰ DA, "Vigde i Bergen 1663-1816", "Vigde i Bergen 1816-1911".

1821	15	18	11,4	13,6
1822	17	21	11,4	14,1
1823	24	25	14,6	15,2
1824	15	12	10,5	8,4

Vedlegg 3:

Tabell 3-8b: Oversikt over husstandens innhold i 1801 for husstander med kun et hushold: ³³¹

Adr:	Nr	Yrke	Totalt medlemmer i hele husstanden	Hovedpersonens ektefelle	Hovedpersonens barn	slekt	tjenere	yrkesrettete beboere	Innløserende	leiende
1-38	2	kjmshdl	5	0	0	0	4	0	0	0
1-39	3	(tomt felt)	15	0	3	0	3	8	0	0
1-45	4	kjmshdl	10	0	2	1	6	0	0	0
4-88	7	komhdl	14	0	6	0	7	0	0	0
5-5,6	8	kjmshdl	7	0	3	1	2	0	0	0
7-9	11	kjmshdl	2	0	0	0	1	0	0	0
7-11	12	kjm	10	1	5	1	2	0	0	0
11-41	18	kjmshdl	7	0	4	0	2	0	0	0
12-6	19	kjm	6	0	4	0	1	0	0	0
20-39	32	kjm	15	1	10	0	3	0	0	0
21-7	33	kjm	16	1	4	0	8	2	0	0
23-4	36	kjm	11	0	5	0	5	0	0	0
23-7	37	kjm	9	1	3	0	4	0	0	0
1-8-13	1	bohdl	6	0	1	1	3	0	0	0
11-19	17	bohdl	5	0	1	0	3	0	0	0
13-32	24	sphdl	4	0	2	0	1	0	0	0
20-2	29	tohdl	4	0	2	0	1	0	0	0
13-4	20	krbhdl	9	0	7	0	1	0	0	0
13-7	21	krbhdl	10	0	5	1	2	0	1	0
13-11	23	krbhdl	5	0	2	0	2	0	0	0
14-17	25	krbhdl	7	0	3	0	3	0	0	0
20-15	31	krbhdl	7	0	5	0	1	0	0	0
14-27	26	vertsh	5	0	1	0	2	0	1	0
18-1	27	vertsh	5	0	2	0	1	0	1	0
23-80	38	vertsh	5	0	2	1	1	0	0	0

³³¹ DA; ”1801-telling for 1301 Bergen”. Forkortelser brukt i tabellene: kjmshdl=kjøpmannshandel, kjm=kjøpmann, bo=bondehandel, sphdl=speserihandel, vertsh=vertshus, krbhdl=krambodhandel, tohdl=tobakkshandel, Hånda=håndarbeid, 1E=første ektemann, 2E=andre ektemann. Navn på hovedpersonene er fjernet fra tabellen, se tabell 3-9a.

Tabell 3-8c: Oversikt over husstanden innhold i 1801 for husstander med flere enn ett hushold: ³³²

Adr:	Nr	Navn på hovedperson i husstand/hushold	Yrke	Totalt medlemmer i husstanden/husholdet	Hovedpersonens ektefelle	Hovedpersonens barn	slekt	tjenere	Yrkesrettede beboere	Innlosjerende	leiende
7-24	13	Lucia Erichsen	kjmshdl	12	0	2	0	6	0	0	4
1. hh		enkens hushold		6	0	1	0	4	0	0	0
2. hh		sønnen <i>Hans Erichsen, leier</i>	kjm	6	1	-	0	2	0	0	0
8-20	14	Engel Bredahl	kjmshdl	12	0	4	0	4	0	0	4
1. hh		enkens hushold		8	0	3	0	4	0	0	0
2. hh		<i>Svigersonn Salve Salvesen, leier</i>	kjm	4	1	-	0	0	0	0	0
13-9	22	Johan G v Tangen (1E)	kjm	11	1	1	0	4	0	0	4
1. hh		1. ektemanns hushold		4	1	1	0	1	0	0	0
2. hh		<i>leier: Johan F Wulf</i>	kjm	7	1	-	0	3	0	0	0
1-49	5	Agnete Nordahl	bohdl	10	0	2	1	4	0	2	0
1. hh		enkens hushold		7	0	2	1	3	0	0	0
2. hh		<i>svigermor A Nordahl innl</i>	fam 1hh	3	0	-	0	1	0	1	0
20-7	30	Maria Krøpelien	sphdl	11		0	1	3	0	0	6
1. hh		enkens hushold		3	0	0	1	1	0	0	0
2. hh		<i>Leier: Jacob Prom</i>	Stadm	8	1	-	0	2	0	0	0
22-26	35	Rebecca Kock	sphdl	8	0	3	3	1	0	0	3
1. hh		enkens hushold		5	0	3	0	1	0	0	0
2. hh		<i>Søster: M Lankenau, leier</i>	Hånda	3	0	-	2	0	0	0	0
21-27		Johanne Spiesmacher	Hånda	6	0	-	0	2	0	0	3
1. hh		Johanne Spiesmacher	Hånda	2	0	-	0	1	0	0	0
2. hh	34	<i>Leier: Anne Huun, enkens hh</i>	krbhdl	4	0	2	0	1	0	0	0
S1-35	40	Lucia Görbitz	krbhdl	16	0	2	0	3	0	1	9
1. hh		enkens hushold		6	0	2	0	2	0	1	0
2. hh		<i>Maren Andersdtr</i>	pakter	5	0	-	2	1	0	0	0
3. hh		<i>Leier: Anders Ericksen</i>	fisker	4	1	-	0	0	0	0	0
4. hh		<i>Jon Bettelsen</i>	smed	1	0	-	0	0	0	0	0

³³² DA, ”1801-telling for 1301 Bergen”. Den øverste linjen viser det totale antallet for tjenere, yrkesrettede beboere, slekt og innlosjerende enten de tilhører 1, 2, 3 eller 4 hushold. Under leiende vil kun familiemedlemmene i husstandens 2, 3, eller 4 hushold være. Tabellen viser kun hovedpersonens barn altså enkene i studiegruppen sine barn, hvis kvinnene ennå er gift er deres ektemann hovedperson. Enken kan også ha barn i husstanden som bor i et annet hushold enn henne og da er det med i antall barn i husstanden. Rødt tall markerer at selv om de i min tabell står under gift, er de i realiteten ikke gift med kjærester som har barn sammen. DA, ”1801-telling for 1301 Bergen”. Forkortelser: innl=innlosjerende, hh=hushold, fam=familie, stadm=stadtmegler.

23-101	39	Marthe Wismand	Vertsh	8	0	0	2	0	0	1	6
1.hh		enkens hushold		1	0	0	0	0	0	0	0
2.hh		<i>Slektning: Marthe Hendrichsdtr</i>	Hånda	4	1	-	0	0	0	1	0
3. hh		<i>Leier: Anna Nielsdtr</i>	Hånda	3	1	-	0	0	0	0	0
5-159	9	Anna Sørensen	Høker	10	0	1	0	0	0	1	7
1.hh		enkens hushold		3	0	1	0	0	0	1	0
2.hh		<i>Leier: Jens Sahl</i>	Skipper	7	1	-	0	0	0	0	0
6-35	10	Anna Kuhlman	Høker	7	0	1	0	0	0	3	2
1. hh		enkens hushold		3	0	1	0	0	0	1	0
2. hh		<i>Leier: Kiersten Dyrhuus</i>	Høker	4	0	-	0	0	0	2	0
9-49	16	Birthe R Hille	Høker	4	0	1	0	0	0	0	2
1.hh		enkens hushold		2	0	1	0	0	0	0	0
2.hh		<i>Leier: Martha Hervigsdtr</i>	Hånda	2	0	-	0	0	0	0	0
19-42	28	Jonas Andersen(1E)	Høker	7	1	0	1	1	1	0	2
1. hh		l. ektemanns hushold		4	1	0	1	1	0	0	0
2. hh		<i>Jacob Cambel</i>	Snekker	3	0	-	1	0	1	0	0
S2-45	41	Anna Lipmann	Høker	5	0	1	0	1	1	0	1
1.hh		enkens hushold		3	0	1	0	1	0	0	0
2.hh		<i>Leier: Lars Skande</i>	skredder	2	0	-	0	0	1	0	0
4-44	6	Lovise Bugge	Hånda	9	0	2	0	1	0	3	2
1. hh		enkens hushold		4	0	2	0	1	0	0	0
2. hh		<i>Leier: Hanna Omsorg</i>	Hånda	5	0	-	0	0	0	3	0

Tabell 3-9a: Alder og kjønn på barn i husstander med kun ett hushold: 333

Adr:	Nr	Navn på hoved- personen i husstanden:	Yrke	Totalt medlemmer i husstanden	Totalt barn i hus- standen	Datter: 15 år eller yngre	Datter: 16 år eller eldre	Sønn: 15 år eller yngre	Sønn: 16 år eller eldre
1-38	2	Lydia Lind	kjmshdl	5	0	0	0	0	0
1-39	3	Sarah Kiedding	(tomt felt)	15	3	2	0	1	0
1-45	4	Elisabeth Døscher	kjmshdl	10	2	0	0	0	2
4-88	7	Anna H Konow	komhdl,	14	6	0	2	3	1
5-5(6)	8	Catharina Lind	kjmshdl	7	3	0	1	2	0
7-9	11	Karen Brunchorst	kjmshdl	2	0	0	0	0	0
7-11	12	Henrich Berle(1E)	kjm	10	5	2	0	1	2
11-41	18	Wendel Rasmussen	kjmshdl	7	4	2	0	2	0
12-6	19	Catrina Martens	kjm	6	4	3	0	1	0
20-39	32	Henrich A. Meyer(1E)	kjm	15	10	3	2	4	1
21-7	33	Owe Holm (1E)	kjm	16	4	0	0	0	4
23-4	36	Margretha Mohn	kjm	11	5	0	1	0	4
23-7	37	Jacob v Erpecom(2E)	kjm	9	3	1	0	1	1
1-8-13	1	Anna Bruus	bohdl	6	1	0	0	0	1
11-19	17	Catrina Büneman	bohdl	5	1	0	1	0	0
13-32	24	Juditha Farquhar	sphdl	4	2	0	2	0	0
20-2	29	Elizabeth M Bees	tohdl	4	2	0	1	0	1
13-4	20	Anna Jørgensen	krbhdl	9	7	1	2	0	4
13-7	21	Maren Møller	krbhdl	10	5	4	0	1	0
13-11	23	Wilhelmine Frøchen	krbhdl	5	2	1	0	0	1
14-17	25	Mette Kruise	krbhdl	7	3	1	1	1	0
20-15	31	Christine Gerdes	krbhdl	7	5	1	2	1	1
14-27	26	Nicolina Ørn	vertsh	5	1	1	0	0	0
18-1	27	Elen Hagerstein	vertsh	5	2	1	0	1	0
23-80	38	Anne Olsen	vertsh	5	2	0	2	0	0

³³³ DA, ”1801-telling for 1301 Bergen”, ”Døpte i Bergen 1668-1815”. Forkortelser brukt i tabellene: kjmshdl=kjøpmannshandel, kjm=kjøpmann, bo=bondehandel, sphdl=speserihandel, vertsh=vertshus, krbhdl=krambodhandel, tohdl=tobakkshandel, Hånda=håndarbeid, 1E=første ektemann, 2E=andre ektemann.

Tabell 3-9b: Alder og kjønn på barn i husstander med to eller flere hushold: ³³⁴

Adr:	Nr	Navn på hovedperson i husstanden/hushold	Yrke	Totalt medlemmer i husstanden/ husholdet	Totalt barn i husstanden/ hushold	Datter: 15 år eller yngre	Datter: 16 år eller eldre	Sønn: 15 år eller yngre	Sønn: 16 år eller eldre
R7-24	13	Lucia Erichsen	kjmshdl	12	2	0	0	0	2
1.hh		enkens hushold		6	1	0	0	0	1
2.hh		SønnHans Erichsen, leier	kjm	6	1	0	0	0	1
R8-20	14	Engel Bredahl	kjmshdl	12	4	0	2	1	1
1. hh		enkens hushold		8	3	0	1	1	1
2. hh		Svigersønn Salve Salvesen, leier	kjm	4	1	0	1	0	0
R13-9	22	Johan G v Tangen 1E	kjm	11	1	1	0	0	0
1. hh		enkens hushold		4	1	1	0	0	0
2. hh		Leier: Johan F Wulf	kjm	7	0	0	0	0	0
R1-49	5	Agnete Nordahl	bohdl	10	2	0	0	2	0
1. hh		enkens hushold		7	2	0	0	2	0
2. hh		Svigermor A Nordahl, innlosjerer	f av hm 1hh	3	0	0	0	0	0
R20-7	30	Maria Krøpeli	sphdl	11	0	0	0	0	0
1.hh		enkens husholdh		3	0	0	0	0	0
2.hh		Leier Jacob Prom	Stadsmegler	8	0	0	0	0	0
R22-26	35	Rebecca Kock	sphdl	8	3	0	3	0	0
1. hh		enkens hushold		5	3	0	3	0	0
2. hh		Søster Martina Lankenau, leier	Hånda	3	0	0	0	0	0
R21-27		Johanne Spiesmacher	Hånda	6	2	0	1	0	1
1. hh		Johanne Spiesmacher	Hånda	2	0	0	0		0
2. hh	34	Leier: Anne Huun, enkens hushold	krbhdl	4	2	0	1	0	1
S 1-35	40	Lucia Görbitz	krbhdl	16	2	1	1	0	0
1. hh		enkens hh		6	2	1	1	0	0
2. hh		Maren Andersdr	pakter	5	0	0	0	0	0
3. hh		Leier Anders Ericksen	fisker	4	0	0	0	0	0
4. hh		Jon Bettelsen	smed	1	0	0	0	0	0
R23-101	39	Marthe Wismand	Vertsh	8	0	0	0	0	0
1.hh		enkens hh		1	0	0	0	0	0
2.hh		Marthe Hendrichsdr, e slekt	Hånda	4	0	0	0	0	0
3. hh		Leier Anna Nielsdr	Hånda	3	0	0	0	0	0
R5-159	9	Anna Sørensen	Høker	10	1	0	0	1	0

³³⁴ I tabellen er det bare barn av huseier eller 1hh som blir plassert i grupper etter kjønn og alder. Unntak er for #34 som leier hos andre der er det hennes barn i 2hh som blir plassert i grupper. DA, "1801-telling for 1301 Bergen", "Døpte i Bergen 1668-1815".

1.hh		enkens hh		3	1	0	0	1	0
2.hh		<i>Leier Jens Sahl</i>	<i>Skipper</i>	7	0	0	0	0	0
R6-35	10	Anna Kuhlman	Høker	7	1	0	0	0	1
1. hh		enkens hh		3	1	0	0	0	1
2. hh		<i>Leier Kiersten Dyrhuus</i>	<i>Høker</i>	4	0	0	0	0	0
R9-49	16	Berthe R Hille	Høker	4	1	0	0	0	1
1.hh		enkens hh		2	1	0	0	0	1
2.hh		<i>Leier Martha Hervigsdtr</i>	<i>Hånda</i>	2	0	0	0	0	0
R19-42	28	Jonas Andersen (1E)	Høker	7	0	0	0	0	0
1. hh		enkens hh		4	0	0	0	0	0
2. hh		<i>Jacob Cambel</i>	<i>Snekker</i>	3	0	0	0	0	0
S 2-45	41	Anna Lipmann	Høker	5	1	1	0	0	0
1.hh		enkens hh		3	1	1	0	0	0
2.hh		<i>Leier: Lars Skande</i>	<i>skredder</i>	2	0	0	0	0	0
R4-44	6	Lovise Bugge	Hånda	9	2	0	0	2	0
1. hh		enkens hushold		4	2	0	0	2	0
2. hh		<i>Leier: Hanna Omsorg</i>	<i>Hånda</i>	5	0	0	0	0	0

Vedlegg 4:

Tabell 3-10b: Antall forsørgede barn i husstanden per hovedperson (hp): ³³⁵

Adr:	Nr	Navn på hovedperson I husstanden:	Hoved- person:	Barn(1): 0-15	Barn(2): 16-50	Barn(1)/ hp	Barn(2)/ hp
R1-38	2.	Lydia Lind	1	0	0	0	0
R1-39	3.	Sarah Kieding	1	3	0	3	0
R1-45	4.	Elisabeth Døscher	1	0	2	0	2
R4-88	7.	Anna Konow	1	3	3	3	3
5-5(6)	8.	Catharina Lind	1	2	1	2	1
R7-9	11.	Karen Brunchorst	1	0	0	0	0
R7-11	12.	Henrich Berle(1E)	1	3	2	3	2
R7-24	13.	Lucia Erichsen	1	0	1	0	1
R8-20	14.	Engel Bredahl	1	1	2	1	2
R11-41	18.	Wendel Rasmussen	1	4	0	4	0
R12-6	19.	Catrina Martens	1	4	0	4	0
R13-9	22.	Johan G v Tangen(1E)	1	1	0	1	0
R20-39	32.	Henrich A. Meyer(1E)	1	7	3	7	3
R21-7	33.	Owe Holm(1E)	1	0	4	0	4
R23-4	36.	Margaretha Mohn	1	0	5	0	5
R23-7	37.	Jacob v Erpecom(2E)	1	2	1	2	1
R1-8-13	1.	Anna Bruus	1	0	1	0	1
R1-49	5.	Agnete Nordahl	1	2	0	2	0
R11-19	17.	Catrina Büneman	1	0	1	0	1
R13-32	24.	Juditha Farquhar	1	0	2	0	2
R 20-2	29.	Elizabeth Bees	1	0	2	0	2
R20-7	30.	Maria Krøpelien	1	0	0	0	0
R22-26	35.	Rebecca Kock	1	0	3	0	3
R13-4	20.	Anna Jørgensen	1	1	6	1	6
R13-7	21.	Maren Møller	1	5	0	5	0
R13-11	23.	Wilhelmine Frøchen	1	1	1	1	1
R14-17	25.	Mette Kruuse	1	2	1	2	1
R20-15	31.	Christine Gerdes	1	2	3	2	3
R21-27	34.	Anne Huun	1	0	2	0	2
S 1-35	40.	Lucia Görbitz	1	1	1	1	1
R14-27	26.	Nicolina Ørn	1	1	0	1	0
R18-1	27.	Elen Hagerstein	1	2	0	2	0
R23-80	38.	Anne Olsen	1	0	2	0	2

³³⁵ DA, "1801-telling for 1301 Bergen", "Døypte i Bergen 1668-1815". I FT1801 er alderen til Henrich Bruss, sønn av #1 Anna C Bruus, satt til å være 51 år, men går man ut fra dårsdatoen hans er han fylt 50 år før folketellingen ble utført. Velger uansett å behandle han i gruppen barn 16-50 år. Forkortelser: 1E=første ekteskap, 2E=andre ekteskap.

R23-101	39.	Marthe Wismand	1	0	0	0	0
R5-159	9.	Anna Sørensen	1	1	0	1	0
R6-35	10.	Anna Kuhlman	1	0	1	0	1
R9-49	16.	Berthe R Hille	1	0	1	0	1
R19-42	28.	Jonas Andersen(1E)	1	0	0	0	0
S 2-45	41.	Anna Lippman	1	1	0	1	0
R4-44	6.	Lovisa Bugge	1	2	0	2	0

Vedlegg: 5

Tabell 3-13b: Sønner i husstanden 1801, rolle, yrke og evt senere borgerskap: ³³⁶

Adr	Nr	Navn på sønn	Yrke eller rolle	Dato for: Borgerskap:	Hvilket Borgerskap:
1-39	3	Jørgen Kiedding	-	17.3.1825	kjøpmann
1-45	4	Herman Døsher	-	12.1.1802	kjøpmann
4-88	7	August Konow	drev firma m/mor, bror	22.11.1827	kjøpmann
7-8	12	<u>Cordt R Berle</u>	<i>Handelsforvalter Kon</i>	29.10.1799	<i>kjøpmann</i>
7-8	12	<u>Jens A Berle</u>	-	2.2.1804*	<i>kjøpmann</i>
7-8	12	Henrich Berle	-	19.5.1829	Brygger
7-24	13	<u>Hans Erichsen</u>	<i>kjøpmann</i>	12.2.1801	<i>kjøpmann</i>
8-20	14	Niels H Bredahl	student	-	-
8-20	14	Jan S Bredahl	sjøfarende	4.7.1815	skipper
20-39	32	Georg Meyer	sjøfarende	-	-
21-7	33	Danckert K Holm	Handelsforvalter	9.3.1802	kjøpmann
21-7	33	Hans Holm	Handelsforvalter	-	-
21-7	33	<u>Lars P Holm</u>	<i>styrman</i>	27.4.1802*	<i>skipper</i>
21-7	33	Giørt v d o Holm	Handelssvenn	23.2.1809	Kon egenhandler
23-4	36	Albert H Mohn	kjøpmann	29.4.1800	kjøpmann
23-4	36	Petter Mohn	Handelsforvalter	-	-
23-4	36	<u>Christian J Mohn</u>	<i>Handelsforvalter</i>	11.5.1802	<i>kjøpmann</i>
23-4	36	<u>Hendrich Mohn</u>	Skriverkar	10.4.1806	<i>kjøpmann</i>
23-7	37	<u>Matthias Jordan</u>	-	15.6.1802	<i>kjøpmann</i>
1-8,13	1	Henrich P Bruus	Bestyrer morens næring	12.1.1802	kjm og bohdl
1-49	5	<u>Caspar G Nordahl</u>	-	1.5.1810	<i>kjm og bohdl</i>
13-4	20	<u>Johan C Rogge</u>	<i>Reiser som kjøpmann</i>	13.12.1804	<i>kjm og krbhdl</i>
13-4	20	Christopher Rogge	Student	10.11.1831	maltgjører
13-4	20	Jens Jørgensen	-	25.6.1811	kjøpmann
R20-15	31	Barthold Rieck	Styrman	19.8.1806	skipper
20-15	31	Joachim F Gerdes	-	22.2.1821,31	skipper, herberg
21-27	34	Rasmus Huun	Skriverkar	-	-
14-17	25	Johan J Kruuse	-	2.5.1815	skipper
20-2	29	<u>Humfried Bees</u>	-	26.11.1807	<i>kjm og krbhdl</i>
4-44	6	Johan Bugge	-	10.3.1818	skipper

³³⁶ Wiesener, *Bergens Borgerbok 1752-1865*. DA; "1801-telling for 1301 Bergen". Forkortelser: kjm og krbhdl=kjøpmann og krambodhandler, kjm og bohdl=kjøpmann og bondehandler, kon=kontoret. Navn=fikk borgerskap før de fylte 25 år.

Vedlegg 6

Tabell 3-14b: Antall tjenere i hovedpersonens (hps) hushold i forhold til dens familiemedlemmer: ³³⁷

Adr	Nr	Navn hovedperson	Yrke 1801	Totalt familie-medlemmer	Tjenere/familie medlemer	Tjenere i hps hushold
1-38	2	Lydia Lind	kjøpmann	1	4,00	4
1-45	4	Elisabeth Døscher	kjøpmann	4	1,50	6
4-88	7	Anna Konow	kommisjonshandel	7	0,86	6
5-5,6	8	Catharina Lind	kjøpmann	4	0,50	2
7-9	11	Karen Brunchorst	kjøpmann	1	1,00	1
7-11	12	Henrich Berle(1E)	kjøpmann	8	0,25	2
11-41	18	Wendel Rasmussen	kjøpmann	5	0,40	2
12-6	19	Catharine Martens	kjøpmann	5	0,20	1
20-39	32	Henrich A Meyer(1E)	kjøpmann	12	0,25	3
21-7	33	Owe Holm(1E)	kjøpmann	6	1,33	8
23-4	36	Margrethe Mohn	kjøpmann	6	0,83	5
23-7	37	Jacob v Erpecom(2E)	kjøpmann	5	0,80	4
7-24	13	Lucia Erichsen	kjøpmann	2	2,00	4
8-20	14	Engel Bredahl	kjøpmann	4	1,00	4
13-9	22	Johan G v Tangen(1E)	kjøpmann	3	0,33	1
1-39	3	Sarah Kiedding	(tomt felt)	4	0,75	3
13-32	24	Juditha Farquhar	speserihandel	3	0,33	1
20-2	29	Elizabeth Bees	tobakkshandel	3	0,33	1
20-7	30	Maria C Krøpeli	speserihandel	2	0,50	1
22-26	35	Rebecca Kock	speserihandel	4	0,25	1
13-4	20	Anna Jørgensen	krambodhandel	8	0,13	1
13-7	21	Maren Møller	krambodhandel	7	0,29	2
13-11	23	Wilhelmine Frøchen	krambodhandel	3	0,67	2
14-17	25	Mette Kruuse	krambodhandel	4	0,75	3
20-15	31	Christine Gerdes	krambodhandel	6	0,17	1
21-27	34	Anna Huun: leier	krambodhandel	3	0,33	1
S1-35	40	Lucia Görbitz	krambodhandel	3	0,67	2
1-8-13	1	Anna Bruus	bondehandel	3	1,00	3
11-19	17	Cathrine Büneman	bondehandel	2	1,50	3
1-49	5	Agnethe Nordahl	bondehandel	4	0,75	3
14-27	26	Nicoline Ørn	vertshus	2	1,00	2
18-1	27	Elen Hagerstein	vertshus	3	0,33	1

³³⁷ DA, "1801-telling for 1301 Bergen". Forkortelser: 1E=første ektemann. 2E=andre ektemann.

23-80	38	Anne Olsen	vertshus	4	0,25	1
23-101	39	Marthe Wismand	vertshus	1	0,00	0
5-159	9	Anna Sørensen	høker	2	0,00	0
6-35	10	Anna Kuhlman	høker	2	0,00	0
9-49	16	Berthe R Hille	høker	2	0,00	0
19-42	28	Jonas Andersen(1E)	høker	3	0,33	1
S2-45	41	Anne Lipman	høker	2	0,50	1
4-44	6	Lovise Bugge	høker	3	0,33	1

Vedlegg: 7

Tabell 4-8b: Takst og husverdi per medlem for alle i utvalget 1799 og 1802: ³³⁸

Adr	#	Yrke	1, 2, 3, 4,	Medlemmer i husstanden/ husholdet:	Takst av eiendom 1799	Husverdi per medlem i husstanden/ husholdet	Takst av eiendom 1802	Husverdi per medlem i husstanden/ husholdet
i 1801	Nr	i 1801	hh	i 1801	rdl	rdl	rdl	rdl
1-38	2.	kjmshdl	1	5	1605	321	1605	321
1-39	3.	tomt felt	1	15	720	48	720	48
1-45	4.	kjmshdl	1	10	1935	193,5	1935	193,5
4-88	7.	komshdl	1	14	<u>3905</u>	278,9	3904	278,9
5-5(6)	8.	kjmshdl	1	7	2850	407,1	2850	407,1
7-9	11.	kjmshdl	1	2	1715	857,5	1715	857,5
7-11,8,15	12.	kjm	1	10	<u>4290</u>	429	4290	429
11-41	18.	kjmshdl	1	7	830	118,6	1130	161,4
12-6	19.	kjm	1	6	1260	210	1960	326,7
20-39	32.	kjm	1	15	1110	74	1110	74
21-7	33.	kjm	1	16	2440	152,5	2440	152,5
23-4	36.	kjm	1	11	1920	174,5	1920	174,5
23-7	37.	kjm	1	9	2500	277,8	2500	277,8
7-24	13.	kjmshdl	2	12	2655	221,3	2655	221,3
<i>Enkens hh:</i>				6	2655	442,5	2655	442,5
8-20	14.	kjmshdl	2	12	3210	267,5	3210	267,5
<i>Enkens hh:</i>				8	3210	401,3	3210	401,3
13-9	22.	kjm	2	11	1840	167,3	1790	162,7
<i>IE hh:</i>		<i>kjm</i>	2	4		460		447,5
1-8-13	1.	bohdl	1	6	1835	305,8	1835	305,8
11-19	17.	bohdl	1	5	1150	230	1150	230
13-4	20.	krbhdl	1	9	3495	388,3	4095	455
13-7	21.	krbhdl	1	10	1475	147,5	1475	147,5
13-11	23.	krbhdl	1	5	2115	423	2115	423
14-17	25.	krbhdl	1	7	1815	259,3	1815	259,3
20-15	31.	krbhdl	1	7	740	105,7	740	105,7
1-49	5.	bohdl	2	10	1525	152,5	1525	152,5
<i>Enkens hh:</i>				7	1525	217,9	1525	217,9

³³⁸ *For (#34) er husverdi og takst basert på den eiendommen hun eier ikke den hun bor på i FT1801. *Husverdi i kursiv* er når det er flere hushold i en husstand og da er husverdi beregnet kun for medlemmer i enkens hushold og ikke hele husstanden. For husstander med ett hushold er det ingen praktisk forskjell mellom husstand og hushold, da de er ett. Forkortelser: hh=hushold. Kjmshdl=kjøpmannshandel, kjm=kjøpmann, krbhdl=krambodhandel, bohdl=bondehandel, sphdl=speserihandel, tohdl=tobakkshandel, komhdl=kommisjonshandel.

21-27	-	krbhdl	2	6	*(1830)	-	-	-
<i>Enkens hh:</i>	34.			4	<i>e leier</i>	*457,5	-	-
S1-35	40.	krbhdl	4	16	1600	100	1600	100
<i>Enkens hh:</i>				6		266,66667		266,66667
13-32	24.	sphdl	1	4	845	211,5	845	211,5
20-2	29.	tøhdl	1	4	1100	275	1100	275
20-7	30.	sphdl	2	11	1190	108,2	1690	153,6
<i>Enkens hh:</i>				3	108,2	396,7	153,6	563,3
22-26	35.	sphdl	2	8	950	118,8	950	118,8
<i>Enkens hh:</i>				5	118,8	190		190
14-27	26.	vertshus	1	5	630	126	630	126
18-1	27.	vertshus	1	5	1430	286	1430	286
23-80	38.	vertshus	1	5	210	42	210	42
23-101	39.	vertshus	3	8	120	15	120	15
<i>Enkens hh:</i>				1		120		120
5-159	9.	høker	2	10	315	31,5	350	35
<i>Enkens hh:</i>				3		105	116,7	116,7
6-35	10.	høker	2	7	270	38,6	370	52,9
<i>Enkens hh:</i>				3	38,6	90	52,9	123,3
9-49	16.	høker	2	4	270	67,5	270	67,5
<i>Enkens hh:</i>				2	67,5	135		135
19-42	28.	høker	2	7	335	47,9	335	47,9
<i>IE hh:</i>				4	47,9	83,8		83,8
S2-45	41.	høker	2	5	-	-	-	-
<i>Enkens hh:</i>				3	-	-	-	-
4-44	6.	Hånd-	2	9	-		460	51,1
<i>Enkens hh:</i>		arbeid		4			51,1	115

Vedlegg: 8

Tabell 5-6a: Ligningsforretning 1799, inntekt, eiendomstakst og skatt av disse: ³³⁹

Adr:	Nr	Navn i protokollen:	Nærings- inntekt rdl	Skatte- beløp Næring			Skatt av næring i % avrundet	Takst av eiendom rdl	Skatt e- beløp eiendom			Skatt av eiendom i % avrundet
				rdl	ort	sk			rdl	ort	sk	
R1-38	2.	Bastian J Lind	700	7	2	10	1,09	1605	2	1	17	0,15
R1-45	4.	Claus Døscher	900	9	3	6	1,09	1935	4	0	3	0,21
7-11+	7.	Anna Hedevig Konow	-					4290	8	5	10	0,22
5-5(6)	8.	Jens Lind	400	4	1	8	1,08	2850	6	1	10	0,22
R7-9	11.	Jørgen Brunchorst	450	4	4	11	1,14	1715	3	3	7	0,22
11-240+	12.	Henrich Berle	-					3115	6	2	15	0,21
R11-41	18.	Rasmus Rasmussen	200	2	0	12	1,06	830	1	4	6	0,25
R12-6	19.	Rasmus Martens	400	4	1	8	1,08	1260	2	3	12	0,23
R20-39	32.	Henrich A. Meyer	400	4	1	8	1,08	2110	2	1	14	0,11
R21-7	33.	Owe Holm	1600	17			1,06	2440	5	0	8	0,21
R23-4	36.	Mad Mohn	1300	13	4	14	1,09	1920	4	0	0	0,21
R23-7	37.	Jacob von Erpecom	1100	11	4	2	1,09	2500	5	1	4	0,21
R7-24	13.	Mad Erichsen	1000	10	3	12	1,09	2655	5	3	3	0,22
R8-20	14.	Hans Lund Bredahl (e!)	300	3	1	2	1,09	4350	9	2	6	0,22
R13-9	22.	Johan G von Tangen	-					1840	3	5	0	0,23
R1-39	3.	Jørgen Kiedding	600	6	2	4	1,09	720	1	3	0	0,24
R13-32	24.	Mad Farquhar	-					845	1	4	9	0,25
R 20-2	29.	Mad Bees	125	1	2	0	1,20	1465	3	1	21	0,24
R20-7	30.	Johan C Krøpelien	400	4	1	8	1,08	1190	2	2	14	0,22
R22-26	35.	Mad Kock	50	0	2	3	1,06	950	1	5	14	0,25
R13-4	20.	Mad Jørgensen	300	3	1	2	1,09	3495	7	1	11	0,21
R13-7	21.	Mad Møller	300	3	1	2	1,09	1475	3	0	7	0,21
R13-11	23.	Henrich F. Frøchen	300	3	1	2	1,09	2115	4	2	7	0,22
R14-17	25.	Gerdt Kruuse	100	1	0	6	1,06	1815	3	4	11	0,23
R20-15	31.	Herman Gerdes	50	0	3	3	1,56	740	1	3	4	0,24
14-24	34.	Mad Huun	150	1	3	9	1,23	1830	3	4	14	0,23
R 1-8+	1.	Mad Bruus	500	5	1	14	1,08	1835	4	0	47	0,24
R11-19	17.	Mad Büneman	400	4	1	8	1,08	1150	2	2	6	0,22
R1-49	5.	Rasmus Nordahls e(svm!)	100	1	0	6	1,06	1525	3	11	1	0,38
R14-27	26.	Tollev Nielsen Ørn	200	2	0	12	1,06	630	1	1	14	0,22
R18-1	27.	Mad Hagerstein	150	1	3	9	1,23	1430	2	5	14	0,24
R23-80	38.	Johannes Olsen	50	0	3	3	1,56	210	0	2	10	0,29
R23-101	39.	Ravalius Wisman	50	0	3	3	1,56	120	0	1	8	0,28
R5-159	9.	Mad Sørensen	-					315	0	3	15	0,29

³³⁹ LF 1799, Ligningsvesenet, BBA. DA, ”1801-tellingen for 1301 Bergen”. Forkortelser: svm=svigermor.

R6-35	10.	Mad Kuhlman	-					270	0	3	6	0,30
R9-49	16.	Absalon R Hille	100	1	0	6	1,06	270	0	3	6	0,30
R19-42	28.	Jonas Andersen	200	2	0	12	1,06	335	0	4	3	0,31

Tabell 5-6b: Ligningsforretning 1802, inntekt, eiendomstakst og skatt av disse: ³⁴⁰

Adr:	Nr	Navn i protokoll:	Nærings inntekt rdl	Skattebeløp av næring:			Skatt av næring i % avrundet	Takst av eiendom rdl	Skattebeløp av eiendom:			Skatt av eiendom i % avrundet
				rdl	ort	sk			rdl	ort	sk	
R1-38	2.	Mad Lind	600	4	4	8	0,85	1605	3	1	17	0,21
R1-45	4.	H og R Døscher(s)										
R4-88	7.	Mad Konow	700	5	3	4	0,84	3904	8	0	13	0,21
5-5(6)	8.	Mad Lind	400	3	1	0	0,81	2850	7	1	4	0,26
R7-9	11.	Mad Brunchorst	300	2	2	4		1715	3	3	7	0,22
R7-11	12.	Mad Berle	400	3	1	0	0,81	4290	8	5	10	0,22
R11-41	18.	Mad Rasmussen	300	2	2	4	0,85	1130	2	2	2	0,22
R12-6	19.	Mad Martens	300	2	2	4	0,85	1960	4	0	8	0,21
R20-39	32.	Mad Meyer	400	3	1	0	0,81	1110	2	1	14	0,22
R21-7	33.	Mad Holm	-					2440	5	0	8	0,21
R23-4	36.	Mad Mohn	1000	7	5	8	0,83	1920	4	0	0	0,21
Sandv	37.	Mad von Erpecom	800	6	2	0	0,81	-				
R7-24	13.	Mad Erichsen	800	6	2	0	0,81	2655	5	3	3	0,22
R8-20	14.	Mad Bredahl	200	1	3	8	0,92	3570	8	0	10	0,23
R13-9	22.	Joh G v Tangen(e)	500	3	5	12	0,88	1790	3	4	6	0,23
R1-39	3.	Mad Kiedding	800	6	2	0	0,81	720	1	3	0	0,24
R13-32	24.	Mad Farquhar	50	0	2	6	1,13	845	1	4	9	0,25
R 20-2	29.	Mad Bees	200	1	3	8	0,92	1100	2	1	12	0,22
R20-7	30.	Mad Krøpeliën	300	2	2	4	0,85	1690	3	3	2	0,22
R22-26	35.	Mad Kock	200	1	3	8	0,92	950	1	5	14	0,25
R13-4	20.	Mad Jørgensen	400	3	1	0	0,81	4095	8	3	3	0,21
R13-7	21.	Mad Møller	500	3	5	12	0,68	1475	3	0	7	0,21
R13-11	23.	Mad Frøchen	400	3	1	0	0,81	2115	4	2	7	0,22
R14-17	25.	Mad Kruuse	50	0	2	6	1,13	1815	3	4	11	0,23

³⁴⁰ LF 1802, ligningsvesenet, BBA. DA, "1801-telling for 1301 Bergen".

R20-15	31.	Mad Gerdes	-					740	1	3	4	0,24
S 1-35	40.	Frantz Pütter	800	6	2	0	0,81	-				
R 1-8+	1.	Henrich Bruus(s)										
R11-19	17.	Mad Büneman	200	1	3	8	0,92	1150	2	2	6	0,22
R1-49	5.	Johan Nordahls e	100	0	4	12	1,13	1525	3	1	1	0,21
R14-27	26.	T Nielsens enke	300	1	3	8	0,61	630	1	1	14	0,22
R18-1	27.	Mad Hagerstein	150	1	1	2	0,85	1430	2	5	14	0,24
R23-80	38.	Johannes Olsens e	25	0	1	3	1,13	210	0	2	10	0,29
23-101	39.	Mad Wismand	50	0	2	6	1,13	120	0	1	8	0,28
R5-159	9.	Mad Sørensen	-					315	0	3	15	0,29
R6-35	10.	Mad Kuhlman	-					370	0	4	10	0,30
R9-49	16.	Mad Rasmussen	50	0	2	6	1,13	270	0	3	6	0,30
R19-42	28.	Jonas Andersen (e)	200	1	3	8	0,92	335	0	4	3	0,31
R4-44	6.	Georg F Gørbitz	-					460	0	5	14	0,30

Tabell 5-7a: Ligningsforretning 1818, inntekt, eiendomstakst samt skatt av disse: ³⁴¹

Adr:	Nr	Navn i protokollen:	Nærings- inntekt spd	Skattebeløp av næring		Skatt av næring i %	Takst av eiendom spd	Skattebeløp av eiendom		Skatt av eien- dom i % avrundet
				spd	sk			spd	sk	
12-46b	6.	Mad Bugge	10	-	84	7	456	2	88	0,60
5-5+6	8.	Mad Lind	260		18	24	2718	16	37	0,60
6-35	10.	Mad Kuhlman	-	-	-	-	271	1	76	0,60
7-9	11.	Mad Brunchorst	-	-	-	-	1795	10	93	0,60
7-11+	12.	Mad Berle	40		2	96	7167	43	2	0,60
10-61+	14.	Mad Bredahl	-	-	-	-	1547	9	33	0,60
17-37	20.	Jens Jørgensen(s)	200		14	-	1648	9	107	0,60
13-9	22.	Johan G v Tangen(s)	120		8	48	1980	11	106	0,60
13-11	23.	Mad Frøchen	80		5	72	1820	10	111	0,60
11-48	25.	Johan J Kruuse(s)	30		2	12	395	2	45	0,60
14-27	26.	Johan Nielsens enke	10	-		84	438	2	75	0,60
18-1	27.	Mad Hagersteen	-	-	-	-	382	2	35	0,60
20-15	31.	Mad Gerdes	-	-	-	-	482	2	107	0,60
20-39	32.	Mad Meyer	100		7	-	2008	12	6	0,60
22-7	33.	Mad Jordan	20		1	48	1334	8		0,60
16-7	34.	Mad Huun	-	-	-	-	688	4	15	0,60

³⁴¹ LF 1818, Ligningsvesenet, BBA. DA, "Folketeljing 1815 for Bergen". Forkortelser: (s)=sønn.

19-24	37.	Mad Erpecom	20	1	48	7	482	2	107	0,60
-------	-----	-------------	----	---	----	---	-----	---	-----	------

Tabell 5-7b: Ligningsforretning 1819, inntekt, eiendomstakst samt skatt av disse: ³⁴²

Adr:	Nr	Navn i protokollen:	Nærings- Inntekt: spd	Skattebeløp av		Skatt av næring: i %	Takst av eiendom spd	Skattebeløp av		Skatt av eiendom i % avrundet
				næring: spd	sk			eiendom: spd	sk	
12-46b	6.	Mad Bugge	10		73	6,00	716	3	5	0,42
R4-82	7.	Konow & Co	4000	243	80	6,09	5300	22	63	0,43
5-5+6	8.	Mad Lind	220	13	48	6,09	3770	16	3	0,43
R6-35	10.	Mad Kuhlman	-	-	-	-	336	1	52	0,43
R7-9	11.	Mad Brunchorst	-	-	-	-	2142	9	12	0,42
R7-11+	12.	Mad Berle	20	1	26	6,08	8704	36	120	0,43
10-61+	14.	Mad Bredahl	-	-	-	-	1612	6	103	0,43
R17-37	20.	Jens Jørgensen(s)	200	12	22	6,09	2178	9	31	0,43
R13-9	22.	Johan G v Tangen(s)	150	9	17	6,09	2427	10	37	0,42
R13-11	23.	Mad Frøchen	80	4	105	6,09	2412	10	33	0,43
R11-48	25.	Johan J Kruuse(s)	10		73	6,08	540	2	35	0,42
R14-27	26.	Johan Nielsens enke	10		73	6,08	728	3	11	0,42
R18-1	27.	Mad Hagersteen	-	-	-	-	-	-	-	-
R20-15	31.	Mad Gerdes	-	-	-	-	632	2	83	0,43
R20-39	32.	Mad Meyer	120	7	37	6,09	2488	10	69	0,43
R22-7	33.	Mad Jordan	20	1	26	6,08	1884	8	1	0,43
R16-7	34.	Mad Huun	-	-	-	-	1108	4	85	0,42
R19-24	37.	Mad Erpecom	30	1	100	6,11	732	3	14	0,43

³⁴² LF 1819, Ligningsvesenet, BBA. DA, "Folketeljing 1815 for Bergen". Forkortelser: (s)=sønn.

Vedlegg: 9

Tabell 5-10b: Salg av eiendom mens enken ennå er i live: ³⁴³

Adr:	Nr	Salgssum	Skjøte ble tinglyst:	Takst sum:	Takst år	Hva salgssum utgjør av takst i %
11-10	24.	5300 rdl dk	2.10.1798	2510 rdl	21.1.1799	211
23-7a	37.	3800 rdl dk	15.12. 1801	2500 rdl	21.1.1799	152
14-24	34.	3400 rdl dk	2.2.1802	1830 rdl	26.1.1799	186
12-6	19.	3099 rdl dk	13.12. 1803	1960 rdl	26.2.1802	158
1-38,36	2.	6400 rdl dk	3.04. 1804	1605 rdl	26.2.1802	399
5-159, 147	9.	750 rdl dk	24.07 1804	315 rdl	26.2.1802	238
13-4	20.	8350 rdl d.k	23.10. 1804	4095 rdl[4245]	26.2.02[gj]	204[197]
Einhg 1(6)	36.	15000 rdl dk	18.2. 1806	1295 rdl	13.3.1807	1158
hb 13 i S	36.	3000 rdl dk	18.2. 1806	1075 rdl	13.3.1807	279
11-19	17.	3000 rdl d.k	16.9. 1806	1150 rdl	13.3.1807	261
4-88	7.	6400rdl	18.4. 1809	5275 rdl	20.3.1809	121
7-24	13.	3000 rdl d.k	18.4. 1809.	2655 rdl	20.3.1809	113
14-17	25.	2600 rdl dk	8.5. 1810	1810 rdl	12.3.1810	144
17-37	20.	3000 rdl dk	26.11.1811	2560 rdl	20.5.1811	117
8-20	14.	9500 rdl d.k	7.1. 1812	5190 rdl	20.5.1811	183
19-51	27.	820 rdl d.k	6.4. 1813	700 rdl	20.5.1811	117
24-54	12.	1000 rbd nv	7.3.1815	1266sv/2374 nv	29.3.1815	42
18-1	27.	2100 rbd nv	24.10. 1815	1978 sv/3709 nv	29.3.1815	57
23-58	27.	24 spd/240 nv	24.9.1816	58 spd	4.2.1819	41
18-3	27.	850 spd	1.09. 1818	382 spd	17.2.1818	223
13-9	22.	3000 spd	14.12.1819	2427 spd	21.2.1820	124
11-48	25.	900 spd	14.12. 1819	540 spd	4.2.1819	167
11-83 del 1	14.	1300 spd	22.2.1820	780 spd/log 2	21.2.1820	*231
11-83 del 2	14.	500 spd	30.5.1820	780 spd/log 2	21.2.1820	*
10-61	14.	500 spd	19.12. 1820	832 spd	21.2.1820	60
6-35	10.	100 spd	14.12.1824	336 spd	8.5.1824	30
13-11	23.	3000 spd	04.10. 1825	2412 spd	2.6.1825	124
5-5/6	8.	2607 spd	17.1.1826(25)	3770 spd	2.6.25/26/24	69
20-39	32.	3500 spd	17.10. 1837	2088 spd	18.5.1831	168

³⁴³ LF 1799-1831, Ligningsvesenet, BBA/DA, PB II.B.a.18-II.B.a.33, 1791-1840. Bergen by.

Tabell 5-11b: Salg av eiendom etter enkens død: ³⁴⁴

Adr:	Nr	Salgssum	Skjøtet ble tinglyst:	Takst sum:	Takst år:	Hva salgssum utgjør av takst i %
20-2,46+	29.	6050 rdl dk	28.7. 1807	1465 rdl	13.3.1807	413
1-49	5.	1500 rdl dk	12.1.1808	1525 rdl	10.3.1808	98
9-49	16.	590 rdl dk	12.6.1810	270 rdl	12.3.1810	219
18-103	7.	5526 rdl dk	12.2. 1811	1635 rdl	20.5.1811	338
22-26	35.	1300 rdl dk	10.9. 1811	945 rdl	20.5.1811	138
1-(8-13)	1.	4000 rdl dk	8.6.1813	3030 rdl	21.1.1813	132
23-4	36.	10500 nv	9.11. 1813	2752 sv/5160nv	24.2.1814	203
7-9	11.	2650 spd	31.7. 1819	2142 spd	4.2.1819	124
12-46b	6.	1395 spd	14.12. 1824	1516 spd	8.5.1824	92
16-7	34.	900 spd	29.8. 1826	1108 spd	5.6.1826	81
8-32	23.	2207 spd	18.3.1828	2332 spd	30.4.1827	95
19-24	37.	1155 spd	17.7. 1832	832 spd	18.5.1831	139
11-241 a	12.	3000 spd	25.9.1832	3322 spd/ *	18.5.1831(30)	181*
11-240	12.	3000 spd	25.9.1832	For begge*	18.5.1831(30)	*
7-8,11,15	12.	8100 spd	20.11.1832	4968 spd	18.5.1831(30)	163

³⁴⁴ LF 1807-1831, Ligningsvesenet, BBA/DA, PB II.B.a.21-II.B.a.30, 1806-1833, Bergen by.

Vedlegg: 10

Tabell 5-12b: Skifte etter enkens avdøde ektemann: ³⁴⁵

Nr	Enkens	Arvelaters	1/2	År:	Igjen til arv			Enkens a.andel		
	Navn	Navn	E		rdl	ort	sk	rdl	ort	sk
16	Berte R H	Absalon R Hille	1	1799	16	4	4	8	2	2
38	Anne O	Johannes Olsen	2	1800	27	3	8	13	4	12
39	Marthe W	Ravalius Wisman	1	1800	13	3	10	6	4	13
30	Maria K	Johan C Krøpelien	1	1800	-					
18	Wendel R	Rasmus Rasmussen	1	1801	2 337	1	12	708	3	14
40	Lucia Gørbit	Martin Gørbitz	1	1801	18 587	-	-	9 293	3	0
22	Margaretha v T	Johan G v Tangen	1	1801	98	4	8	49	2	4
32	Abel M	Henrich A Meyer	1	1801	4 943	3	4	?	?	?
28	Kirstina A	Jonas Andersen	1	1802	2	2	9	1	1	4,5
3	Sara K	Jørgen Kiedding	1	1802	8 000	-	-	4 000	-	-
5	Agnete N	Johan Nordahl	1	1802	716	-	-	358	0	7
12	Martha B	Henrich Berle	1	1802	83 981	4	7	48 098	3	11
33	Johanne J	Caspar Jordan	2	1805	13 185	2	2	6 592	4	11

³⁴⁵ I tabellens rekkefølge: DA, skifteprotokoller: C7a: [58], C7a: [67], C7a: [75-76], C7a: [81], C7a: [98], A10: [320-321], C7a: [93-94], C7a: [102-103], C7a: [117-118], C7a: [120], C7a: [121], C7a: [122-124], C7a: [190-191].

Vedlegg: 11

Tabell 5-14b: Bosted ved livets slutt: ³⁴⁶

Nr	Enkens navn:	Begravet:	adr v/død	Eier av den:
1.	Anna C Bruus	25.3. 1801	R1-8-13	enken
2.	Lydia Lind	20.1. 1811	?	-
3.	<i>Sarah Rosentreder</i>	<i>12.4. 1826</i>	<i>R21-6</i>	<i>2E Conrad Rosentræder</i>
4.	Elisabeth Döscher	9.12. 1801	R1-45	enken
5.	Agnethe Nordahl	17.8. 1804	R1-49	enken(*)
6.	Lovise Gørbitz(Bugge)	19.7. 1824	R12-46	enken
7.	Anna H Konow	30.8. 1810	R18-103	enken
8.	Catharina Lind	d/g: 5.10.1844	Furresund	solgt til sønn 1836
9.	Anna C Sørensen	reg: 02.12.1814	Sf fh	-
10.	Anna B Kuhlman	7.11. 1827	R6-35	solgt til sønn 1824
11.	Karen Brunchorst	30.12. 1818	R7-9	enken
12.	Martha M Berle	06.4. 1829	R11-241	enken
13.	Lucia M Erichsen	d. 02.12.1824	Sætre Hop	svigersønn
14.	Engel Bredahl	29.09. 1831	R5-148	sønn og svigersønn
16.	Berthe Rasmussen Hille	30.10. 1803	R9-49	enken
17.	Cathrine Bünneman	19.1. 1807	R11-19	solgt til datter 1806
18.	<i>Wendel M Lamberg</i>	<i>16.5. 1806</i>	<i>R11-41</i>	<i>2E Peter S Lamberg</i>
19.	Catharine Martens	9.7. 1813	R12-24	Leier?
20.	Anna Jørgensen	1.10. 1817	R20-34	Leier?
21.	Maren C Møller	30.8. 1814	R13-7	enken
22.	Margaretha von Tangen	17.1. 1839	?	?
23.	Wilhelmine C. Frøchen	9.7. 1827	R8-32	enken
24.	Juditha S Farquhar	10.1. 1804	R13-32	enken
25.	Mette M Kruise	18.5. 1822	R11-48	solgt til sønnen 1819
26.	Nicoline Nielsen	11.2. 1828	R12-11	enken
27.	Elen Hagerstein	7.12. 1829	R21-2	Leier?
28.	Kirstine Bagge	29.8.1816	enkefh	-
29.	Elisabeth M Bees	14.7. 1806	R20-2	enken
30.	<i>Maria C Kehlenbeck</i>	<i>11.2. 1820</i>	<i>R20-7</i>	<i>2E Henrich Kehlenbeck</i>
31.	Christine Gerdes	21.4. 1832	R20-15	enken
32.	Abel S Meyer	24.10. 1837	R20-39	solgt til sønn 1837
33.	Johanne M Jordan	29.5.1840	R22-7	enken
34.	Anna M Huun	14.2. 1826	R16-7	enken

³⁴⁶ *Kursiv*=Dør som gift kvinne hjemme hos seg selv. Med hjemme menes i egen bolig som enken selv eller hennes ektemann eier. DA, "Døde i Bergen 1668-1815", "Gravlagde i Bergen 1816-1886". RSHS 1814, Stiftamtmannens arkiv, SAB. DA, Skifteprotokoll: A18: [308-310].

35.	Rebecca Koch	31.1. 1810	R22-26	enken
36.	Margretha A H Mohn	14.7. 1813	R23-4	enken
37.	Ingeborg E von Erpecom	2.2. 1832	R19-24	enken
38.	Anne Olsen	? LF 1814	?	-
39.	Marthe M Wismand	19.07. 1804	R23-101	enken
40.	<i>Lucia M Pütter</i>	<i>17.10. 1825</i>	<i>S1-36</i>	<i>2E Frantz A Pütter</i>
41.	Anne M Lipmann	7.1. 1831	S1-53	Leier

Vedlegg: 12

Tabell 5-16: Økonomiske funn for den andre enkestandsperioden for enker av andre ektemann: ³⁴⁷

# Nr:	2E død år	Yrke/ nær- ingsvei	Driver næring årstall	Eier bolig årstall	Leier bolig årstall	FT1815 y/nv status	Sølv per/ fam	RSI per/ fam	ed år	ed e	1/2E arv s-en
A1											
26	1816?	h,	1817-1827	1816-1828	-	gift i 2E	-	per	1828	hj	-
A2											
27	1796?	vh	1798-1813	1796-1818	18-29?	he	per	-	1829	leier?	-
B1											
6	nb?	b, h	1816-1824	1815-1824	02-12?	b, h	-	per	1824	hj	en
31	1799	krb, he	ke	1799-1832?	-	fatt, he	-	per	1832	hj	en
33	1803	h, rn	04, 18-33	1803-1841		b, he	per	per	1840	hj	2E
37	1801	h, hør	02-14, 18-32	1801-1832	1815	h, b, log,	per	per	1832	hj	en
B2											
38	1799	vh	1801-09, 11	1799-1806?	?	?	-	-	?	?	2E
20	1793?	krb	1794-1812	1793-1811	?	hos fam	fam?	ed	1817	lei	-
D											
28	1809	fatt	-	?	?	fatt, enfh	-	ed	1816	Enfh	1E

³⁴⁷ Tabellen tar for seg enkene som hadde vært gift to ganger: Forkortelser: 1E= første ektemann, os=omtalt som, y/nv=yrke/næringsvei, per=personlig, fam=familie, ed=enken død, ed e=enken død på eiendom, s=skifte, en=enke, ub=uskiftet bo, hj=hjemme, ?=uvisst, b=borger, he=huseier, kjm=kjøpmann/kjøpmannshandel, bo=bondehandel, to=tobakkshandel, krb=krambodshandel, rn=rentenist, sp=speserihandel, kom=kommisjonshandel, hør=høker, vh=vertshus, h=handlende, hdl=handel, un=uten næring, ke=kun eiendom, lei=leier, ei=eier, fh=fattighus, enfh=enkefattighuset, -=ikke aktuelt, RSI=Skatten til riksbankdalernes innløsning, Sølv=sølvskatten, fatt=fattig. LF 1790-1831, KF 1791-1833, ligningsvesenet, BBA.